

En Slaven Stær

01-06-2022

En kvantitativ analyse af bortrømningsannoncer
i Københavns Adresseavis 1749 til 1854

Anders Dyrborg Birkemose

| Specialrapport i Historie |

| Aalborg Universitet |

Vejleder:

Johan Lund Heinsen

Indholdsfortegnelse

Introduktion: Undvigte	4
Problemformulering:	7
Kapitel 1: Historisk forskning i bortrømningsannoncer og arbejdstvangens historie	8
1.1 Amerikansk forskning i bortrømningsannoncer	8
1.2 Den sorte diaspora identificeret i Europa	10
1.3 Forskning tæt knyttet til arbejdstvangens historie	12
1.4 Afrundende tanker	15
Kapitel 2: Teori & Metode	17
2.1 Den Teoretiske grundpræmis.....	17
2.2 Hypoteser og præmisser	18
2.2.1 Social magt, videnscirkulation, og udøvelsen af magt	18
2.2.2 Formålet ved bortrømningsannoncer.....	20
2.3. Indsamling og kategorisering af annoncerne	22
2.4 Analysering af annoncerne	25
Kapitel 4: Kildepræsentation og formålsanalyse: Den københavnske Adresseavis	26
4.1 Den Københavnske Adresseavis	26
4.2 Bortrømningsannoncer	29
4.3 Hvor blev annoncerne trykt?	32
4.4 Formålet med bortrømningsannoncer.....	34
Kapitel 5: Bortrømningsannoncernes historie	39
5.1 Sømænd og Soldater.....	39
5.2 Fængslede	48
5.3 Landarbejderne	55
5.4 Delkonklusion, Statslige annoncer	61
5.5 Tjenestefolk, håndværkere og andre urbane mennesker.....	61
5.6 Delkonklusion, private og statslige	71
Kapitel 6: Alternative computergeneret klynger	73
6. 1 Første klynge – De sene familie- og militærannoncer.....	74
6.2 Anden klynge - Pågribelsessignalement; organiseret	76
6.3 Tredje klynge - Lærlinge før 1788 (markante signalement).....	79
6.4 Fjerde klynge - (tungt) Patrinomisk ejerskab	81
6.5 Femte klynge - Juridisk ligestillet; private	82
6.6 Sjette klynge - Juridisk; familiehusstand.....	83
6.7 Syvende klynge – Hvervede hær- og søetat.....	86

6.8 Ottende klynge – Lærlinge(tyende) juridisk.....	88
6.9 Klynge 9 - Matroser & Tømmermænd.....	89
6.10 Sammenfatning.....	90
Kapitel 7 – Tvangzoner og -netværk.....	93
7.1 Tvangsgeografi.....	93
7.2 De provinsielle aviser i sammenligning med København.....	95
Kapitel 8 Afrunding: hvorfor forsvandt bortrømningsannoncer?.....	102
Konklusion.....	107
Litteraturliste.....	110

Undvigte

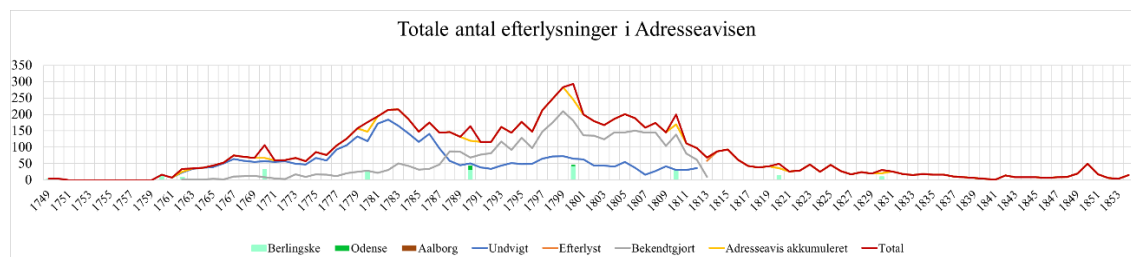
I det tidligmoderne Danmark levede mennesker i en miasma af tvang. Tvangen lå usynligt i luften, bekræftet gennem konstant repetition, og konstituerede en del af den almene danskers hverdag. Tvangen blev bekræftet igennem patrinomisk sædvane og love, som begrænsede bevægeligheden for landets indbyggere, hvor stort set alle mennesker altid var underlagt et andet menneske. Alle var en del af kongens husholdning – Den danske stat – og som hufader holdte kongen styr over sit hus, ligesom hans mange undersåtter gjorde i deres huse. Revsel-sesret – rettigheden til at slå sine børn eller tyende – blev abstrakt overført til også at gælde soldater og fængslede, når de var ulydige imod statens husorden, og bortløb deres hufader. På trods af den sociale orden var der mange ulydige børn, som valgte fra en til anden tid, at bortløbe fra deres *husfædre*.

Sådan en ulydig adfærd kunne det tidlige moderne samfund ikke acceptere og alle retskafne borgere blev derfor kollektivt konfronteret med dette oprør i avisen, hvor forskellige husfædre, både private og statslige, efterlyste deres bortløbne arbejdere, for at pårabe assistance til at pågribe deres ulydige børn. Disse bortrømningsannoncer blev trykt for at pågribe arbejdere, men også til at afskrive sig juridisk ansvar for deres handlinger, eller i nogle tilfælde for at hjælpe den bortløbne. I flere tilfælde, kunne alle tre årsager være til stede i samme annonce – en konsekvens af det tidlige moderne patriarkalske samfundssyn. Imens bortrømning udgjorde en udfordring af magtens *status quo*, udgjorde efterlysning en rekonstituering af *status quo*, men viser også, at annoncøren ikke magtede at håndtere og løse udfordringen selv. Vi kan derfor i ovenanførte periode se, at særligt private husfædre og håndværksmestre, men også regimente og statslige arresthuse, måtte løfte i flok for at opretholde den borgerlige *sociale orden*.

I denne rapport vil jeg abduktivt forsøge at belyse og redegøre for en dansk efterlysnings- og bortløbningskultur, som understøttede annoncer af bortløbne arbejdere og individer. Fra 1749 til 1854 blev der trykt cirka 8.000 bortrømningsannoncer,¹ fordelt over forskellige samfundsgrupper såsom soldater, fængslede, arbejdere i byen og på landet, samt håndværkere, matroser, logerende og familiemedlemmer. Almindeligvis har bortrømningsannoncer ofte været brugt i forskningen af slaveforholdene i Amerika, eller brugt til at bevise en sort diaspora i Europa, og har hovedsageligt ikke været brugt i nogen større kvantitativ undersøgelse

¹ Ud fra mine kriterier har jeg fundet 8.017 annoncer, hvor omtrent 3.401 annoncer uomtvisteligt var bortrømningsannoncer af kriminaliserede rømningsmænd fra hæren, fængsler, eller privathusstanden. I de resterende annoncer, er deres inklusion bestemt af en række selekterede kriterier, som jeg uddyber i metodeafsnittet.

til at diskutere en efterlysningskultur af en bred pluralistisk gruppe af arbejdere, som i det tidlige moderne Danmark.

Figur 1 – Her ses en graf over Efterlysningsfrekvensen henover perioden fra 1759 til 1854 i den københavnske Adresseavis. Disse annoncer eksisterede i tre forskellige rubrikker over perioden; akkumuleringen er repræsenteret med den **RØDE** farve. Udfra grafen kan vi læse, at der var næsten 293 annoncer i 1800, hvilket betød, en ny annonce hver 1,2 dag det år. – Et så hyppigt fænomen bør betragtes som et (glemt) hverdagsfænomen i midten af den tidlige moderne periode.

Den danske forskning i den tidlige moderne periode har mere eller mindre opridset de generelle træk ved hver samfundsgruppes bortløbnings-, efterlysnings-, pågribelses- og straffepraksisser. Denne forskning har dog inddelt sig vertikalt i siloer i arenaer som vi ofte betegner som: fængselshistorie, tyendehistorie, militærhistorie, marinehistorie eller slaverihistorie. I virkeligheden var disse samfundsgrupper overlappende og interaktive i et net, som Matthias v. Rossum kalder et *slaveriregime*, men vist nok bedrer betegnes som et *tvangsregime*. I disse regimer var der en praktiseret *tvang*, som kan defineres udfra et sæt af hjemmelgivende love, sædelige traditioner, og udøvende praksisser, som hentede deres verdensforståelse fra samme samfundsideologiske grundlag. Som v. Rossum skriver:

“...different practices of slavery can coexist, interact, or conflict within the same society, and that such slavery practices are regulated by sets of organizing mechanisms that together make up slavery regimes. It is useful to think about regimes as “a particular way of operating or organizing a system”—or more specifically here, about slavery and bondage as sets of social asymmetrical dependent and coercive relations—because that brings into play not only the who (actors) and what (forms) of these relations, but also how these are upheld— by what or by whom.”²

Her var bortrømningsannoncer en mekanisme og et instrument til at skabe et virtuelt rum igennem avisens udbredelse og læsning, hvor annoncen, der både som reaktiv handling, og præventiv advarsel, igen og igen bekræftede, at arbejdsgiveren havde hjemmel til at sætte rammerne for arbejdet, herunder at håndhæve arbejderens binding og løsning. Derved fungerede mediet til at konfirmere tvangsudøvelsen for alle de forskellige samfundsgrupper.

² v. Rossum (2021) s. 572-573

Samfundsgrupperne udgjorde *forviklede singulariteter* (connected singularities) hvor to rømningsmænd fra det danske livregiment kunne, på trods af deres ligheder, havde vidt forskellige rømningsforløb.³ På den måde var alle samfundsgrupper forbundet i et netværk, udgjort af mange små noder og hver person tilhørte en samfundsgruppe, der udgjorde én lighedsdimension, men delte andre ligheder i andre dimensioner. Samme princip kan skaleres op til hele samfundsgrupper, som alle delte bortrømningsannoncerne og patrinomiske principper, men stadigvæk opdelte sig i statslige og private klynger af grupper. Bortrømningsannoncer var en dimension, som horisontalt krydsede de vertikale linjer, og derfor giver anledning til at undersøge den dansk efterlysnings- og bortrømningskultur på tværs af forskellige grupper og klynger i en periode af næsten 100 år, og på den måde gøre det muligt at diskutere manifestationen og konteksten af tvang i denne periode.

Fremgangsmåden i denne rapport er i tråd med fremvoksende strømninger indenfor moderne arbejderhistorie, som søger at sætte større fokus på ”the mechanisms of coercion in all work relations...”⁴ ved at sætte fokus på komparationen af arbejdstvangen.⁵ I de nye strømninger, placeres fokuset på horisontale beskrivelser og diskussioner af arbejdstvangen.⁶ Sproget i annoncerne gør det muligt, at komparer singulariteter i et dansk historisk *tvangsregime*.⁷

Denne specialerapport vil både bruge den eksisterende forskning som rammesættende for en analyse af bortrømningsannoncerne, og anskue disse grupperende singulariteter som synonyme med tyende, soldater, fængslede, matroser og landarbejdere, men rapporten vil også anvende en algoritmestyrer læsning af annoncerne til alternative empiristyrer grupperinger af annoncer efter diskursive temaer. Den første del vil søge sine forklaringer i forskningen, imens den anden del, ved hjælp af *topic-modelling*, vil søge at finde ligheder imellem annoncerne horisontalt.

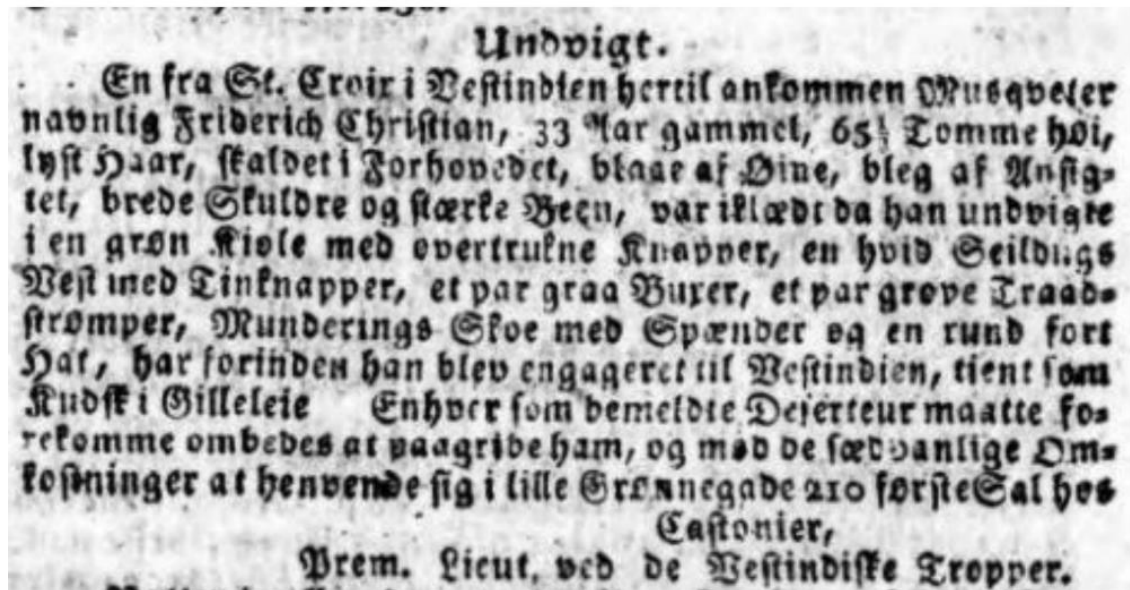
³ De Vito (2019): s. 356-359

⁴ www.WORCK.eu sidst set 31/05/22. World of Related Coercion in Work er en COST Acton, der søger at arbejde med arbejder- og slaverietshistorie på nye måder hvor fokuset lægges på en forøget empirikalisme.

⁵ De Vito m.fl. (2021): s. 653

⁶ Det svenske projekt *Gender and Work* (GNW) fra Uppsala universitet har i deres forskning af svenske arbejdsforhold i den tidlige moderne periode sat deres fokus på de verber, som beskriver arbejdet, og derved udfordre de arbejdsforstillinger vi tilknytter substantiver *tjenestepige* eller *-dreng*, for at forankre en egentlig forståelse af det udførte arbejde i kildernes beskrivelser fremfor normative lovtekster.

⁷ De Vito m.fl. (2021): s. 651-652

Figur 2 – En Efterlysning af den vestindiske soldat Friderich Christian, som var kommet hjem fra St. Croix og sidenhen bortløbet. Vi får at vide at Friderich var 33 år gammel, hvor høj han var, hvordan han så ud og hvilket tøj han havde på. Ligeledes lærer vi også om hans evner og tilhørsforhold, da der står, at han tidligere har været kudsk i Gilleje. Afslutningsvist signerer premierløjtnanten Castonier for annoncen, giver sin adresse og udlover den "sædvanlige" dusør.

Herefter vil jeg, med baggrund i foregående svar, forsøge at sammenligne den københavnske tradition med nedslag fra forskellige aviser rundt i Danmark, for at finde indikationer på provinsielle særegenheder, men også nationale ligheder. Dette vil gøres igennem en kvantitativ diskussion og kortanalyse af stednavne nævnt i materialet.

Afslutningsvist kan bortrømningsannoncers frekvens, i samspil med den øvrige forskning og den computerstyret diskursanalyse, indikere abduktivt hvorfor annoncerne blev trykt i hyppigt antal i årene omkring år 1800. I denne forbindelse vil jeg løbende og afslutningsvist diskutere hvorfor annoncerne blev trykt, hvorfor de forandrede sig, og til sidst, hvorfor de forsvandt i den form de havde, i løbet af 1800-tallet.

Problemformulering:

”Hvad fortæller bortrømningsannoncer fra Københavns Adresseavis i årrækken 1759 til 1854 om bortløbning og efterlysning som praksis og kultur i den tidlige moderne periode?”

Kapitel 1: Historisk forskning i bortrømningsannoncer og arbejdstvangens historie

Bortrømningsannoncernes mangfoldighed, volume og repetitive struktur gør, at den egner sig til kvantitative analyser af flugt, efterlysning og tvang. Alligevel har kildegruppen været underudnyttet i dansk socialhistorisk forskning i den tidlige moderne periode. Den nævnes en gang imellem som en kuriøs del af sociale gruppers immobilisering, men er aldrig benyttet til sit fulde potentiale. Heller ikke i (den begrænsede) forskning i selve avisernes egenhistorie har den været diskuteret. P. M. Stolpe dedikerede i sin bog om dagspressens historie fra 1882 én halv side til bortrømningsannoncer som eksempler på usædvanlige annoncer i 1600-tallet.⁸ I 1949 dedikerede T. Vogel-Jørgensen, i sit jubilæumsskrift til Berlingske Tidende, tre linjer til emnet trods, at Berlingske Tidender også blev brugt som efterlysningsinstrument.⁹

I kontrast til Danmark, hvor kildetypen har rumsteret i en ydre forskningsperifer, har den været genstand for egentlig analyse andre steder i Europa samt Amerika. Her har den været brugt med henblik på at analysere blandt andet agens og graden af objektivisering i plantageøkonomien, samt at bevise tilstedeværelsen af en sort diaspora i en Europæisk kontekst.

1.1 Amerikansk forskning i bortrømningsannoncer

Den amerikanske forskning indenfor bortløbningssannoncer er både stor, gammel og bred. Shane og Graham White har formuleret denne kildetype som: "one of the staples of the historiography of [...] slavery."¹⁰ Det er min vurdering, at forskningen er opdelt i tre til tider sammenvævede afgreninger; et kvantitativt fokus, en kvalitativt fokus, og et databaseopbygningsfokus.

Det kvantitative fokus synes at være det første, som kom til udtryk i forskningstraditionen. Tidligere slaver som Carter G. Woodson, "faderen til" afroamerikansk historie" udgav antologier af annoncer i årene efter 1916 med udgivelsen af hans tidsskrift: *The Journal of Negro History*.¹¹ I dag indeholder lignende antologier også efterlysninger af mennesker i "indentured servitude" – *gældsslaveri* – og håndværkerlærlinge.¹² Interessen havde sit udspring i et positivistisk fokus på slaveannoncerne. Woodson mente, at annoncerne var en kilde med en stærk udsagnskraft om de slavegjorte, fordi slaveejeren havde et højt incitament til at fange

⁸ Stolpe (1882) s. 79

⁹ Vogel-Jørgensen (1949) s. 90

¹⁰ Glaunec (2005) s. 205-211

¹¹ Woodson s. 163

¹² Wojtowicz (1987) s. 34

sin bortløbne slave igen og derfor var nød til at være præcise i deres beskrivelser: "Masters [...] advertising fugitives unconsciously spoke of their virtues as well as their shortcomings, that the public might be fully informed as to the character of blacks."¹³ Denne holdning er senere blev bekræftet af slaverihistorikeren Lorenzo Greene I 1940'erne, der skrev, at materialet udgjorde: "documentary evidence to illuminate the complexity of slavery in the United States".¹⁴

Det kvalitative fokus havde derimod en socialrelativistisk forankring. Her er der tale om levnsudnyttelse, f.eks. i diskussioner af dusørens betydning for bortrømte slavers sociale nedgørelse, imens de var på flugt.¹⁵ Denne måde at bruge annoncerne lægger ofte højere vægt på mikrodata, f.eks. til at studere de slavegjortes påklædningskultur.¹⁶ En genre som har fyldt meget i amerikansk slaverihistorie er desuden *slavenarrativerne* og flere historikere har vurderet, at tidlige bortrømningsannoncer fra 1700-tallet også kan betragtes som sådanne narrativer.¹⁷ Groft sagt, kunne annoncerne også andet end at tælle bortrømte slaver; de kunne sige noget social- og kulturhistorisk om slaveejernes efterlysningskultur, om traditioner for beskrivelsen af kroppen, eller demonstrere agens igennem flugt og maroonage.

Det tredje tradition er en del af digitaliseringsbølgen, som vi i øjeblikket ser i historiefaget operer i.¹⁸ Traditionen kommer til udtryk i tilgængeliggørelsen af kildematerialet i store søgbare databaser. Historikere, som har arbejdet med bortrømningsannoncer i mange år, har udtrykt lettelse over, at meget avismateriale nu er retro-digitaliseret, og jeg må indrømme, at det er hvad, der har muliggjort mit eget speciale.¹⁹ Retro-digitaliseringen gør det lettere at trække mikrodata ud af kilderne, og muliggør nye digitale fremgangsmetoder, der tidligere var forbeholdt større forskningsprojekter.²⁰ Der findes efterhånden en række af disse databaser, alle etableret siden 2000'erne²¹; nogle skabt af forskere selv, andre systematisk opbygget under supervision af et forskningsprojekt, imens andre mere eller mindre har været crowdsourcet. Den tredje trend handler således om tilgængeliggørelse; både i forskningsøjemed, men også med slægtsforskere og en bredere offentlighed for øje.

¹³ Woodson s. 163

¹⁴ *ibid* s. 163

¹⁵ Middleton (2017) s. 619-620

¹⁶ Fifield (2011)

¹⁷ Bly (2021) s. 240-241

¹⁸ Graham m.fl. (2016): s. 26-30

¹⁹ Jarlbrink & Snickars (2017) s. 1228-1230

²⁰ Heinsen & Brock (2019) s. 190-191; Graham m.fl. (2016) s. 38-44

²¹ Costa (2001) s. 36

Et klart eksempel på en multifunktionel og meget omfattende database er *Freedom on the Move; Rediscovering the stories of self-liberating people; a database of fugitives from American slavery*. Databasen er oprettet i perioden frem mod 2019 gennem crowdsourcing. Projektet satte fokus på kildernes evne til at beskrive menneskekroppen og slår hårdt ned på materialets egenskaber til pædagogisk at lære nutiden om slavegjortes agens. Samtidig er det rettet imod at gøre slægtsforskning lettere.²² På denne metode har databasen indsamlet 32.254 annoncer de seneste tre år. Umiddelbart lyder det imponerende – og det er det også – men det er ærgerligt, at databasen ikke har redegjort for hvor stor en periode de har afdækket eller hvor mange aviser, de har gennemgået. Alligevel er det åbenlyst, at projektet åbner materialet op, om end ikke for systematiske kvantitative udtræk.

1.2 Den sorte diaspora identificeret i Europa

I Europa har formålet med brugen af annoncerne ofte været at finde en sort diaspora og påvise, at *slavegjorte afrikanere og deres efterkommere* har eksisteret i Europa. Når man i dansk såvel som anden europæisk kontekst har haft svært ved at redegøre for *mennesker af central-afrikansk herkomst*s tilstedeværelse i Europa, og ikke mindst hvilken hylde i samfundet de udfyldte, er det fordi, man også i den tidlige moderne periode havde det kognitivt svært ved at slavegjorte befandt sig i metropolen. Hanne Østhus har i sine studier af tjenesteforhold i København vurderet, at der ikke levede mere end 100 sorte mennesker i byen ad gangen i årene op til 1800,²³ men til trods for deres begrænsede tilstedeværelse, var de tydelige i gadebilledet. Denne tydelighed har Gunvor Simonsen vist, at det samtidige samfund oplevede som en problematisk konfrontation med de slavegjorte, og for at håndtere den kognitive dissonans gjorde øvrigheden og kancelliet en indsats fra 1780'erne til 1810'erne på at få de sorte mennesker ud af landet.²⁴ Forskningen i den sorte diaspora viser, at der er et relativt væsentligt skel imellem de juridiske og de faktiske eksistensforhold for denne diaspora, og til det formål kan bortrømningsannoncer åbne for undersøgelser af: 1) den kvantitative tilstedeværelse af sorte (til tider slavegjorte) mennesker i Europa, og 2) forståelsen af disse menneskers egentlige sociale status.

Projekter i samme tråd som *Freedom on the Move* findes også i Europa, hvor særligt det britiske projekt: *Runaway slaves in Britain; Bondage, freedom and race in the eighteenth*

²²Freedom on the Move. "About the project" konsulteret 31/05/22
www.Freedomonthemove.org

²³ Østhus (2018) s. 40-41

²⁴ Simonsen (2021) s. 277-285

century, står som et kroneksempel. Her er der gennemgået 60 forskellige aviser over en 80-årig periode med et resultat på 800 annoncer. Det imponerende opsøgningsarbejde beriger forståelsen af den sorte diaspora, men alligevel drager projektet nogle lidt for hurtige slutninger om kildetypen, og det er tydeligt, at de tilhører en traditionel forståelse af genren, der er knyttet til slaveriets historie. Uden at gå for meget i dybden, samler databasen sine annoncer baseret på hudfarve – en adjektivstyret analyse, hvor den bortrømte kan være en sort lærling, en sort tjenestepige, en sort slave eller en sort soldat. De anerkender blankt, at der findes andre mennesker end ”sorte” blandt annoncerne. Det kunne være grupper defineret gennem substantiver såsom lærlinge, tjenestepiger og soldater. Nok anerkender projektet, at mange typer af mennesker i Storbritannien var underlagt tvang og kontrol, men drager alligevel den fejlslutning, baseret på deres koloniale erfaring, at efterlysningen af sorte mennesker har særligt præg af ejerskab og restitueringen af ejerskab. Et eksempel, som bruges er, at der loves dusør, altså en vareliggørelse, men dusøren som fænomen er også til stede ved efterlysningen af de hvide bortrømte, og altså ikke noget særegent for slavegjorte. Det er som om, at hudfarven på magisk vis får annoncens diskurs til at skifte karakter.²⁵ Det er i tråd med den klassiske adskillelse af slaveri- og arbejderhistorie i h.h.v. frie og ufrie agenter, som næsten kan synes apriorisk og kildefjern.²⁶

Den danske brug af bortrømningsannoncerne har mødt den samme mur; et resultat af den traditionelle opdeling i historiografiske siloer. For ”almindelige” socialhistorikere er kilden et kuriosum, mens den for kolonihistorikere har været brugt til at spore noget særligt ”koloniale”. I et forsøg på at bruge annoncerne til at belyse eksistensen af en sort diaspora i Danmark og forskellen imellem disse mennesker og den øvrige befolkning har særligt Gunvor Simonsen benyttet kildegruppen. Det gør hun i artiklen *Racisme, slaveri og marked; Afrikanere i 1700-tallets København* (2021), hvor hun blandt andet forholder sig til den mytiske person: ”negerens” tilstedeværelse i samtidige aviser. Simonsens pointe er, at kommercialiseringen var en vigtig del af slaveriets definition, og var det element som adskilte slaver fra stavnsbundne i elitens epistemiske verden. Gunvor Simonsen bruger annoncerne til at analysere objektiviseringen af slavegjorte i København, hvor hun i særdeleshed lægger vægt på udtrykket at *Huse og hæle*, og skriver herom:

²⁵ Runaway Slaves in Britain. “Introduction” konsulteret 31/05/2022

www.runaways.gla.ac.uk

²⁶ Heinsen (2021A): s. 55-56

”Ideen om, at bortløbne slaver kunne hæles, og ideen om, at en person kunne ejes, og at Benoni således havde ”Eyere”, giver os et begrænset indblik i Københavns faktiske slave-marked, og det understøtter argumentet om, at byens lokale racisme i særlig grad fremhævede, at ”neger” var et handelsobjekt, en vare.”²⁷

Simonsen påpeger, at hvide tjenestekarle også kunne, ”hæles” men, at tjenestefolk ikke efterlyses med ejerforholdene nævnt.²⁸ Selvom Simonsens bemærkninger om annoncerne er delvist korrekte, lægger hun uforholdsmæssig stor vægt på udtrykkende ”huse og hæle”, ejerskab i annoncerne, racebetegnelser som erhvervsbetegnelse, og divergensen i detaljegraden af kropsbeskrivelser.²⁹ Alle disse elementer går igen på tværs af materialet og er ikke særegent denne type af bortløber. Det er elementer, der kendetegner genren og dens praksisser som helhed og ikke blot beskrivelsen af den eksotiske slavegjorte fremmed.

Annoncerne kan netop andet end kun at vise en sort diaspora. I Emilie Luther Valentins PhD-afhandling *Feelings of Imprisonment; Experiences from the prison workhouse at Christianshavn, 1769-1800* (2022) anvender hun annoncerne i forsøget på at afgøre, hvor mange mennesker, der løb bort fra Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset i hendes undersøgte periode. Ved blandt andet at bruge de 53 efterlysninger fra Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset fra Adresseavisen, i kombination med fængslets egne arkivalier og forhør fra Hof- og Statsretten, har Valentin kunnet tegne et mere præcist billede af den egentlige bortrømning fra institutionen,³⁰ et stykke arbejde, som blot viser, at kildens kvantitative værdier ikke kun kan bruges i at dokumentere antallet af slavegjorte, men også udfylde huller i flugthistorien i andre forskningsområder.

1.3 Forskning tæt knyttet til arbejdstvangens historie

Som det bør kunne udledes fra de ovenstående afsnit, har man udenfor slaveriets historie i periferien ikke arbejdet med bortrømningsannoncer som sit eget medium – og i forlængelse heraf – arbejdet med flugt og efterlysning som sit eget forskningsfelt. Jeg har selv skrevet om bortrømningsannoncer før, både alene og med andre, som forberedelse til denne specialerapport, i udfærdigelsen af adskillige projektrapporter og studenterartikler.³¹ Foruden mit eget

²⁷ Simonsen (2021) s. 288

²⁸ ibid s. 289

²⁹ ibid s. 286-293

³⁰ Valentin (2022) s. 259-264

³¹ Se litteraturlisten for projektrapporterne og studenterbladet *Tendens* fra AAU for artiklerne.

www.Issuu.com/tendens-aau

arbejde har jeg kun fundet Karl Peder Pedersens avisartikel: *Efterlyst i avisen* (2003) fra Fyens Stiftstidende, som en tekst, der tager emnet op. Hans artikel handler om de finurlige og kuriøse bortrømningsannoncer han har fundet ved at læse *den kongelige privilegerede Odense Adresse-Contoirs Efterretninger*, den fynske tangent til Københavns Adresseavis, og forløberen til Fyens Stiftstidende. Pedersens artikel har en underholdende præmis, men rammer også hovedet på sømmet i sin anerkendelse af materialets diversitet, idet Pedersen gennemgår eksempler på soldater, lærlinge, fængslede og bondekarle, som blev efterlyst i avisen, samt anerkender annoncernes potentielle levnsudnyttelser, samt praksiskontinuiteten til idag. Han skriver:

”Sådanne efterlysninger, som vi i dag mest kender fra tv, plejer at bestå af korte signalementer med beskrivelser af den pågældendes udseende og påklædning og dertil kommer tit et foto. Bortset fra billedet rummer 1770ernes og 1780ernes avisefterlysninger også disse elementer, men derudover kan der også være nævnt en række særlige ting, som kunne være med til at lette identifikationen af den efterlyste.”³²

Når dansk forskning ikke har haft fokus på bortrømningsannoncer – eller på flugt og efterlysning som bredere fænomener – er det fordi, den har været forankret i substantivdefinerede og adskilte historiografier såsom arbejder-, militær-, slave-, fængsels-, landbrugs-, tjeneste-, eller søfartshistorie. Adresseavisen opererede i og var medskaber af et rum, der gik på tværs, ligesom den bortløbne selv. Flugten derimod har været studeret med udgangspunkt i de sociale strukturer, man løb bort fra.

Det danske militær oplevede desertion i betragteligt omfang, særligt før nationalhærens fulde implementering efter Napoleonskrigene. I Karsten Skjold Petersens *Geworbne Krigs-karle* (2002) omtales forholdene i den danske hær fra 1774 til 1803 hvor Petersen i tråd med moderne militærhistorie sætter et fokus på soldaternes liv i garnisonen, rekrutteringen og diversiteten i soldaterpopulationen, den hårde strafferamme, og også desertion. Han forholder sig særligt til den umiddelbare eftersøgningspraksis, men ikke til annoncernes senere anvendelse i denne proces.³³ Det hænger ikke sammen med, at nogle soldater først blev efterlyst måneder efter de rømte.³⁴ Samme mønster går igen i flådens historie til trods for, at kontrollen var skærpet i havnebyer såsom København, netop for at undgå illegale matroser i byen.³⁵ I

³² Pedersen (2003)

³³ Petersen (2002): s. 138-151

³⁴ B1 E-1201

³⁵ Nauman (2020): 129-132

Jakob Seerups: *Søetaten i 1700-tallet* (2010) forholder han sig til desertion, men på et normativt niveau, ikke ulige Petersens skrivelser om desertion i landetaten.³⁶

Flugt og efterlysning af tjenestefolk i København er i nogen grad behandlet af Hanne Østhus i *Contested Authority* (2014) hvor hun undersøger tjenestefolks brug af politiretten før og efter reformen i 1793 til at udfordre deres husbønders anklager om utroskab i tjenesten og ulovlig bortrømning.³⁷ Her bruger hun empirien overleveret fra retsprotokollerne til at diskutere succesraten og kulturen ved disse domstole. Lovgivningen på dette område illustrer, at tyendet kunne forlade deres tjeneste under særlige forhold – en dimension, som er forklaret i Anette Faye Jacobsens: *Husbondsret* (2008). På den måde er der i denne forskning et samspil imellem praksis og jura i forståelsen af konsekvenserne ved at bortløbe.³⁸ Selvom Østhus nævner annoncerne i hendes arbejde med retskonflikter imellem husfader og tyende, er de traditionen tro, nævnt kort og redundant med et par linjer uden nogen videre konklusion om annoncerens betydning for retskonflikterne.³⁹ Der savnes en forklaring af hvilken rolle annoncerne spillede i disse retsopgør, og om annoncerne blev brugt som juridisk bevisførelse for korrekt håndtering af bortrømning, adresseres ikke i forskningen.

Landarbejdere og forholdene på landet var domineret af stavnsbåndet i store dele af min undersøgte periode, og denne institution er godt belyst af Tyge Kroghs *Staten of de besiddelsesløse* (1987) og Birgit Løgstrups to bøger: *Bundet til jorden* (1987) samt *Jorddrot og offentlig administrator* (1983). Disse værker forklarer eksistensforholdene i den danske provins udenfor København, og Løgstrup har et helt kapitel i *Bundet til jorden* om hvordan man håndterede bortløbne karle. Mange aspekter, som går igen i bortrømningsannoncerne, ses også i efterlysningen af karle. Eksempelvis blev karle lysnet tre gange i kirken, imens langt de fleste statsligt udstedte bortrømningsannoncer blev trykt tre gange. Løgstrup skabte også et kort over rømningsveje og her ses opbygningen af tre primære destinationer; Slesvig, København og Norge, med forskellige bevægelser indenfor forskellige egne i landet. Der tegner sig omridsene til tvangszoner med forskellige centre, men hvordan bortrømningsannoncer eventuelt var med til at skabe disse tvangszoner, undersøges ikke.⁴⁰

I forbindelse med flugt og efterlysning af de fængslede har Johan Heinsen i bogen *Det første fængsel* (2018), og igennem flere artikler såsom: *Stemme og flugt* (2021), og

³⁶ Seerup (2010): s. 203-206

³⁷ Østhus (2013): s. 142-143

³⁸ Jacobsen (2008): s.161-178

³⁹ Østhus (2013): s. 219

⁴⁰ Løgstrup (1983): s. 175

Straffefanger på fri fod i 1700-tallets Sjælland (2019) samt *Ind og ud af slaverierne* (2018) skrevet en del om selve flugten, identificeringen og pågribelsen, men ikke ret meget om efterlysningen af de bortrømte fanger, og selvom han mener, at annoncernes løfte om en gevinst ”synes at have bidraget til en voksende kultur for at angive folk på flugt”, savnes en mere systematisk analyse af denne kultur.⁴¹ Avisen var selvfølgelig ikke den eneste måde, hvor straffefanger og andre blev efterlyst.⁴²

På det politihistoriske område har Karl Peder Pedersen skrevet *Kontrol over København* (2014) hvor han blandt andet beskæftiger sig med eftersøgninger udført af politiet. Pedersen påpeger, at politiet i 1830’erne og 40’erne brugte intern kommunikation med andre politikredse og sendte signalementer til hinanden. Disse tekster har samme struktur som en bortrømningsannoncerne, men Pedersen påpeger at politiet samtidig ikke brød sig om at bruge avisen som medium.⁴³ Pedersen uddyber ikke dette forhold til trods for, at politiet i starten af hans periode – de første 20 år af 1800-tallet – hyppigt trykte efterlysninger i avisen, og fungerede som efterlysningsformidler imellem forskellige samfundsøvrigheder og Adressekontoret i 1790’erne. Givet, at han har skrevet en artikel om bortrømningsannoncer til Fyns Stiftstidende kan man tænke, at han har haft kendskab til annoncernes volume. Der savnes en kvantitativ analyse af hvor mange bortrømningsanmeldelser eller interne efterlysninger, som har været foretaget ved politiet, hvis hypotesen om, at politiet overtager eftersøgningsrollen, holder vand.

1.4 Afrundende tanker

Som denne gennemgang af den danske forskning i flugt i 1700- og 1800-tallet viser, var bortrømningsannoncer i praksis en del af kontrollen med alle sociale grupper. Kilden har været brugt til to formål i den danske forskning:

- 1) At vise tilstedeværelsen af en sort diaspora i Danmark og Europa, med en arvet problematisk læsning af annoncerne forankret i slaverihistoriens forskningstraditioner, og
- 2) til at komparere andre efterlysningspraksisser i forskellige danske tvangsregimer på en overfladisk måde.

Grunden til den manglende brug har nok delvist været annoncernes forankring i slaveriets historie, men også materialets hjemløshed og krydsbevægelse på tværs af de sociale skel, der har defineret særskilte forskningsområder.

⁴¹ Heinsen (2018B): s. 8-9

⁴² Valentin (2022) s. 270-276

⁴³ Pedersen (2014) s. 222-223

Da materialet har ligget sporadisk gemt i aviser, i en ukendt størrelsesorden, har adgangen og indsamlingen nok udgjort den største hæmsko til en egentlig kvantitativ udnyttelse af annoncerne. Det har ikke givet mening at undersøge annoncerne i nogen kvalitativ levnsudnyttelse fordi de er så sparsomme med informationer. Derimod har en beretningsudnyttelse om deres rolle i tvangshistorien kvantitativt været let at bevise fordi det ikke kræver synderligt mange annoncer at vise, at man har *materialiseret* mennesker igennem et relativt *objektivt* sprog hvor man kan "stjæle" en andens arbejder. Min egen undersøgelse viser dog, at når den kvantitative mængde skales op til tusindvis af annoncer kan man samle nok mikrodata til faktisk at stille kvalitative spørgsmål om efterlysningens praksis som et tilbagevendende og gennemgående tvangsmedie og -instrument i det tidlige moderne samfund.

Kapitel 2: Teori & Metode

2.1 Den Teoretiske grundpræmis

Specialerapporten har ikke nødvendigvis et særligt udvidet teoretisk korpus som grundlag for analysen af den danske efterlysningskultur. Der er en række grundlæggende arbejdsprincipper udsprunget fra de strømninger, som i øjeblikket rører sig ved *Bonn Center for Dependency and Slavery* (BCDSS)⁴⁴ og ved EU-cost Action platformen *World of Related Coercion in Work* (WORK),⁴⁵ som søger at udfordre traditionelle arbejdsmetoder indenfor slaveri- og arbejderhistorie. Begge trækker på globalhistoriske traditioner. Imens BCDSS særligt søger at arbejde med sociale ordener konstitueret i *slaveriregimer*,⁴⁶ tenderer WORK imod et større fokus på praksisser såsom tvangssprog eller tvangsmekanismer.⁴⁷ Denne specialrapport søger netop at udforske et *tvangsregime* som det danske samfund i årene omkring år 1800, ved at eksaminere en meget specifik tvangspraksis – averteringen af bortløbne arbejdere. Studiet eksisterer derfor i krydsningen af disse strømninger.

Et tvangsregime skal forstås som et afgrænset *teaterregi* hvor vi kan spotte forskellige samfundsgrupper som statister, der har ligheder og uligheder med hinanden på et utal af forskellige variabler, fordelt på diverse sædvaner, normer, love, og praktiske adfærdsmønstre.⁴⁸ Disse samfundsgrupper synes at inddele sig i *historiske klynger* såsom *private* og *statslige* annoncer, men i virkeligheden betyder det bare, at de samfundsgrupper vi fortolker os frem til, minder om hinanden på de punkter vi synes er vigtige for vores forståelse af samtiden.

Et afgørende element i denne projektrapport er den kvantitative fortolkning af materialet. Jeg erklærer mig meget enig med Christian de Vito om, at den *historiske virkelighed* er sammenholdt af *forviklede singulariteter* – noder i et netværket som vi kan afgrænse som personer, samfundsgrupper, klynger eller hvilke andre niveauer man tør sætte det efter.⁴⁹ Det *singulære element* er bundet i de *mikrohistoriske principper* om den historiske kildes unikhed, imens det *forviklede element* er bundet i de *makrohistoriske principper* om komparation, de brede linjer og generalisering.⁵⁰

Ideen er at sammenholde disse forviklede singulariteters brug af bortrømningsannoncer i et sådan kvantitativt omfang, at annoncernes kollektive udsagnskraft gøres meningsfuld til at

⁴⁴ Al Ghouz m.fl. (2021) s. 5-10

⁴⁵ WORK: "Working groups" konsulteret 31/05/2022

www.worck.eu/organisation

⁴⁶ v. Rossum (2021) s. 572-573

⁴⁷ De Vito m.fl. (2021) s. 651-654

⁴⁸ v. Rossum (2021) s. 589-593

⁴⁹ De Vito (2019) s. 356-359

⁵⁰ ibid s. 348-356

identificere de lange og store generelle linjer i en dansk efterlysningskultur forankret, ikke i teori om efterlysning, men i den efterladte empiri. Denne empirikalisme synes at modvirke de klassiske problemer i social- og kulturhistoriske traditioner, med deres henholdsvis fokus på teori og unikhed, ved at lave en form for *grounded theory*. Nogle historikere har kaldt det for *kvantitativ mikrohistorie*, og det er et udtryk, jeg finder meget brugbart, da det umiddelbart virker umuligt, men synes at være fremvoksende i moderne social- og globalhistorie.⁵¹

2.2 Hypoteser og præmisser

Denne specialerapport søger at redegøre for den del af den danske efterlysnings- og bortløbningsskulturs kultur i 1700 og 1800-tallet, som abduktivt kan besvares igennem de trykte bortløbningsskultursannoncer i den datidige avis: Københavns Adresseavis. Abduktion er en konklusionsmetode, der søger at *slutte til bedst mulige forklaring*, ved at afsøge viden rundt om et forskningsspørgsmål, der ikke direkte kan besvares in- eller deduktivt. Det er fundamentalt bundet op på princippet om at dømme på indicier, som peger imod den bedst harmoniske konklusion.

Når jeg kort beskriver abduktion, er det netop på grund af slutningselementet, da jeg arbejder ud fra en række hypoteser og præmisser, som jeg vil undersøge for at etablere en så divers en vifte af indicier til at konkludere hvad bortløbningsskultursannoncer egentlig siger om bortløbning og efterlysning som praksis i den tidlige moderne periode.

2.2.1 Social magt, videnscirkulation, og udøvelsen af magt

Adresseavisen formåede i sin udbredelse i årene omkring år 1800 at etablere et vidensdelingsrum, som imodsætning til andre aviser, var forankret i annoncering – en *banal hverdagsvidensdeling*. Den tyske forskning i *intelligenskontorer* har betegnet disse institutioner i Centraleuropa for ”Gense der Wissensgesellschaft”⁵² eller ”die ersten Suchmaschinen”.⁵³ Vi skal ikke se Adresseavisen som en klassisk diffusionistisk eller dikotomisk opstilling imellem en afsender og en modtager, men snare som en reciprok vidensbevægelse, da avisen var afhængig af sine læsere og læserne var afhængige af avisen. Denne gensidige afhængighed skabte et virtuelt rum,⁵⁴ – et tvangsnet – som dækkede så langt som avisen rakte ud af København. I avisens spalter cirkulerede viden om de bortløbne ud til interessante parter på tværs af ”asymetrier, nybilingnar og parallelliteter”,⁵⁵ ud til interessante parter, som ved

⁵¹ Heinsen & Brock (2019) s. 199-200

⁵² Blom (2006) s. 22

⁵³ Tantner (2015)

⁵⁴ Hammar (2018) s. 120

⁵⁵ Östling & Heidenblad (2017) s. 280

deres interesse og aktive deltagelse i avisen, forstærkede cirkulationen, som i og for sig selv legitimerede den *sædvanlige* brug af avisen.⁵⁶

Den konstante indrykning af bortrømningsannoncer fra 1761 til 1810'erne (hvor fænomenet afdæmpede) var en cirkulativ bevægelse i avisen hvor den ene efter den anden annonce udgjorde en repetition af magtudøvelse, der derved spredte den viden – en samfundsorden – om, at avertering af visse typer af mennesker var fuldt ud legitimt. Legitimiteten gav magt til at efterlyse den bortløbne arbejder, både som en manifestation af samfundsstrukturen, men også strukturerende for samme struktur ved at sætte en præcedens.⁵⁷ Når brugen af annoncer ikke blev udfordret blev magtens udøvelse konfirmeret og var derved konstituerende for et fortsat brug af samme magtudøvelse. Da magt har en ”habitualizing effect” ville den sociale orden i sidste ende blive accepteret som det normale – en sandhed, der ikke reflekteres over og ikke udfordres af det almene medlem af samfundet.⁵⁸

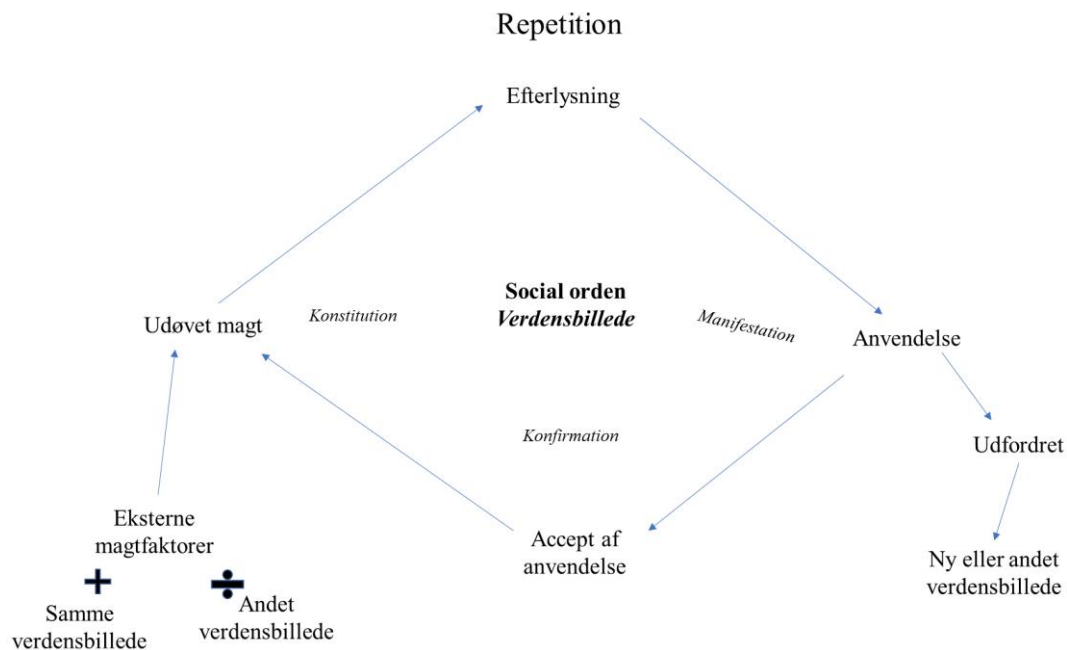
På den måde kan man sige, at bortrømningsannoncer var en manifestation af forskellige sociale ordener i de forskellige samfundsgrupper, der tillod visse diskurser og udøvelse af magt i deres respektive annoncer – en magtudøvelse som blev rekonstitueret ved at demonstrere magtens udfoldelse igennem annoncerne. På den måde står den sociale verden og de menneskelige agenter i et dialektisk forhold med hinanden. Sådan en cirkulation kan knække hvis den ikke længere opfattes legitim og dette kan ske hvis en anden konstellation af repetitiv magtudøvelse begynder at dominere verdensbilledet og repetitionen af den tidligere praksis svinder ind.⁵⁹ Det kunne for eksempel være en samfundsovergang fra selvtægtskultur til retskultur – en overgang, der fandtes i den tidlige moderne periode.

⁵⁶ Jansson & Simonsen (2020) s. 16-17

⁵⁷ Mielke (2011) s. 14

⁵⁸ ibid s. 13

⁵⁹ ibid s. 15

Figur 3 Et repetitionskredsløb for en social orden hvor bortrømningsannoncer accepteres. Efterlysningen er en manifestation af en herskende social orden, som enten kan accepteres eller udfordres. Udfordres den nok gange vil den sociale orden ændres, men ellers konfirmeres den herskende orden. Det rekonstituere den herskende sociale orden som udfolder sig i en udøvet magt som efterlysning. Det er en cirkulær spiral. Eksterne faktorer påvirker kredsløbet.

2.2.2 Formålet ved bortrømningsannoncer

Bortrømningsannoncerne havde et virvar af forskellige formål. Vi tænker naturligvis pågribelse som det mest oplagte, men samfundsgruppernes forskellige *sociale ordener*, gjorde, at der var en samtidig opfattet forskel på en *fæstningsslave i Stokhuset* og en slagterlærling på Vesterbro, selvom de begge optrådte i det samme tvangsregime. Social død var en måde at fjerne folk fra samfundet og udstøde dem fra flokken, og blev oftest ledsaget af ritualer såsom brændemærkning,⁶⁰ et fænomen, som stokhusslaver blev udsat for.⁶¹ Denne tilsyneladende selvmodsigende samfundsorden, hvor der både var lighed og ulighed mellem typer af arbejdere, understreges i Hans Jørgen Sederbergs liv i 1800-tallet. Sederberg blev i 1832 efterlyst som rasphusfange i krudttårnet, topsikkerhedsafdelingen i det danske fængsel,⁶² men før det havde han haft et liv i bevægelse på tværs af samfundsgrupper. Som barn stjal han små ting hist og her, men ikke noget alvorligt. Da han var ”10 Aar gammel” i 1807 var han blevet ”sat i Skomagerlære” i sin fødeby Vordingborg. Han fortæller i sine beretninger, at hans:

⁶⁰ Patterson (2017): Death s. 98-102

⁶¹ Heinsen (2021B) s. 349

⁶² B1: E-4185

”Mester var en karrig Mand. Jeg leed ofte Hunger og søgte da hjem til min Moder, der altid var god imod mig, for at faae noget at spise [...]. Da jeg ikke kom saa hurtig tilbage, som han ventede, tog han Spanremmen og pryglede mig med. Jeg løb hjem og kom ikke mere i Læren.”⁶³

Sederberg flyttede sidenhen til København da han var 18 år var han færdiguddannet som garversvend og flyttede til København:

”Omtrent 3 Maaneder efter kom en Skomagersvend fra Nestved, med hvem jeg ikke havde været gode Venner. Han maa have fortalt Noget om mine Smaarapserier [som barn]; thi jeg mærkede, at min Mester ikke længer var saa venlig imod mig som forhen.”⁶⁴

Da der et par uger siden blev ”stjaalen en Fingerring og nogle andre Smaating fra Madamen” blev Sederberg anklaget. Han blev ikke dømt, men blev alligevel opsagt af sin mester, og Sederbergs liv gik derefter i den gale retning. Efter et tyveri i Vordingborg blev han arresteret og sendt i Stokhuset som ærlig slave fordi han tidligere havde forsøgt at bortrømme. Sederberg beskriver den grad af social død han oplevede i København når de gik ud fra Stokhuset til diverse arbejdspladser i hovedstaden:

Skammen var det Værste. At skulle gaae i den afstikkende Dragt, med Lænker om Benet, eskorteret af Soldater og de saakaldte Slavesergeanter, som en Flok Arbejdsdyr, gennem Gaderne, trækkende smaa Vogne eller belæssede med Planker og Brædder, og møde fine gamle Bekjendtere, der skye gik tilside og lode, som om de ikke kjendte os, var meget harmeligt.⁶⁵

Hvad Sederbergs historie viser os, er at mennesker let kunne bevæge sig fra en arbejdsstilling til en anden, og at graden af social død var forskellig fra gruppe til gruppe. Således var det ofte formålet i efterlysningerne af *sociale døde* at de skulle pågribes igen da de var set som farlige for samfundet.

Et andet formål var at udføre et socialt angreb på den bortløbne og umuliggøre deres færden. Dette formål kom tit som et forsøg på at afskrive sig juridisk ansvar fra den bortløbnes handlinger, derved vise andre, at man ikke kunne hyre dem, eller nægte at dække eventuel

⁶³ Visby (1867) s. 16-18

⁶⁴ ibid s. 18-19

⁶⁵ ibid s. 22

gæld taget i husfaderens navn. Sådan et socialt angreb kunne formindske den bortløbenes handlingsmuligheder, og beskytte annoncøren. Et tredje formål var social affektion hvor annoncøren kunne avertere for at hjælpe den bortløbne – et fænomen særligt set i familieefterslysninger.

I sidste ende var der tale om grader af socialt død eller social inklusion blandt de bortløbne, og grader af socialt angreb eller social affektion i annoncerne, og Sederbergs historie viser os hvordan et socialt sikkerhedsnet i form af hans moder, kunne hjælpe ham da han var barn, imens han senere i fængslet, oplevede deciderede udstødning fra samfundet. Disse variabler er væsentlige til at analysere bortrømningsannoncers formål i samtiden.

3.3. Indsamling og kategorisering af annoncerne

Indsamlingen af 8.000 bortrømningsannoncer til en specialerapport som denne skulle helst gerne være så systematisk som muligt. Det har været mit formål at få et så komplet billede af bortrømningsannoncerne trykt i Adresseavisen, og derfor har jeg gennemgået alle aviser fra 1759 til 1854 manuelt for at finde disse annoncer. Så vidt jeg kan vurdere er det 23.000 udgivelsesdage. Ved den manuelle gennemgang og transkription har jeg omgået eventuelle problemer, som er associeret med maskinlæsning såsom OCR eller HTR, da disse naturligvis vil medføre en vis datarod og fejllæsning, specielt når disse skal læse trykt gotisk.⁶⁶

Til at analysere denne data kvantitativt er det nødvendigt, at forvrænge den historiske virkelighed, og placere disse annoncer i diverse kategorier. "Our sources often resist our impulses to categorize."⁶⁷ Kategorisering hviler på fortolkning og før eller siden vil selv de mest robuste kategorier fejle, fordi en case kan placeres i flere kategorier eller fordi dataene betyder, at vi er tvunget til at tage et fordelingsskøn. Frimænden i den danske hær er et eksempel på sådan en udfordring. Disse var egentlig tilknyttet hæren, men fik permission til at forlade garnisonen og søge arbejde væk fra hæren,⁶⁸ som var tilfældet med "Underjæger Peter Krøyet af siellandske Jægercorps", der stod i arbejde som dugmagersvend.⁶⁹ Vi kan ikke skabe 8.000 kategorier, selvom det vil være mest kildetro. Der er mange måder at danne kategorier på, men jeg har valgt at inddele dem efter annoncøren idet bortrømningsannoncen var en manifestation af dennes efterlysningsmandat.

⁶⁶ Jarlbrink & Snickars (2017) s. 1239

⁶⁷ Lemercier & Zalc (2019) s. 26

⁶⁸ Petersen (2002) s. 166-171

⁶⁹ B1 B-0595

Den største gruppe er håndværkerne, der med 2.425 efterlysninger udgør 30% af hele materialet. Dette var en gruppe, som hovedsageligt var domineret af håndværkslærlinge i København, der udgjorde 1.672 efterlysninger eller 69% af alle håndværkere. De øvrige 31% var håndværkssvende mens kun en håndfuld var håndværksmestre. Gruppen er defineret ud fra visse karakteristika; søgeord har typisk været ”læredreng” eller ”svenden...”, men nogle gange har udtrykket *dreng* været tilstrækkeligt hvis annoncørens signatur nævner et håndværk. Andre ord såsom ”laug”, ”i lære” eller deslige har også afgjort rammerne af denne gruppe.

Den næststørste gruppe er ”byarbejderne” på 1.766 efterlysninger (22%) som samler alle forskellige typer af tyende eller arbejdere i én gruppe. I denne gruppe er der mange tjenestepiger eller -karle/drenge. Man kunne let have konstrueret en bredere kategori, hvor byarbejdere optrådte sammen med håndværkere, da de to grupper har mange ligheder i form af kontraktarbejde og til tider præcis samme annoncører. Dog er de to grupper så store, at det giver mening at adskille dem. Typiske søgeord har været; tjenestepige, tjenestekarl/dreng, tjener, eller en gårdskarl efterlyst i København.

Herefter følger soldaterne med 1.275 efterlysninger (16%), som var de efterlyste, der var benævnt som soldat, musketerer, geworbne, husar, eller et hav af andre forskellige militære stillingsbetegnelser. Landsoldat har været inkluderet her når de har været efterlyst af hæren. Typiske søgeord har været: (land)soldat, regiment, kompagni, musketer, deserteret eller lignende.

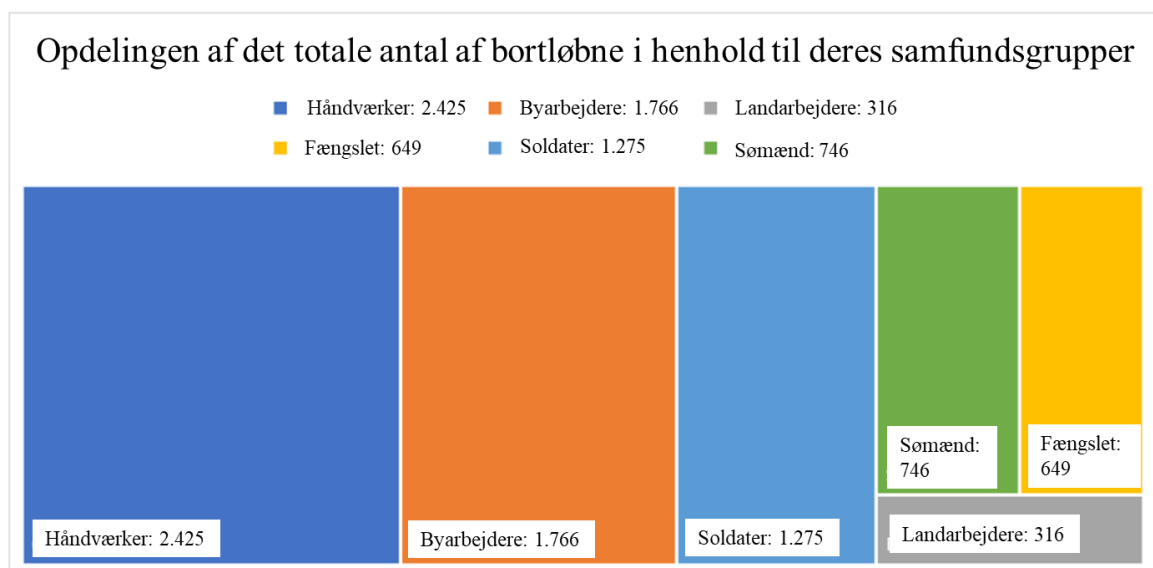
Den fjerde gruppe var sømænd på 746 efterlysninger (9%), og denne gruppe skal forstås som en sammenblanding af forskellige typer af mennesker tilknyttet havet. Det var både private sømænd fra diverse skibe, som oftest blev efterlyst igennem en mægler såsom Jürgensen & Thomsen, men var også både flåde- og koffardimatroses efterlyst af waterskouten Jens Kliim, eller tømmermænd i arbejde på Holmen, da de teknisk set var tilknyttet søetaten. Søgeord som skib, skibsmath eller -kok, matros, distrikt, waterschout, tømmermand, Holmen og så videre har været brugt i denne gruppering.

Den femte gruppe var fængslede på 649 efterlysninger (8%), og kan mere eller mindre adskilles i tre grupper; arrestanter, Tugt-, Rasp-, og Forbedringshusfanger, samt ærlige og uærlige slaver fra Stokhuset i København og Kronborg fæstning. Der er væsentlige forskelle imellem disse grupper, og deres fængsling kunne være af mange årsager. En arrestant var i sagens natur ofte udømt, og ligeledes var de indsatte i Tugt-, Rasp-, og Forbedringshuset en

meget mere diverse skare af folk end i slaverierne, hvor der var en høj tilkomst fra hæren.⁷⁰ Derfor har den sidste institution også et sprog, som minder meget om militæret.

Den sidste større gruppe var landarbejdere med 316 efterlysninger (4%), og var en gruppe bestående af bondekarle skrevet op i lægdsrullen. Annoncørerne var både godsejere, amtmænd og selvejerbønder. Annoncerne er lette at identificere, fordi der oftest skrives en lang signatur med godsets eller amtets navn, som let afslører, at det ikke foregår i København. Ligeledes er disse annoncer klart de længste, og denne mur af tekst gør, at man hurtigt opdager deres særhed. Langt de fleste personer heri omtales som reserve, landsoldat, bondekarl, indsidder eller husfæster, og er derfor ligeledes lette at identificere.

De øvrige grupper i materialet kan enten være små grupper, der optræder over hele perioden, eller grupper, som kun optræder kortvarigt. Det er eksempelvis logerende (166) og brandmænd (12), som optræder hyppigt i to korte afgrænsede perioder. Forbrydere (28), embedsmænd (11) og fattiglemmer (28) går igen igennem perioden. De mest interessante af disse smågrupper er nok familiemedlemmer (455) og slaver (6). Når familiemedlemmer er inkluderet her, er det fordi der i udgangspunktet ikke er tale om en arbejdsbortrømning eller om arbejdstvang, men gruppen er så stor, at den bør diskuteres.

Figur 4: De seks største grupper af bortrømningsannoncer. Private annoncer udgjorde over 50% af alle bortrømningsannoncer og derfor er de adskilt i håndværkere og byarbejdere.

⁷⁰ Heinsen (2018A) s. 24

3.4 Analysering af annoncerne

Analysen af disse grupperinger er inddelt i fem overordnede kapitler. I den første del (kapitel 4) vil jeg gennemgå Adressekontorets historie og kildepræsentere bortrømningsannoncerne. Hernæst (kapitel 5) vil jeg gennemgå synkrone ændringer i de *historiske samfundsgrupper* og *klynger*. I den tredje del (kapitel 6) vil jeg danne nye klynger med hjælp fra en algoritme-styret og non-superviseret Topic-modelling, som søger at identificere temaer i dette tekstkorpus.⁷¹ Generelt udsættes mine egne kategorier og disse computergeneret kategorier for diverse digitale-kvantitative analysemetoder såsom BIGRAM analyse,⁷² og Faktoranalyse.⁷³ Frekvensen af de historiske kategorier vil blive sammenholdt med frekvensen af de computergeneret kategorier for at identificere hidtidig usete tendenser i bortrømnings- og efterlysningspraksissen.

Herefter (kapitel 7) vil jeg foretage en kortanalyse over nævnte stednavne i annoncerne fordelt i forskellige hensigtsmæssige kategorier såsom ”fødested”, ”destination”, ”afsendersted”, ”opholdssted”, og ”bopæl”. I dette element vil jeg også gennemgå nedslag lavet hvert tiende år i Berlingske Tidende, (1750 – 1830), Aalborg Stiftstidende (1770 - 1830), og Odense Stiftstidende (1780 - 1830) for at identificere ligheder imellem et københavnsk efterlysningsrum og et nationalt efterlysningsrum, dannet igennem de øvrige aviser.

Afslutningsvist (kapitel 8) vil analysen med udgangspunkt i en diskussion af den skiftende sociale orden forsøge at forklare hvorfor bortrømningsannoncer forsvinder fra Adresseavisen.

⁷¹ Graham m.fl. (2016): s. 113-121

⁷² Lemercier & Zalc (2019) s. 142-146

⁷³ ibid s. 87-100

Kapitel 4: Kildepræsentation og formålsanalyse: Den københavnske Adresseavis

4.1 Den Københavnske Adresseavis

Bortrømningsannoncer er blevet trykt i danske aviser helt tilbage fra 1600-tallet op til i dag, med de moderne annoncer i avisen. Særligt fængslede bliver stadig efterlyst for deres undvigelse.⁷⁴ Genrens guldalder var dog i perioden omkring år 1800, hvor en vis grad af selvtægt var forventet af staten,⁷⁵ og med et underudviklet opklarings- og kriminalpoliti valgte mange mennesker at gå til den sekundære politiinstitution Københavns Adressekontor. Her reaffirmerede arbejdsgivere deres sociale magt over den bortløbne ved at bringe dem til offentlige skue i et virtuelt socialt rum og udsatte dem for et *socialt angreb*.

De Europæiske Adressekontorer havde deres afsæt i Théophraste Renaudots *Bureau d'Adress* grundlagt i Paris i 1628. Renaudots kontor var både arbejdsformidling,⁷⁶ fattighjælp,⁷⁷ markedsplads,⁷⁸ forum for folkeoplysning,⁷⁹ og et opsynskontor med til- og udrejsende.⁸⁰ Den franske kong Louis 14. kaldte kontoret for *institution de bonne police*. Fra kontoret blev udgivet det første intelligensblad (den internationale betegnelse for adresseaviser) *Feuilles du Bureau d'Adresse*.

Når jeg bruger udtrykket sekundær politiinstitution, er det fordi, institutionen tjente til at opretholde en *samfundspoliti* – gode civile forhold i byen⁸¹ – og var som fænomen udsprunget af det samme svøb som politiembedet; Louis 14's Paris.⁸² I tiden op til 1800-tallet, hvor det danske samfund oplevede et virvar af jurisdiktioner, var kontoret, om end ikke en konkurrent til politimagten, så en konduktør for jurisdiktiv magtudøvelse, særligt for private husfædre. Kontoret, og dets appendiks: Adresseavisen – skabte altså et rum for en synliggørelse og udøvelsen af magt.

⁷⁴ Se eksempelvis Ahmad, Saad: "Indsatte stukket af fra dansk fængsel" *Ekstra Bladet* 30/04/22

⁷⁵ Pedersen (2018) s. 95

⁷⁶ Tantner (2008) s. 218

⁷⁷ Renaudot, Théophraste – Salmonsens konversationsleksikon bd. 19 2. udg. S. 1105

⁷⁸ Davidsen (1884) s. 185-186

⁷⁹ Davidsen (1963) s. 16-19

⁸⁰ Blom (2010) s. 301-303

⁸¹ Stevnsborg (2010) s. 13

⁸² *ibid* s. 13-15

Der var flere forsøg på at etablere et kontor i København med Frankfurtisk,⁸³ Brunsvigsk⁸⁴ og Prøjsisk forbillede,⁸⁵ men først i 1759 blev et kontor og tilhørende avis etableret, som vedvarede til 1909. Det kontor som Hans Holck oprettede i 1759, oplevede en støt stigning i abonnenter: fra 63 i 1759 til 2.000 i 1785, og siden 5.000 i 1800,⁸⁶ og ligeledes steg antallet af bortrømningsannoncer også. Avisen trykte mange *artikler til folkets oplysning* og var: ”Trykkefrihedens publicistiske midtpunkt” under Struensee-regeringen,⁸⁷ og i 1770’erne forsøgte kontoret at udfase disse artikler til deres egne tidsskrifter, dog uden nogen videre succes.⁸⁸ Fra 1780’erne og frem var det oplysende materiale stærkt aftagende, ikke mindst på grund af Holcks død i 1783.⁸⁹ Fra 1773, som følge af Holcks personlige økonomiske fallit, blev familierne Monrad og Manthey medejere, og de nye retninger for avisens udvikling skal måske ses som deres fortjeneste.⁹⁰

Adresseavisen havde alle dage været en københavneravis, først og fremmest på grund af dens langsomme udsendelse i provinsen. Dette står i modsætning til Berlingske Tidende, som blev læst i hele riget.⁹¹ I mange år var Adressekontorets produktion dog større end Berlingske Tidende, da kontoret holdte 14 svende og 5 lærlinge i bogtrykkeriet.⁹² I en gennemgang af nytegnede abonnenter i 1795 og 1796 kan vi se, at det i særdeleshed var københavnske håndværksmestre, værtshusholdere, finere damer, brændevinsbrændere, urtekræmmere og andre handelsfolk, som holdt Adresseavisen.⁹³ Det afspejles i de bortrømningsannoncer, som blev bragt i Adresseavisen, da der både var flere annoncer og mere diversitet blandt annoncørerne, end der f.eks. var i Berlingske Tidende, der rettede sig imod det bedre borgerskab og godsejerklase.⁹⁴ Avisens funktion som københavneravis blev kun cementeret med indførelsen af kundgørelsespligten i hhv. 1785 for København og 1793 i provinsen, hvor hvert stift fik designeret en avis, hvor de skulle offentliggøre juridiske proklama,⁹⁵ derved starte en udvidet tradition for at avertere bortløbne efter dette juridiktive mønster.

⁸³ Blom (2006) s. 3-4

⁸⁴ v. Westen (1780) s. 28

⁸⁵ Bücher (1920) s. 332

⁸⁶ Søllinge & Thomsen (1989) s. 110

⁸⁷ Horstbøll (2020) s. 688-696

⁸⁸ *Gennem to Aarhundreder* (1906) s. 6

⁸⁹ Horstbøll (2020) s. 9

⁹⁰ Søllinge & Thomsen (1989) s. 109

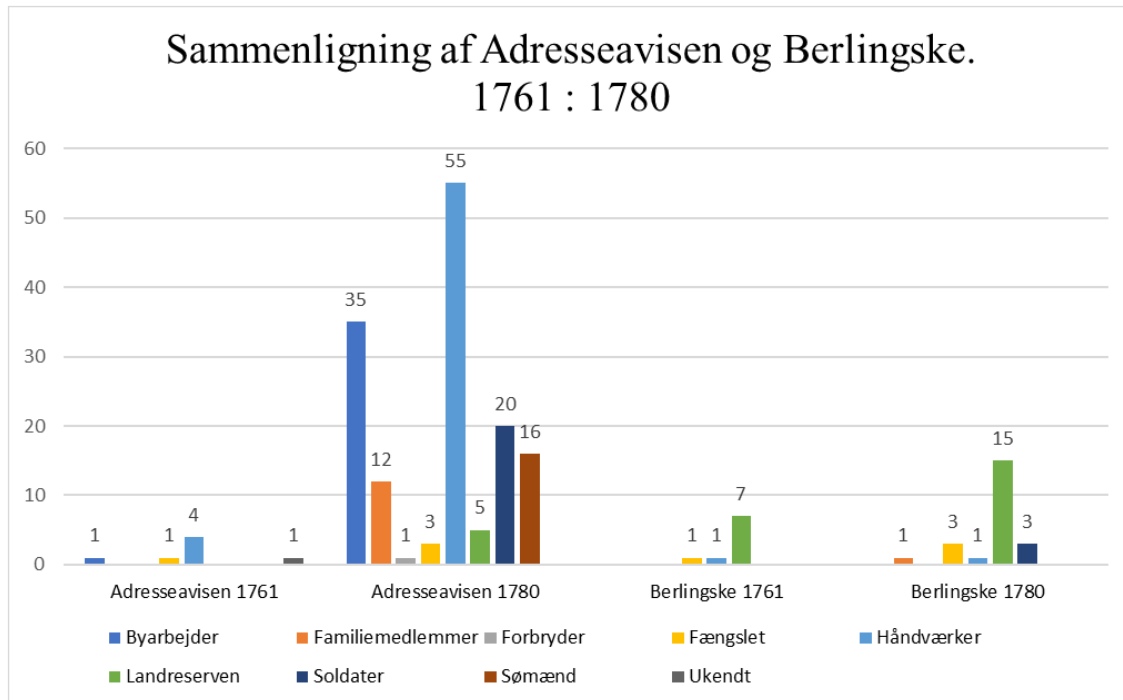
⁹¹ *ibid* s. 104-105

⁹² v. Westen (1780) s. 59-60

⁹³ Rigsarkivet: Adresse kontorets arkivkasse. – RAJ. nr. A-101

⁹⁴ Søllinge & Thomsen (1991) s. 98-106

⁹⁵ *ibid* s. 35

Figur 5: Som man kan se havde Adresseavisen og Berlingske Tidende det samme antal annoncer i 1761, dog med den kvalitative forskel, at der mest blev averteret landarbejdere i Berlingske. I 1780 var antallet af efterlysninger i Berlingske det samme, men i Adresseavisen var mediet modnet og antallet af annoncer var steget voldsomt.

I modsætning til sit prøjsiske forbillede blev Adressekontoret i København aldrig gjort til et center for et netværk af adressekontorer i Danmark-Norge. Man forsøgte i de første år at sende Adresseavisen ud i provinsen, men fordi den blev sendt med den *agende post* i stedet for den *ridende post* gik det for langsomt. Udenfor hovedstaden fik avisen således aldrig fat med undtagelse af enkelte steder på Sjælland og i Aarhus.⁹⁶ Derfor etablerede Adressekontoret en række *lillesøsterkontorer* i riget hvor vi bedst kender til kontorerne i Odense⁹⁷ og Trondhjem.⁹⁸ Disse kontors aviser blev senere til de provinsielle stiftstidender, og relativt tidligt (omkring 1790) ændrede de fleste adresseaviser form fra Adresseavis til politisk avis med Berlingske Tidende som forbillede.⁹⁹

Kildematerialet indiker, at der eksisterede væsentlige korrelationer imellem forandringer i politikorpset og forandringer i Adresseavisen og -kontor. I 1809 fik kontoret fornyet sit privilegium til at holde avertissementer, men prisen på aviserne måtte ikke stige uden kongens tilladelse. Samtidig skulle avisen nu indrykke avertissementer fra overøvrigheden

⁹⁶ Kbh. Adresseavis 19/07/1771

⁹⁷ Peter v. Westen (1780)

⁹⁸ Støren (1967)

⁹⁹ Birkemose (2020): s. 36-37

(magistraten, politimesteren og retten) gratis og var sat under udvidet opsyn af politiet. Præcis hvordan vides ikke.¹⁰⁰ Da Daniel Manthey overtog ejerskabet i 1813 skabte det en situation hvor de to største aviser i Danmark, Københavns Adresseavis og Berlingske Tidende, var under Manthey familiens indflydelse, da Manthey var udpeget regeringsbetalt politisk redaktør af Berlingske Tidende.¹⁰¹ Tiden efter 1813 var derfor en periode i Adresseavisens historie, hvor avisen kom under en endnu stærkere statslig kontrol. Studier indiker, at Manthey omformede Berlingske Tidende til et statsligt kommunikationsorgan til befolkningen, men ingen lignende studier findes, så vidt jeg ved, i Adresseavisen.

Adresseavisen og -kontor udsprang af en ide i 1600-tallet om at samle alt viden angående handel og borgerlig kommunikation ét sted til at hjælpe befolkningen. Først i 1700-tallet blev det rationaliseret og her manifesterede kontoret sig i tråd med samtidige samfundsholdninger, hvor kriminelle søgsmål skulle løses med selvtægt eller i hvert fald på individuelt initiativ. Familien, husstanden hæren eller fængslet udgjorde deres egen distinktive jurisdiktioner. I slutningen af den undersøgte periode i 1800-tallet spillede politiet en større rolle og flere af disse jurisdiktioner blev samlet under statslig kontrol, deriblandt Adressekontoret.

4.2 Bortrømningsannoncer

Bortrømningsannoncer var en kildegenre, som havde det primære formål at tilgængeliggøre et signalement af en bortløbet person, således den civile befolkning kunne bidrage til pågribelsen. Disse postkort fra fortiden, som Shane White kalder dem, er så fragmenteret og minimalistiske i den information de giver os,¹⁰² at de sjældent alene kan sige særlig meget om de grupper, som nævnes i materialet.¹⁰³

Det er upræcist hvor ofte og hvorhenne eventuelle bortrømningsannoncer har været trykt før Adresseavisen, men de tidligste annoncer jeg kender til, er tre annoncer nævnt af P. M. Stolpe fra den sidste halvdel af 1600-tallet. Egentlig var de annoncer fra 1700-tallet ikke syn-derlig anderledes end deres forgængere. Møllersvenden Johan Folmer, havde opholdt sig ulovligt ”i Skofven ved Wierum med en lang Bøsse” i 1682 hvor han havde ”ihielskudt och ombragt” en ”af Hans Majestæt Jagt-Pagier [...] som søgte at faae at vide, hvad hans Forretning der var”. I efterlysningen af Folmer ses alle de aspekter, som senere vil være tilstede i annoncerne; der loves 200 rigsdaler til belønning for dem, som kunne fange ham, og læserne

¹⁰⁰ Albech (1841) s. 25-26

¹⁰¹ Søllinge & Thomsen (1991) s. 35

¹⁰² White (2020) s. 617

¹⁰³ ibid s. 614

blev advaret om, ”at ingen, ihvem det och være kunde, under deris Godsis, Æris och Lifvets Fortabelse, maa huuse och helle hannem”. Det offentliggøres, at ”at paa trende Søndage nest efter hin anden, naar Prædicken er til Ende, skal liusis och forkyndis af Prædickestolene udi Sædlands Stift” at denne mand skulle fanges. Til at hjælpe med tilfangetagelsen gives Folmers signalement:

”Paa det hand diß bedre kunde kiendiz, saa kundgiøris, at hand er en høy Person, skarp och langagtig af Ansict, med et Arre offver Næsen, skaldet offven i Hofvedet, och har lidet brunt Haar omkring ved Ørene, gaaende undertiden med Paruqve, skal ellers være ved 50. Aar gammel, och kand tale baade Tydsk och Dansk”¹⁰⁴

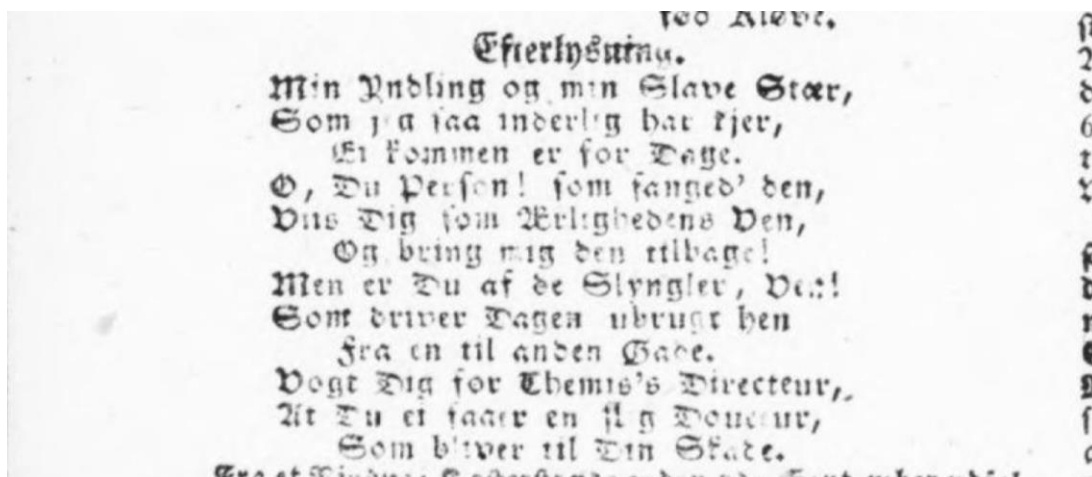
Disse signalementer var, ligesom advarslen om at hjælpe og løftet om belønning, en væsentlig del af bortrømningsannoncerne. I *Flight and Rebellion* placerede Gerald Mullin bortrømningsannoncer i den kategori som Marc Bloch har kaldet ”Witnesses in spite of themselves”, og således er de en kilde, som ikke var tiltænkt eftertiden, men skrevet til at håndtere et hverdagsproblem på samme måder som regnskaber eller lægejournaler.¹⁰⁵ Det giver dem, til en vis grad, en høj beretningsværdi, da en annoncør, på trods af social forlegenhed, vælger at efterlyse en arbejder, og ofte søger at skrive en præcis annonce. Et dårligt signalement virker simpelthen bare ikke.

Denne ”objektivitet” gør til tider, at det kan være svært at se forskel på om den efterlyste Maren er en tjenestepige eller en ko, da sproget til at beskrive en person eller et dyr kan være slående ens. Tag for eksempel en efterlysning fra 1818 af ”Slaven Stær”. Slavegjorte mennesker i 1700-tallet kunne ofte have usædvanlige navne, og når ”Slaven Stær er bortrømt af sit Buur, saa anmodes anholderen at tilbagegive ham til Eieren [...] imod en Doucer” kunne man godt tænke, at der var et menneske. For at gøre identificeringen lettere, får vi en række karaktertræk beskrevet: ”snakker lespende Tydsk og Dansk, fløiter, men falsk, tigger aldrig, og ligner indraneren i Gothersgaden deri, at han just nu fælder”. Særligt den sidste sætning – at han fælder – virker dog noget underlig, og afsløre, at der er tale om en rigtig stær og ikke et menneske, men de øvrige adjektiver kunne godt bruges til at beskrive et menneske. Tvivlen frafalder dog helt når der afslutningsvist skrives, at fuglen er: ”kjendelig derved, at han er sort- og hvid- spaglet paa Brystet”.¹⁰⁶ Sproget til at beskrive dyr, slaver eller tjenestepiger var således ofte forbløffende ens i bortrømnings- og efterlysningsannoncegenren.

¹⁰⁴ ”Extraordinaires Maanedlige Relationer” juni 1682

¹⁰⁵ White (2020) s. 621

¹⁰⁶ B1 E-3774

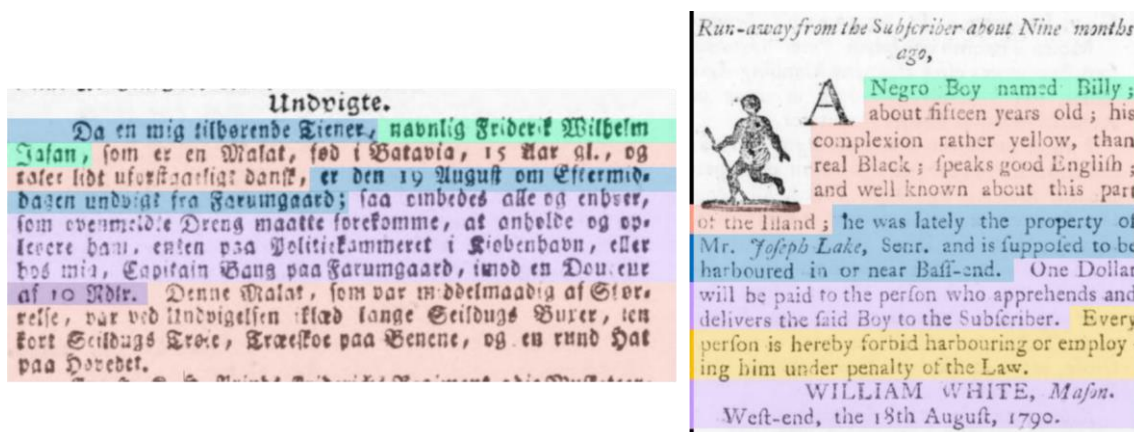

Figur 6: Da "Slaveejerer" ikke kunne finde sin fugl, valgte han et par dage efter at indrykke et digt: Min Yndling og min Slave Stær, som jeg saa inderlig har kjer, ei kommen er for Dage. O, du Person! som fanged' den, Viis dig som Ærlighedens Ven, Og bring mig den tilbage! Men er du af de Slyngler, Ven! Som driver Dagen ubrugt hen fra en til anden Gade. Vogt dig for Themis's Directeur, At Du ei faaer en sl*g Douceur, Som bliver til din Skade.

Bortrømningsannoncerne havde nærmest en formularisk natur, og sevlom enkelte diskursive særheder kan identificeres i efterlysningen af jøder og "nægere" vil jeg påstå, at der er tale om lettere forskelle. Et andet vigtigt aspekt af bortrømningsannoncer er deres nærmest formulariske struktur. Oftest indledes en annonce med en præmis; ham eller hende er bortrømt herfra på den dag, hvorefter der følger et signalement, en advarsel, et løfte om belønning, og til sidst; signaturen. Det er ikke alle elementer, som er tilstede i alle annoncer, men disse kategorier kan, i næsten samme rækkefølge, identificeres i alle typer af bortrømningsannoncer om end de er skrevet i Danmark, Australien, Stor Britannien, Caribien eller USA og uanset, hvem de måtte beskrive.¹⁰⁷ Dette sætter nogle begrænsninger for, hvad kilden kan sige noget om, da udtryk som: "er gaaet bort uden grund" eller "begaaet utroskab" ligeså vel kan være juridisk beskyttelse, som senere kan bruges i retten til at påvise, at rømningen var ulovlig og uprovokeret. Adresseavisen har nok ændret og rytmeformet annoncerne efter deres egne formularer, men i hvilken grad er upræcist. Givet, at avisen og kontoret var meget inspireret af tyske traditioner i 1700-tallet, har de nok arbejdet efter lignende principper, som dem beskrevet i v. Schwarzkopf: "Die Intelligenzblätterkunde" af 1802, hvor v. Schwarzkopf udføreligt skrev om hvordan man skulle revidere indlæg så de fik et ensformigt sprog.¹⁰⁸

¹⁰⁷ White (2020) s. 622

¹⁰⁸ v. Schwarzkopf (1802) s. 17-32

Figur 7: De to annoncer blev udgivet i 1790 i h.h.v. Adresseavisen og i Dansk Vestindisk Regierings Avis. Begge var efterlysninger af "sorte individer". Jeg har farvekodet det jeg synes var ensformigt for de to annoncer, og selvom, at der er forskelle, f.eks. at Billy betegnes som "property", synes dette at være den mest væsentlige forskel.

Annoncerne skifter ikke synderligt karakter fra 1749 til 1854, udover enkelte ændringer i relation til specifikke samfundsgrupper, hvor juridiske forandringer fra tid til anden smittede af på genren. Personligt vurderer jeg, at det netop taler til kildetypens brugbarhed, at den på tværs af oceaner og århundreders samfundsforandringer forbliver homogen. Netop dette åbner for studier af praksis på tværs af grupper.

4.3 Hvor blev annoncerne trykt?

Bortrømningsannoncer blev trykt i mange forskellige aviser i Danmark, men uden tvivl var København den avis med flest annoncer. Anonymiteten, som kom med storbyens larm og travlhed, skabte et miljø hvor bortløbne dependenter kunne forsvinde. Tilgængæld var København også det dansk-norske imperiums hovedstad og den tætte nærhed til øvrigheden gjorde det lettere at inkassere dusører, og aflevere bortløbne tilbage. På den måde skabte miljøet to nødvendige forudsætninger for de mange annoncer:

1. Et urbant miljø hvor dependenten let kunne forsvinde og målrettet personlig eftersøgning ville være vanskeligt, og
2. Et miljø med høj koncentration af militær og anden øvrighed, samt mange sympatisører af den statslige sociale orden.

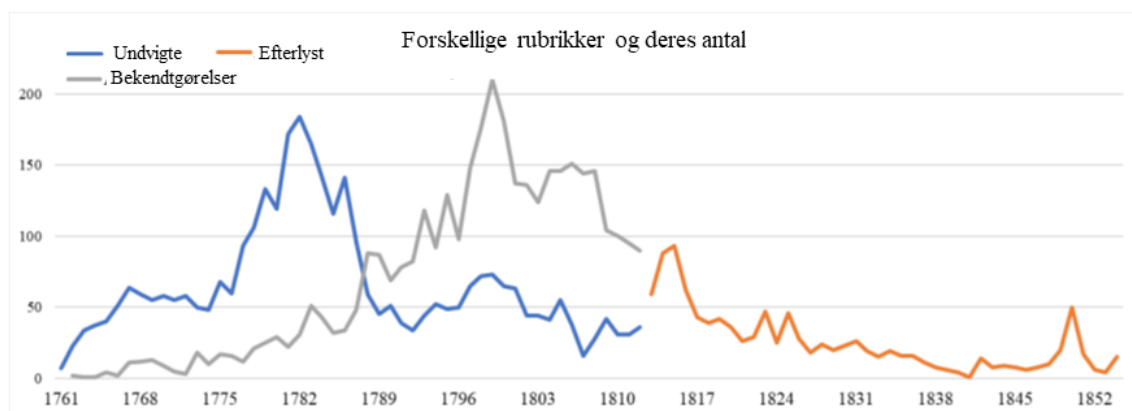
Adressekontorets fysiske lokaler var placeret i midten af byen, omringet af de statslige institutioner som Tugt-, Rasp-, og Forbedringshuset, Stokhuset, og politikammeret. Ved at have lokaler på det man i dag kalder strøget, først på Amaterterov, sidenhen på Nytorv og sidst på

hjørnet af Østergade og Kristen Bernikows gade, lå kontoret tæt på skibenes kajer, og de handlende i København.

Figur 8: Et kort over København fra 1795, som oprindeligt viser udbredelsen af branden (se gråtonede kvarterer i det vestlige København). De gule stjerner indiker hvor Adressekontoret havde til huse i den undersøgte periode. Rød 1: Christiansborg, Rød 2: Amalienborg, Rød 3: Stokhuset, Rød 4: Rådhuset, Rød 5: Tugt-, Rasp-, og Forbedringshuset, Rød 6: Opfostringshuset, Rød 7: Holmen, Rød 8: Frederikshavn, Rød 9: Kassernen i Sølvgade. Blå 1 & 2: Politikontor. Grøn 1: Jens Kliims adresse.

Bortrømningsannoncerne var placeret under tre forskellige, til tider overlappende, rubrikker i avisen. Fra 1761 til 1788 lå majoriteten af annoncer under rubrikken *Undvigte*. Denne rubrik var, set i retrospekt, en rubrik for de kriminaliserede; dem hvor flugten var betragtet ulovligt. Indtil 1788 forefandt man både lærlinge, tjenestepiger, soldater, fængselsindsatte og sømænd under denne rubrik. I løbet af 1780'erne begyndte nogle annoncer, særligt tjenestepiger, håndværkersvende og huslogerende, at være placeret under en anden rubrik: *Bekendtgørelser*. Dette skiftede helt i 1788 hvor der skete en division af annoncer i hvad jeg betegner *private* og *statslige* annoncer, hvor alle private annoncer henfaldt til *Bekendtgørelser* og alle statslige forblev i *Undvigte*. Dette understreger derfor et skift i måden man betragtede annoncerne på.

Figur 9: En graf over annonceantallet under de tre forskellige rubrikker. Som det kan se er der ganske vist en stigning i under Bekendtgørelser i løbet af 1780'erne, men der sker et ret pludseligt skift i 1788 hvor antallet vende på hovedet. Efter den nye rubrik i 1813 sker den stødt dalende bevægelse for averteringsvolumen med et sidste desperat åndedræt i 1850.

I oktober 1810 blev *Bekendtgørelser* gjort til *Blandede Bekendtgørelser*, og det virker til, at efterlysningsfrekvensen faldt en kende, men ikke nok til at det nødvendigvis var en afgørende ændring.¹⁰⁹ I marts 1813 blev denne ordning lavet om igen, og en ny rubrik: *Efterlysning* blev indført samtidig med en bred vifte af nye rubrikker. Den egentlig ændring i indholdet skete i april samme år hvor alle efterlysninger nu kom under *Efterlysning* sammen med genstande såsom brændevin eller husdyr. Det er min hypotese, at disse ændringer afspejles i de skiftende årsager til at avertere og var resultatet af et foranderligt samfundssyn på mediets anvendelse.

4.4 Formålet med bortrømningsannoncer

I perioden 1750 til 1850 har jeg identificeret fire væsentlige formål ved at avertere bortrømningsannoncer i de danske aviser. Pågribelse, juridisk fraskrivelse af ansvar, social affektion og *retsligt proklama*. Annoncerne en økonomisk udgift og krævede et incitament for at blive skrevet. Netop pågribelse kunne derfor være vigtigt for både godsejeren og husfaderen fordi disse kunne modtage en bøde hvis de ikke holdte styr på deres folk.^{110,111} Hæren oplevede

¹⁰⁹ Antal annoncer i årene omkring 1810:

1809: 104

1810: 190

1811: 81

1812: 62

¹¹⁰ Jacobsen (2008) s. 175

¹¹¹ "Stavnsbåndsforordningen, 4 februar 1733" på www.Danmarkshistorien.dk. Pkt. 19

konstant en (til tider forestillede) soldatersult,¹¹² og fængslerne synes ofte at nævne ”farlige Mennesker” som rømningsmænd.¹¹³ Disses menneskers farlighed, og det oprigtige ønske, om at holde på sine folk, har nok også motiveret til at efterlyse dem. Britiske forskere har vurderet, at bortløbning var en hån imod husfaderen, og såfremt det er sandt, ville det også være incitament.¹¹⁴ Særligt den sidste er dog svært at påvise da det taler om en oplevede følelse vi ikke kan dokumentere.

Det virker dog ikke til, at efterlysning i avisen altid var det første initiativ. Havde annoncøren kendskab til den bortløbnes bevægelsesmønster forsøgte de nogle gange at eftersøge på andre (billigere og mere kontrollerede) måder først. Graden af farlighed, frygt for økonomisk tab, eller juridisk beskyttelse, synes at være stærke motivationer for at avertere. Her kan vi eksempelvis se hvordan Tugthuset på Christianshavn ikke averterede særlig ofte,¹¹⁵ tildels fordi man forestillede sig, at de bortløbne lemmer vil søge imod militæret og kapitulere sig til tjenesten. I 1779 løb ”En Malificiant Christian Friedrich Brix”, der var ”22 aar gammel” og for ”4de gange for Tyverie [...] inddömt til arbeide og correction i Tugthuuset paa Christianshaun” bort fra institutionen. Brix havde ”fundet leilighed at undvige af sin arrest”, og det var blevet ”anmeldt, at hand skal samme engagerit sig ved Höylovlige Oldenborgsk Infanterie Regiment”.¹¹⁶ Det oldenborgske regiment havde sin garnison i Frederikshavn (kastellet) og Brix var blevet pågrebet da han prøvede at gå i kongens tjeneste.¹¹⁷ Man kunne tro, at Brix måske bare var en ufarlig person, man ikke normalt ville efterlyse, men grunden til, at man ikke efterlyste ham i 1779, var fordi, man vidste hvor han gik hen. Det understreges af, at man i andre år efterlyste ham, blandt andet i 1777¹¹⁸ og sidenhen i 1780¹¹⁹ hvor hans pågribelse også blev nævnt i sidste tilfælde. I 1780 blev der indrykket en tak til selvtægtsmændene, som med en ”allerærbødigst [...] Vigilance og omsorg” havde ”anholdte og arresteret” Brix og hans kompagnon, og låst dem fast ”paa Cronborg Fæstning”.¹²⁰

Efterlysningen kom til tider efter en foretaget eftersøgning. Militæret havde det som praksis at søge efter den bortløbne soldat først ved hjælp af patruljer, før de averterede dem.¹²¹ En

¹¹² Petersen (2002) s. 71-72

¹¹³ Eks. B1 E-1579

¹¹⁴ Runaway Slaves in Britain. ”Introduction” konsulteret 31/05/2022

www.runaways.gla.ac.uk

¹¹⁵ Der er kun 62 efterlysninger fra Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset over hele den undersøgte periode, men en højere flittighed imellem 1790’erne til 1810’erne.

¹¹⁶ Rigsarkivet: Børnehuset på Christianshavn, Brevkopibog 1770-1780 s. 205

¹¹⁷ Valentin (2022) s. 274

¹¹⁸ B1 E-0780

¹¹⁹ B1 E-1160

¹²⁰ Adresseavis d. 1780-07-25

¹²¹ Petersen (2002) s. 145-146

anden vigtig årsag til at efterlyse var dog i tilfælde af tyveri hvor annoncøren gerne ville have deres værdigenstande tilbage. Således stjal ”Simon Natvig, en Nordmand af Fødsel [...] adskillige af mine vigtige Papirer [...] og da han over 8 Dage er bleven søgt i sit Logis, hvor han ikke er at finde” måtte hans arbejdsgiver Hans Jacob Olivarius anmode ”enhver som maatte være samme bekiendt, da at ville anholde ham til at jeg ved Politiet søger den fornødne Assistance”.¹²² Tyveri eller gæld var stærke efterlysningsmotivationer, og disse forhold var oftest tilstede når man efterlyste mænd af ekstraordinær status som ”Lænsmanden i Tønet og Tolgen” i Østerdalen i Norge, Jørgen Reinholt, som var ”bortreyst fra Hustrue, Huus, Hiem og Embede, uden sig igien at indfinde, og siden det er befunden at han skal være behæftet med anseelig Gield, saa er efter derom skeede Requisition [...] hans Boe som et Fallit Boe, taget under Skifte-Rettens Forvaltning”.¹²³

Nogle af efterlysningerne var snare en juridisk fraskrivelse af ansvar, end der var med hensigt om at pågribe dem. Det var reaktiv juridisk for at sige, at arbejderne var ”ulovligen og uden min Tilladelse undvigt af sin Lære”¹²⁴, og måske havde ”begaaet adskillige Utroeskaaber”¹²⁵ eller var løbet bort ”uden nogen Aarsag”.¹²⁶ Andre gange kunne det være præventiv juridisk fraskrivelse hvor annoncøren gjorde det tydeligt, at de ikke ville hæfte for deres arbejders handlinger. Eventuel gæld taget i husfaderens navn kunne selvfølgelig altid blive lagt over på tyendet igennem politiretten,¹²⁷ men som Edith Rasmussen har vist med hendes analyse af Tømmerstrejken i 1794 var mange murer- og tømrersvende og lærlinge dybt forældet til deres mester,¹²⁸ så det var højst urealistisk, at husfaderen ville få sine penge tilbage. Denne problematik oplevede parykmager Bernhard i 1781: ”Da min læredreng Samuel Rye, som nu anden Gang er undvigt, har optaget og gjort Gield paa mit Navn; bedes alle at erindre sig min første Bekendtgørelse, ikke at betro ham noget, uden at de selv vil tage skade for Hiemgield.”¹²⁹ Det er muligt, at disse formelle og tilbagevendende fraser eksisterede for at give husfaderen en stærkere position i politiretten.

Det tredje formål ved at efterlyse var den sociale affektion. Her handlede det om at hjælpe den bortløbne, som var kommet på afveje, til skade eller var blevet væk. Det skete f.eks. for ”Et Drengbarn, paa omtrent 12 Aar”, der ”om Eftermiddagen den 10de” var ”gaaet hjemme

¹²² B2 B-2364

¹²³ B3 X-066

¹²⁴ B1 E-1462

¹²⁵ B1 E-1468

¹²⁶ B2 B-2397

¹²⁷ Eks. Adresseavisen d. 1803/12/01

¹²⁸ Rasmussen (1985) s. 225

¹²⁹ B1 E-1278

fra, for i en Baad, som laae i Stranden bag ved det almindelige Hospital, at moere sig.” Annoncøren forventede nu, to dage senere, ”at han er druknet” men valgte alligevel at efterlyse ham.¹³⁰ I andet tilfælde blev ”Sophie Frederike Hedevig Hansen” som var 14 år efterlyst fra Helsingør og man formodede, at hun var ”taget til Kiøbenhavn”. Der dog ikke tale om, at hun skulle straffes, men hendes husfader Christian Horn ville prøve at hjælpe hende: ”Hun eller de, hun er hos, ombedes at lade mig hendes Ophold vide, at jeg kan giøre Nødelighed med hende i Henseende til hendes Arvegods og Confirmationspenge. Er hun blandt gode Folk, maa hun gierne blive der.”¹³¹ Optimistisk vil man sige, at dette er et ønske om, at arbejderen har det godt, men pessimistisk betyder tjenesteskifte som den ovenanførte også løsningen af en byrde på husfaderens skuldre. Alligevel kan man se denne *affektion* gå igen, også ved efterlysningen af en unævnt 14årig dreng fra ”Gientofte Sogn”, som var ”født i Nestved af fattige Forældre som ere døde”. Husfaderen sluttede af med, at ”dersom han skulde være antagen i Tieneste af nogen, eftergiver Hosbonden al sin Tiltale...”¹³² Der er usædvanlig få annoncer med denne diskurs. Alligevel går de igen i hele perioden, og er særligt tilstede i efterlysningen af familiemedlemmer, hvilket nok gør, at denne gruppe stadig figurer i 1820’erne og 30’erne, på trods af generel nedadgående brug af annoncesystemet.

Den sidste årsag til at efterlyse en rømningsmand var i tilfælde af retslige proklama ved skilsmisser¹³³ eller skifteretsmøder.¹³⁴ Det er dog en så ubetydelig og nærmest ikke tilstede-værende årsag, at den kun lige skal nævnes kort.

En årsag som synes at mangle, er den umiddelbare pågribelse af forbrydere. Yderst sjældent lod politiet eller andre øvrigheder sådan personer efterlyse. Kun 27 efterlysninger blev indrykket fra politiet, og her var kun 11 annoncer af personer som direkte var efterlyst for begået forbrydelser. Det indiker ret tydeligt, at mediet eksisterede til at pågribe bortløbne individer man ikke vidste hvor var, og ikke nødvendigvis kendte eller mistænkte kriminelle.

Generelt kan det konkluderes, at der eksisterede fire væsentlige årsager til at efterlyse en bortrømt person; pågribelse, fraskrivelse af juridisk ansvar, retsligt proklama og social affektion. Annoncen var ikke altid den første mulighed de forskellige samfundsgrupper tyede til, og udgjorde derfor et generelt opråb ud i avisens kontrolzone. Årsagsforstærkere såsom farlighed, gældstagnung eller frygt for bødebetaling, incentiverede annoncørerne til at avertere

¹³⁰ B1 E-4092

¹³¹ B2 B-3477

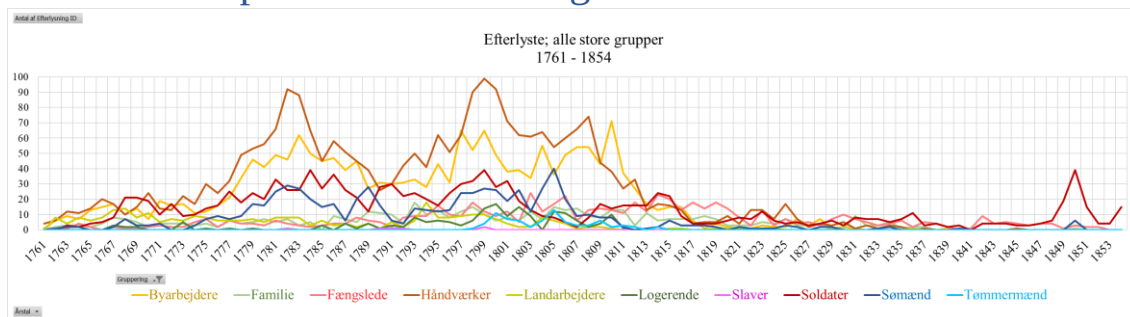
¹³² B1 E-0322

¹³³ B1 E-0459

¹³⁴ B2 B-2826 & Adresseavis d. 1808-03-23

deres dependenter. Annoncerne blev sendt hurtigt ud og det var let at nå ind til kontoret, der lå i hjertet af København. Annoncernes uniforme sprog synes at være resultat af en faglig tradition for at omskrive annoncer ind i en form; en praksis som understøtter de fire efterlysningsårsager, da en kodificeret frase indeholder en kommunikationsværdi som vil være let at afkode for læseren. Da de tilbagevendende fraser understøtter de fire efterlysningsårsager betyder det, at disse årsager var hyppige nok til at blive kodificeret.

Kapitel 5: Bortrømningsannoncernes historie

Figur 10: En graf over alle de væsentlige og interessante grupper, som optræder i annoncerne. De fleste grupper synes at operere i et frekvens niveau på cirka 5 til 40 annoncer om året, imens byarbejdere og håndværkere dominerer annoncevolumen. 1790-1791 udgør et generelt fald for alle annoncer, og det skyldes måske det tidligere rubrikskifte. Efter 1813 kan man se hvordan alle annoncer daler.

Bortrømningsannoncer blev trykt i den Københavnske Adresseavis fra 1761 til 1854 i stødt stigende antal indtil 1810'erne. Disse annoncer var med til at udfylde et magtudøvelsestomrum hvor den tidlige moderne stat ikke alle tider magtede at håndhæve loven ved at tilfange-tage og straffe bortløbne dependente og arbejdere på egen hånd. Det var en tid hvor selvtægt var, om end ikke altid lovligt, så en forsvindende norm. Bortrømningsannoncer var derfor et problemhåndteringsinstrument, som udfyldte et væv af interrelationelle behov, som ikke kunne løses på anden vis. De to mest hyppige behov var pågribelse af bortløbne dependente eller juridisk fraskrivelse af ansvar. Nedenfor har jeg gennemgået de enkelte samfundsgruppers efterlysningsfrekvenser med ovennævnte behov for øje. Vi vil søge efter dia- og syn-krone praksisser og traditioner på tværs og internt i de forskellige samfundsgrupper.

5.1 Sømænd og Soldater

Sømændene og soldaterne mindede meget om hinanden, og kan begge mere eller mindre, skelnes i en periode før og efter 1802. Vi vil indledningsvist beskæftige os med den første tid. Indlemmelse i grupperne involverede rekruttering og udskrivning af mandskaber. De hvervede soldater rekrutterede man fra tyske byer som Danzig,¹³⁵ Frankfurt,¹³⁶ og Hamborg,¹³⁷ og internt i landet. Nyerhvervede soldaters nationalitet i et københavnsk regiment var i perioden 1770 til 1803 henholdsvis cirka 60% og 40% for ud- og indlændinge.¹³⁸ Det var almindeligt, at cirka 50% af de soldater, som endte deres tjeneste valgte at rekapitulere til

¹³⁵ Adresseavisen d. 1768-04-27

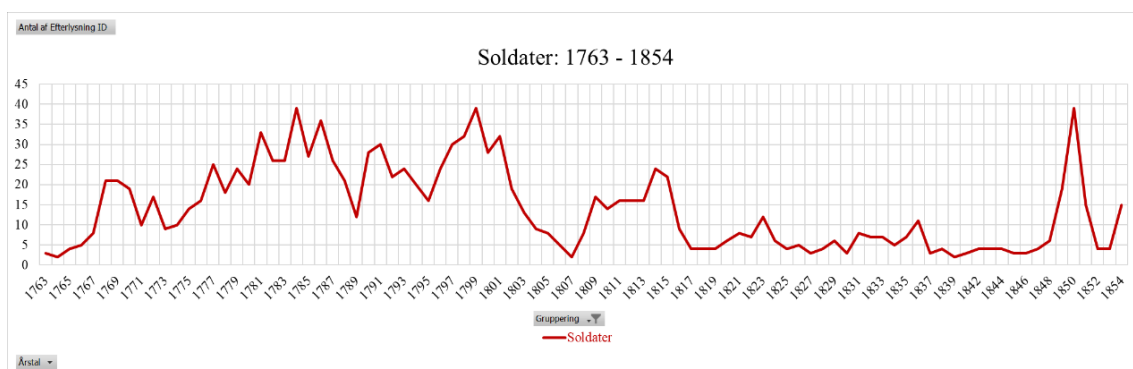
¹³⁶ Kamp (2016): s. 50-51

¹³⁷ Petersen (2002) s. 82

¹³⁸ ibid s. 111

hæren på 8 til 12 år.¹³⁹ 2/3 af hæren var udskreven, og til tider var nogen af dem placeret i garnisonen sammen med de hvervede soldater, men hovedsaligt regnede man *landmilitsen* (kernen i stavnsbåndet) med i hærtallet, og de mødte kun ind til de årlige eksercitser.¹⁴⁰ Rekrutteringen af de hvervede soldater kunne til tider være ret forceret, som var tilfældet med skillingsrekrutteringen hvor officerer gik ud i Københavns gader og betalte småpenge til børn i alderen 14 til 17 år imod, at de gav (et bindende) løfte om, at de ville gå til hæren når de blev 18 år.¹⁴¹ Nogle gange kunne forældre, for at få en ekstra indkomst, love at kapitulere deres børn til hæren, som var tilfældet med skillingsbarnet ”Ludvig Ulrich Franck, hviis Forældre har nydt den daglige Skilling”, og derved skrive ham op i hæren til når han var konfirmeret og desuden 18 år gammel.¹⁴²

Det skal bemærkes, at mange soldater fik fripas til at søge arbejde udenfor garnisonen enten i garnisonsbyen eller på landet,¹⁴³ og man oftest valgte at holde de soldater man havde mistro til i garnisonen.¹⁴⁴

Figur 11: Frekvensen over soldatereftersyninger fra 1763 til 1854

Søens mænd var mere eller mindre inddelt i to overordnede grupper, en privat hvervede koffardistyrke, som var matroser i privat skibstjeneste, og udskrevne matroser til sø- og tømmersmandstjeneste.¹⁴⁵ Her blev de sidstnævnte udskrevet af distrikter såsom ”Siællands District, Nexøe Bye”¹⁴⁶, ”Chirstiania Bye af Bragnæs District”¹⁴⁷ og fra disse distrikter udskrev man årligt matroser til tjeneste i flåden såsom Lars Petersen, enrouleret under Øster-Jyllands District, fød i Hals.”¹⁴⁸ Disse matroser var, som ”Morten Berntsen” underlagte forskellige

¹³⁹ Petersen (2002) s. 126-128

¹⁴⁰ Løgstrup (1983) s. 253-264

¹⁴¹ Petersen (2002) s. 76

¹⁴² B1 E-2232

¹⁴³ Petersen (2002) s. 166-171

¹⁴⁴ ibid s. 187-188

¹⁴⁵ Seerup (2010) s. 105-106

¹⁴⁶ B1 E-0483

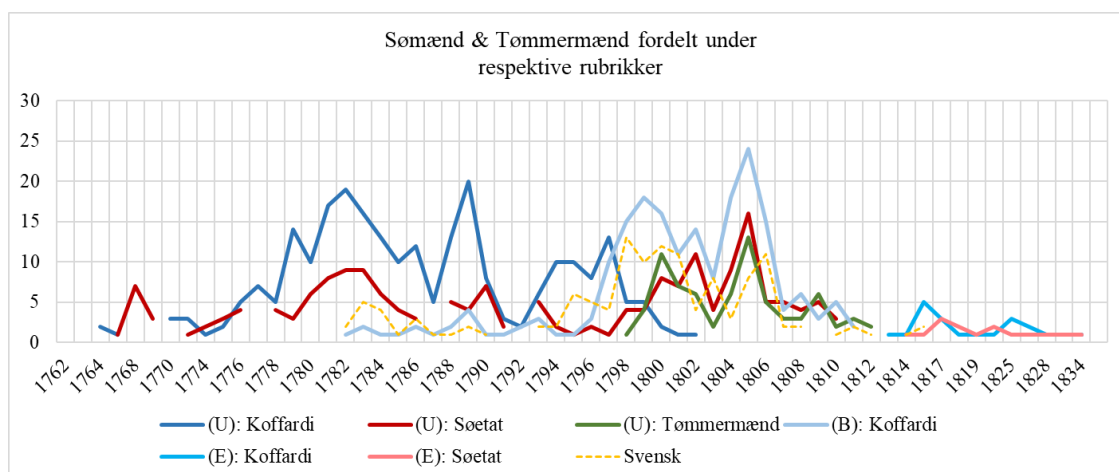
¹⁴⁷ B1 E-0771

¹⁴⁸ B1 E-2215

enheder såsom en ”Divisions 4de Compagnie”¹⁴⁹ og var fiskere og andre sømænd, som ude i distrikterne skulle være ”indskreven Søelimit”¹⁵⁰ for at få lov til at arbejde med sørelaterede erhverv. Cirka 2.000 matroser blev årligt indkaldt til denne tjeneste.¹⁵¹

Når disse matroser, om end udskrevne eller privat erhvervede, skulle få hyre på et skib i København, foregik det igennem waterskouten,¹⁵² som i bortrømningsannoncerne markerer sig som Jens Kliim.

Et problem som både skibe og hæren sloges med relaterede sig til de håndpenge som de gav til deres nyansatte. I hæren havde man et decideret udtryk for fænomenet når en person løb væk fra hæren efter ansættelse. De var *handgeldjägern* og fænomenet ses både ved nye rekrutter¹⁵³ og vanejægere.¹⁵⁴ Samtidig oplevede skibskaptajner oftest også, at eksempelvis lærlinge, som ulovligt skrev sig op til skibet, ikke ankom til skibet selvom de havde modtaget tre måneders gage.¹⁵⁵

Figur 12: Efterlysningsfrekvensen af sømænd fordelt i søetat og koffardimatroser og i tre rubriktyper. Desuden er tømmermænd også inkluderet og svenske annoncer er lagt ind som en stiptet linje.

De to frekvenser for soldater og sømænd indiker tydeligere end nogen andre samfundsgrupper, at kriser, krig, flugtveje, og levevilkår påvirkede antallet af bortrømningsannoncer. Vi kan derfor spotte stigninger blandt matroserne under Krigen med Barbarstaterne i Algeriet

¹⁴⁹ B1 E-0044

¹⁵⁰ B1 E-2874

¹⁵¹ Seerup (2010) s. 64

¹⁵² „Vater-Schout“ – Ordborg over det danske sprog. – konsulteret 31-05-2022

www.ordnet.dk

¹⁵³ B1 E-0326

¹⁵⁴ B1 E-1568

¹⁵⁵ B1 E-1240

fra 1768 til 1770,¹⁵⁶ og ligeledes afspejles den amerikanske uafhængighedskrig fra 1775 til 1782 i en højkonjunktur fordi man måtte sejle i konvoj til det ellers hyppige destineret Vestindien. Under Tyttebærkrigen i 1789 ses også et lille opsving for selvom den krig nok var en *teaterkrig* for Danmark, resulterede den i krig imellem Rusland og Sverige, som belastede søsejladsen i Østersøen. Ligeledes ser vi store opsving i særlig private matroser under Revolutions- og Napoleonskrigene, som nok var resultat af de generelle dårlige handelsforhold og kaotiske tider i denne periode.¹⁵⁷

Soldater oplevede på samme måde i perioder med høj mønstring, alarmberedskab, eller krig, stigende antal annoncer. Vi ser derfor mønsteret fra Algierkrigen gentage sig i årene 1768-1770 med et opsving i annoncer. Året 1772 demonstrer det samme da kong Gustav 3.'s statskup i Sverige provokerede en mønstring af dansk-norske soldater langs den svenske grænse, formentlig også i København, og derfor blev flere efterlyst.¹⁵⁸ Den helt store indikation på dette fænomen var højkonjunkturerne fra 1807 til 1815 og 1848 til 1854, begge udtryk for stigende bortrømning under krigene. I den første af de to perioder blev borgervæbningen også mobiliseret i København¹⁵⁹ hvilket førte til flere efterlysninger.¹⁶⁰ Under treårskrigen ses et markant opsving, som vel kan forklares ud fra lignende eksempler på krigens effekt på efterlysningsfrekvensen, som vi har set tidligere. Stigningen toppe i 1850, det sidste år i krigen, og det skyldes vel nok de mange soldater som lå i "Leiren udenfor Citadellet Frederikshavns Fæstning" som først blev nedlagt igen i 1854.¹⁶¹

Det mere interessante ved soldaterne er snarere manglen på efterlysninger i de første år af 1800'erne. Ligesom ved sømænd, var der mange soldaterannoncer under revolutionskrigene, men tilgængæld falder konjunkturerne efter 1801. Jeg mistænker, at det skyldes, at det var svært at komme ud af landet som soldat. I 1800'erne blev der mønstret mange tropper i Holsten for at bevogte grænsen imod franske og prøjsiske offensiver i 1803¹⁶² og 1805¹⁶³. De store mønstringer af de dukale og jyske regimente påvirkede dog ikke antallet af styrker i København,¹⁶⁴ men med en storkrig lumende i Europa var det nok besværligt for soldaterne

¹⁵⁶ „Krigen mod Algier“ – Nationalmuseet.dk – konsulteret 31-05-2022

www.natmus.dk

¹⁵⁷ Bonderup m.fl. (2011) s. 216-221

¹⁵⁸ *ibid* s. 217

¹⁵⁹ Adresseavisen d. 1807/08/31

¹⁶⁰ B1 B-3308

¹⁶¹ Adresseavisen d 12/10/1854

¹⁶² Holm (1875) s. 26

¹⁶³ *ibid* s. 86

¹⁶⁴ *ibid* s. 261

at flygte til Tyskland, specielt igennem Holsten, som nok førte til færre rømninger og efterlysninger.

Når vi ser så mange efterlysninger af soldater i årene før 1802 var det fordi soldaternes levevilkår blev hårdere og hårdere, byen voksede (uden at kvarterpengene gjorde) og soldaterne i garnisonen skulle varetage endnu flere opgaver efter reformerne fra 1774 til 1778.¹⁶⁵ De overlevelseshvilkår som var i København var ikke noget at råbe hurra for. Den tyske soldat Nüblin erindrer sine levevilkår som stationeret soldat i København:

”[det var] et elendigt Tagkammer, i hvilket allerede fire Soldater var indespærrede, til Logis; kun midt i Stuen kunde man staa oprejst uden at støde Panden mod Taget, medens dette paa Siderne skraaende saa stærkt, at man ikke kunde rejse sig op i Sengen uden at støde Næsen mod Tagstenene. Sengene var saa elendige, at vi ofte maatte støde de sammenmasede Knolde fra hinanden med Geværkolben; desuden var Overkøjen alt for kort og smal for to temmelig velvoksne Mandspersoner, saa at jeg stede maatte krybe tæt ind til min Kammerat, og ingen kunde vende sig uden at vække den anden, da ellers Tæppet vilde glide af ham. Da Vinteren kom, maatte vi ofte om Morgen ryste Sne af Sengetæppet, og vort Kindsæg var ikke sjældent bedækket med Rim”¹⁶⁶

For at hjælpe soldater som Nübling blev der bygget kasserne i Sølvgaden nordøst for kongens have, men denne eksisterede kun fra 1771 til 1775 (bemærk faldet i efterlysninger), og først fra 1786 ser vi igen udtrykket ”absenteret sig fra Casserne”¹⁶⁷ figure i annoncerne. Kasserne blev udvidet igen i 1791, 1795 og 1802.¹⁶⁸ De forbedrede levevilkår som følge af reformerne i 1785 og 1789 kan derfor måske være med til at forklare faldet i efterlysninger her.

Soldaterne som gruppe, forsvandt ikke nødvendigvis da man i 1802 overgik til en national udskreven hær.¹⁶⁹ De udenlandske upatriotiske soldater i 1700-tallet, syens heller ikke at figurerer mere end de burde. Faktisk udgjorde hverede soldater i 1798 kun 15,6% af regimenterne,¹⁷⁰ hvilket vil sige, at størstedelen af hæren allerede var udskrevet under højkonjunktoren i 1790’erne. Ligeledes betød patriotisme nok ikke så meget, som

¹⁶⁵ Petersen (2002) s. 43-48

¹⁶⁶ ibid s. 189-195

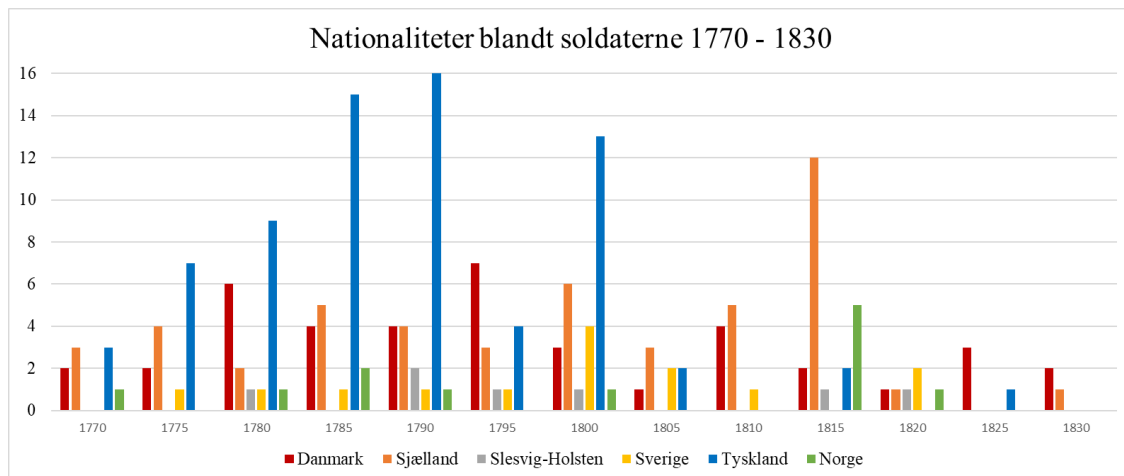
¹⁶⁷ B1 E-2587

¹⁶⁸ Petersen (2002) s. 195-199

¹⁶⁹ ibid s. 62-68

¹⁷⁰ ibid s. 56

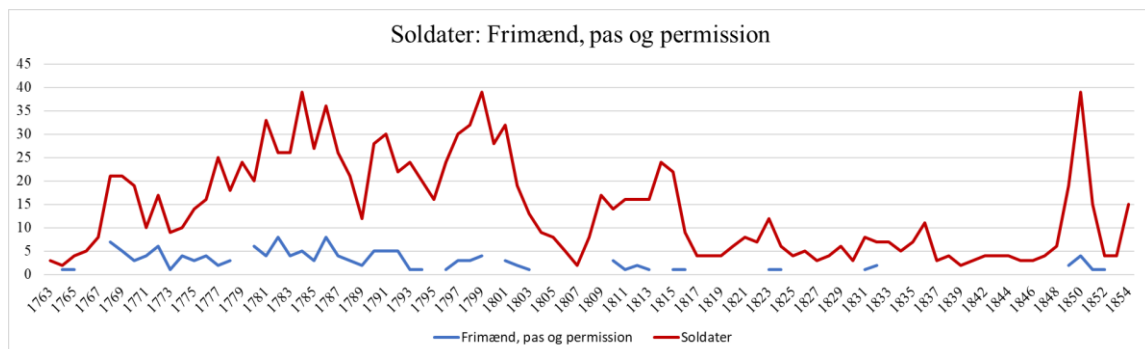
romantikere gerne vil have,¹⁷¹ fordi udenlandske hvervede soldater rømte ikke i højere antal end nationale soldater.

Figur 13: Man kan tydeligt se, at der kom mange soldater fra Tyskland til den danske hær, imens andre udenlandske områder som Sverige, Norge og Slesvig-Holsten ikke udgjorde den samme tilstrømning. Generelt var Tyskland et europæisk lejesoldatsmarked, og flere lande rekrutterede fra hvervestederne i det land.

Selvom, at udenlandske soldater udgjorde majoriteten af rømninger, svarede det til 61% af alle rømninger i 1770 til 1803, og svarede derfor til de 60% af nyerehvervede soldater til regimentet i perioden 1770 til 1803.

Det var heller ikke frimændssoldater som havde tilladelse til at bevæge sig rundt, der rømte. Som det ses på grafen nedenfor er der ingen korrelation imellem antallet af efterlyste frimænd og antallet af efterlyste soldater i alt.

Figur 14: En komparativ graf over antallet af soldaterefterlysninger og antallet af pas-, frimænds- og permissionsbenævnelser.

¹⁷¹ Petersen (2002) s. 68-69

¹⁷² Krogh (2000) s. 79-82
¹⁷³ Petersen (2002) s. 68-69
¹⁷⁴ Rosenvinge (1828)
¹⁷⁵ B1 E-4038

matroser. Kliim var uden tvivl den mest aktive annoncør af koffardimatroserne og stod for 15% af alle den slags annoncer. Kliim repræsenterede en almindelig praksis blandt sømands-efterlysningerne til at bruge mæglere som annoncører. Disse mæglere var vel nok en nødvendighed for skibskaptajner, som oftest skulle sejle videre fra København, og ikke vidste hvordan man skulle avertere eller finde den bortløbne matros igen, for slet ikke at tale om sprogbarrieren for de mange tyske, svenske, russiske og engelske kaptajner.¹⁷⁶

I 1790'erne ser vi svenske sømænd påvirke frekvensen i stigende antal. Denne bevægelse kom samtidig med de turbulente år under revolutionskrigene i Europa, og den "svenske Flaade" havde til tider skibe liggende "paa Reden" hvorfra både bådmænd gik i land ved Charlottenlund,¹⁷⁷ og bortløb svenske skibe beliggende ved "Scharlottenborg" i København.¹⁷⁸ Den høje tilstedeværelse af svenske matroser i annoncerne må skyldes, at svenskerne enten havde mange matroser indkaldt til tjeneste, eller at svenske konsuler fik øjnene op for mediets fordele. Man kan tænke, den generelle høje indkaldelse og mønstring af danske skibe, og de mere turbulente år under de franske revolutionskrige, både i en dansk og svensk kontekst medførte flere rømningsmænd og derfor flere annoncer.

Type	Efterlyser	Antal	% af koffardimatroser
Konsul	Busky	10	2%
	Frederik Ludvig Gustmejer (Sverige)	48	10%
	Fam. de Coninck (Holland & Rusland)	9	2%
	Eduard Gram (Sverige)	2	0%
Mægler	Jürgensen & Thomsen	12	3%
	Johan Bunzen	21	4%
	Henrik & Iver Winther	11	2%
	P. J. Meinerz & J. C. Mauer	16	3%
	N. Schiøtt & Herløw	14	3%
	Andre	15	3%
Waterskout	Jens Kliim	72	15%
	Gerd Gerdson	1	0%

Figur 16: En liste over de mæglere, konsuler og waterskouter, som efterlyste på andres vegne. Det er tydeligt, at få mænd stod for efterlysningerne i denne samfundsgruppe. Familien de Coninck stod både for efterlysningen af russiske og hollandske matroser, og ligeledes gjorde Busky for prøjsiske skibe. Man kan undre sig om danske konsuler gjorde det samme i fremmede havne?

¹⁷⁶ B1 B-3249

¹⁷⁷ B1 E-2623

¹⁷⁸ B1 E-2645

Særligt i årene efter slaget på Rheden i 1801 kan vi se hvordan sømændene blev meget efterlyst. Det sker mere eller mindre samtidigt med Holmens tømmermænd, som var mænd i søværnets tjeneste på land. Kontraadmiral og Holmens overequipagemester Kierulff udgør endnu en usædvanlig agent i denne diskussion. Fra 1798 til 1814 stod han udelukkende for efterlysningerne af Holmens tømmermænd, såsom ”Tømmermand af 5te Classe No. 164 Jochum Thønnesen Holm”,¹⁷⁹ der arbejdede for søetaten. De 76 efterlysninger udgør ganske vist en ganske ubetydelig del, og det er næppe et tilfælde, at disse tømmermænd efterlyses i en periode med høje europæiske spænder og flådetilknyttet oprustning. Deres pludselig efterlysning skyldes muligvis en mangel på tømmermænd i forbindelse med denne oprustning. I april 1801 kan vi se, at man:

”Til at besætte de nu havende Vacancer blandt Tømmermændene [... kan] Skibs Tømmermand som paa en vis Tienestetid har Lyst at engagere sig som Tømmermand [...] kan melde sig hos Holmens Ober-Equipage-Mester Commandeur Kierulf paa Gammelholm, hvor de tilige oplyses om de nærmere Vilkaar de kan vente sig”.¹⁸⁰

Sådan en efterspørgsel vil tyde på et forøget pres ved Holmens arbejde og derfor et forøget fokus på tømmermændene.

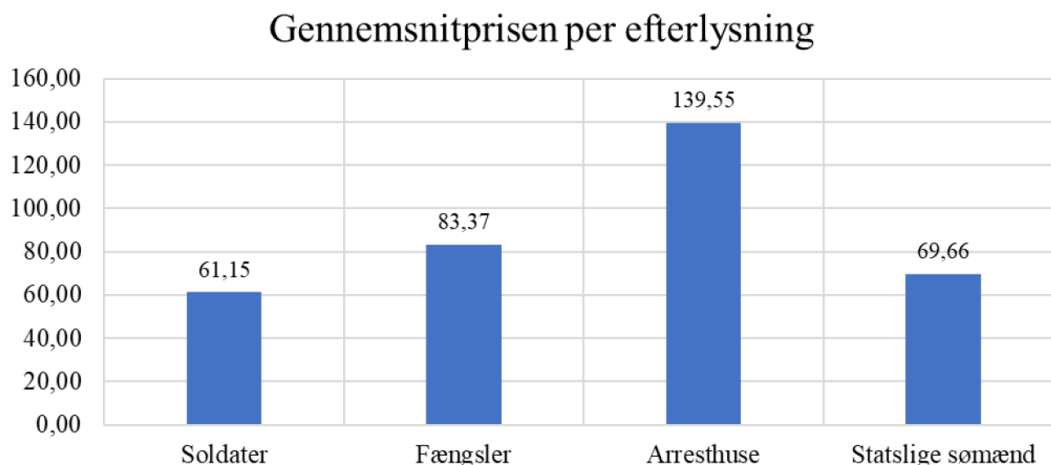
Efter flådens tab i 1807 forsvinder sømandsefterlysningerne, og på trods af enkelte koffar-diefterlysninger imellem 1814 og 1828 kom det aldrig op på samme niveau som tidligere. Svenskernes forsvinden fra materialet skyldes vel krigen med Danmark i 1808 hvor svenske sømænd forsvandt. Generelt faldt antallet af efterlyste sømænd fra 40 i 1805 til 1 i 1813, og de få sømænd som blev efterlyst efter 1807 var personer som ”Christoffer Hansen [...] en Neger” der havde ”forhyret dem med et Kaperskib,” som udkæmpede kanonbådskrigen med Stor Britannien.¹⁸¹

¹⁷⁹ B1 E-3031

¹⁸⁰ Adresseavisen d. 1801/04/13

¹⁸¹ B1 B-3082

som ”Schielskiørs Kiøbsteds Arresthuus”.¹⁸³ Disse arresthuse udgjorde 103 efterlysninger samlet, og var kendetegnet ved meget lange annoncer, men et generelt signalement på samme niveau som godsejerstyret. De gennemsnitlige arresthusannoncer kostede 139,5 skilling, væsentlig mere end de øvrige institutioner.

Figur 18: Disse priser er udregnet ved hjælp af overleverede teksttabeller fra 1767, 1780, og 1795, der har gjort det muligt at skrive en formel, som kunne udregne prisen per annonce. Der gik 16 skilling på 1 mark, og 6 mark på 1 rigsdaler. Det svarede til 96 skilling for en rigsdaler. En almindelig dagløn for en ufaglært arbejder lå i 1790'erne på cirka 30 skilling. En rigsdaler svarede cirka til 2 kroner i 1875.

Disse arresthuse virker til at have været dårligt vedligeholdt, et faktum som flere af de bortløbne arrestanter udnyttede. Således formåede ”en Barnæsse Gods tilhørende, og formeldst bengangne grove Tyverie i Byen Lundstorp derefter paagreben, samt til Bevogtelse udi Schielskiørs Kiøbsted hensat [...] 15 Aars gl., Bondedreng, navnlig Niels Christensen” at få ”det paalagde Jern af sig og derefter steedte Udbrud af samme Arresthuus Kielder, ved at faae nogle Stene løs nede under Husets Fodstykke”.¹⁸⁴ Til tider fik folk hjælp fra venner, som var enige i, at deres straf var uretfærdig, som det var tilfældet med:

”Det Qvind-Menneske navnlig Birthe Pedersdatter som formedelst Barnefødsel i Dølgmaal var arreteret paa Bregentved og ved Grevskabets Birke-Ret dømt til at henrettes efter Loven, har Natten imellem den 28 og 29 hujus faaet Leylighed til at undvige, ved Hielp af hendes Tilhængere, hvilke med Force, som af en Jern Stang, har opbrækket Laasen for Arrest-Døren.”¹⁸⁵

¹⁸³ B1 E-2829

¹⁸⁴ B1 E-2322

¹⁸⁵ B1 E-0078

Den dårlige sikkerhed, som synes at kendetegne arresthusene, gik egentlig også igen ved fængselsinstitutionerne i København. En lidt pinlig situation for Stokhuset i København viste sig i 1775 hvor:

”en Uærlig Slave navnlig Jacob Andersen [...] temmelig høy af Væxt, har brune korte Haar, mager og bleeg af Ansigt, og af Sygdom saa udtæret, at han neppe kan gaae, er natten imellem den 18 og 19 Hujus her af Stokhuset undvigst,”¹⁸⁶

Man må altså konkludere, at sikkerheden i de danske arresthuse og fængsler ikke nødvendigvis var helt som det skulle være, hvis folk kunne bryde ud af arresterne, få hjælp fra venner til det samme, og løbe væk fra fængslerne i en tilstand hvor man tilsyneladende var udtæret af sin sygdom.

Brød man loven i det tidlige moderne Danmark, vil man efter forbrydelsens karakter, blive sendt i et arbejds hus eller i et slaveri. Som tidligere nævnt var der godt og vel 60 annoncer fra arbejds huset i Tugt-, Rasp og Forbedringshuset, så de fleste fængslede kom fra Kronborg Fæstning eller Københavns Stokhus. Disse fæstningsslaver var kendetegnet ved hårdt fysisk arbejde,¹⁸⁷ ringe leveforhold i deres celler¹⁸⁸ og yderst ringe mad.¹⁸⁹ Disse var adskilt i ærlige og uærlige slaver, defineret efter, om de Kagstrøgne¹⁹⁰ eller ej. At være kagstrøget betød, at man var bleven pisket, og derved gjort *social død* – udeafstand til at fungere i samfundet, og uærlige slaver kunne aldrig nogensinde blive benådet.¹⁹¹ De uærlige slaver var derfor overrepræsenteret blandt dem, som bortløb, men ikke nødvendigvis blandt annoncerne, som var fordelt på 132 og 134 for ærlig og uærlige slaver. I 1824 droppede annoncerne disse udtryk og kaldte alle slaver for fæstningsslaver, måske som signal på rehabiliteringens spæde tankemønster?

¹⁸⁶ B1 E-0705

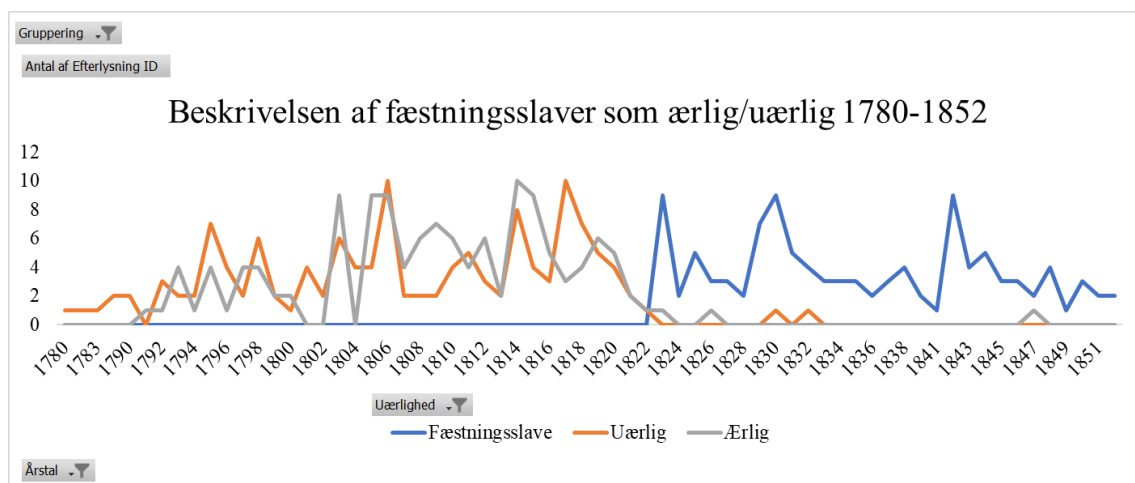
¹⁸⁷ Heinsen (2018C) s. 28-33

¹⁸⁸ ibid s. 70-71

¹⁸⁹ ibid s. 43-45

¹⁹⁰ B1 E-2561

¹⁹¹ Heinsen (2021B) s. 363

Figur 19: Fæstningsslaver med benævnelser af ærlig og uærlige præfikser.

En spansk diplomat ved navn de Miranda beskrev i 1788 Stokhuset med vægge ”dækket af blod” og sovepladserne med ”hverken madras, halm eller tæppe”. Han påpegede de ”træbure” som var til for ”at indespærre dem, der har gjort mere end et flugtforsøg”. Om slaverne skrev han: ”Nogle havde jernkraver; en var lænket fra sit håndled til en trillebør. Dette, forstod jeg, var straf for dem, der havde forsøgt at flygte”.¹⁹² På trods af disse forhold formåede flere personer at stikke af blandt andet ”Slaverne Lars Abrahamsen og Joseph Monwad”, som fandt ”Leilighed at undvige fra Fæstningsarbejde [...]. Ved Undvigelsen vare de ikklædt Slave Mun-dering og havde Jern om det ene Been, og den første tillige Jern om Halsen”.¹⁹³ Når slaverne kunne rømme på trods af dette, var det i særdeleshed fordi man kunne ”bekomme Slaver til Leye for at arbeyde, imod 6 Sk. [...]. Med 10 a 12 Slaver gives en Gevaldiger til Opsyn...”¹⁹⁴ Disse gevaldigers opsyn var dog ikke altid særlig godt, for nogle gange formåede folk at bortrømme såsom ”ærlig Slave Georg Hattung, som var betroet Justizgevaldiger Binders Op-sigt,”¹⁹⁵ og Binder, ligesom andre gevaldiger, viste ”uforsigtighed”.¹⁹⁶ En enkelt gang i 1806 løb ”Gevaldiger Johann Schmoll” af sin tjeneste ”og medtog en sort Slave, navnlig Anton Jean Louis Jaques” og man tør kun tænke på hvordan de to menneskers eventyr udfoldede sig.¹⁹⁷

¹⁹² Heinsen (2018C) s. 70-71

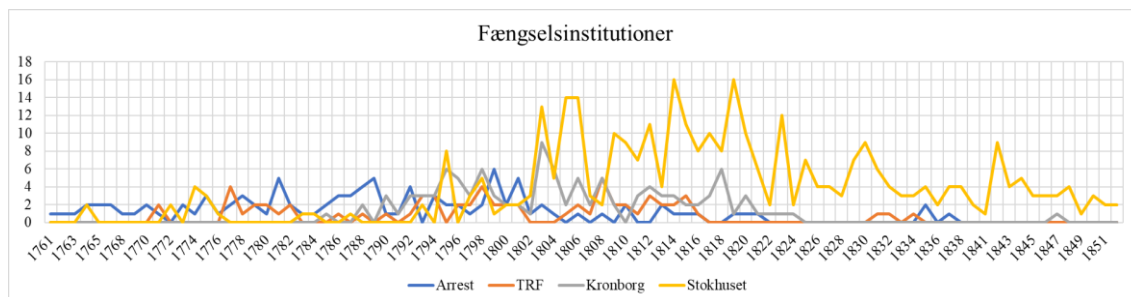
¹⁹³ B1 E-3088

¹⁹⁴ Adresseavisen d. 1764-07-09

¹⁹⁵ B1 E-3289

¹⁹⁶ B1 E-3099

¹⁹⁷ B1 E-3196

Figur 20: Frekvensen af fængselsefterlysninger fordelt på de fire undergrupper.

Stokhuset og Kronborg havde generelt bedre beskrevet signalementer af deres bortløbne fanger end andre havde. Påklædning blev kun nævnt i 43% af institutionernes avertissementer efter 1800, formentlig fordi fæstningsslaverne var lette at genkende på deres uniformer. Derfor forsøgte slaverne også at ændre deres påklædning under rømningen. Da Johan Bullerstift og Casper Benecke bortløb Kronborg i 1812 fandt man ”Ved deres undvigelse [...] deres slavekioler, hvor det hvide uldne Foer var afskarren” og derfor var det ”altsaa at formode at de har ladet dem forfærdig hvide Trøier af dette Foer.”¹⁹⁸ Andre gange søgte de nye klæder efter rømningen som ved Arve Svendsen. Efter hans rømning havde man ”opdaget, at han i Helsingør ved adskillige bedragerske Opfindelser har tilvendt sig Penge og Couleurte Klæder, saa kan hans Paaklædning ikke bestemt opgives.”¹⁹⁹

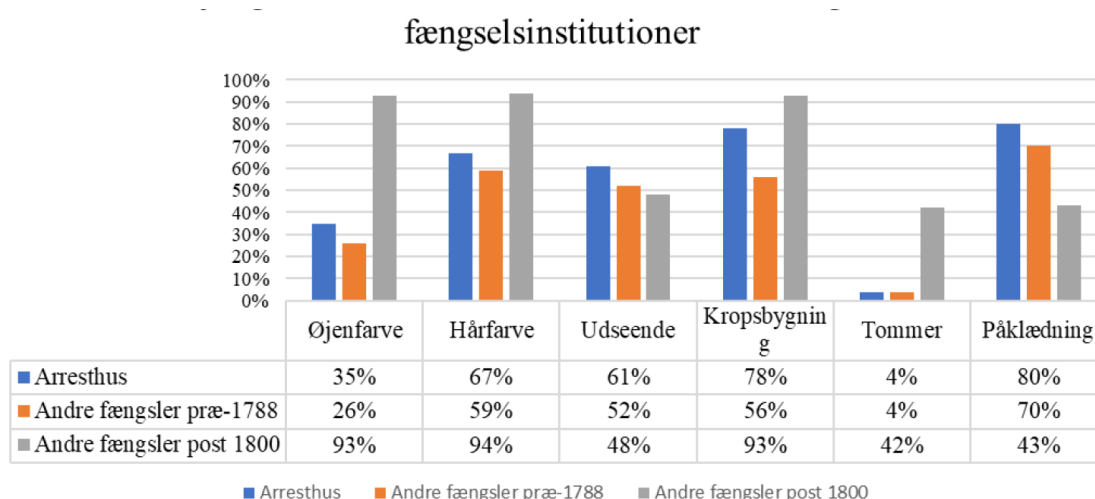
Man bør bemærke, at institutioner som Stokhuset og Kronborg fæstning begynder at efterlyse i markant højere omfang i 1790’erne end før. Det var muligvis en reaktion på den høje succesrate blandt stokhusfanger i 1780’erne, hvor cirka 40% forblev på fri fod. Det var ganske vist en generel forbedring fra starten af århundredet, men stadig højt.²⁰⁰ For at komme disse flugtforsøg til livs begyndte man i Stokhuset fra 1807 at holde en stokhusprotokol over de indsattes signalementer med oplysninger om kropsbygning, øjenfarve, ar og tatoveringer blev noteret ned. Således var Johannes Grøsted kendelig ”Paa høire Haand” da han havde ”indstukket R. T. L. R. og 1 Anker, og paa venstre Haand J. H. M. S.” figurerede.²⁰¹

¹⁹⁸ B1 E-3398

¹⁹⁹ B1 E-3020

²⁰⁰ Heinsen (2018C) s. 69

²⁰¹ B1 E-4325

Figur 21: I denne graf kan man se at arresthussende generelt var fattigere i personbeskrivelser end fængslerne var, med undtagelse af påklædning hvor fængslerne brugte uniformer. Efter 1800 var det primært Stokhuset og Kronborg, som efterlyste og da de holdte signalementsbøger producerede de også meget mere detaljeret signalementer. Det ses tydeligt i brugen af tommer som højdemåler.

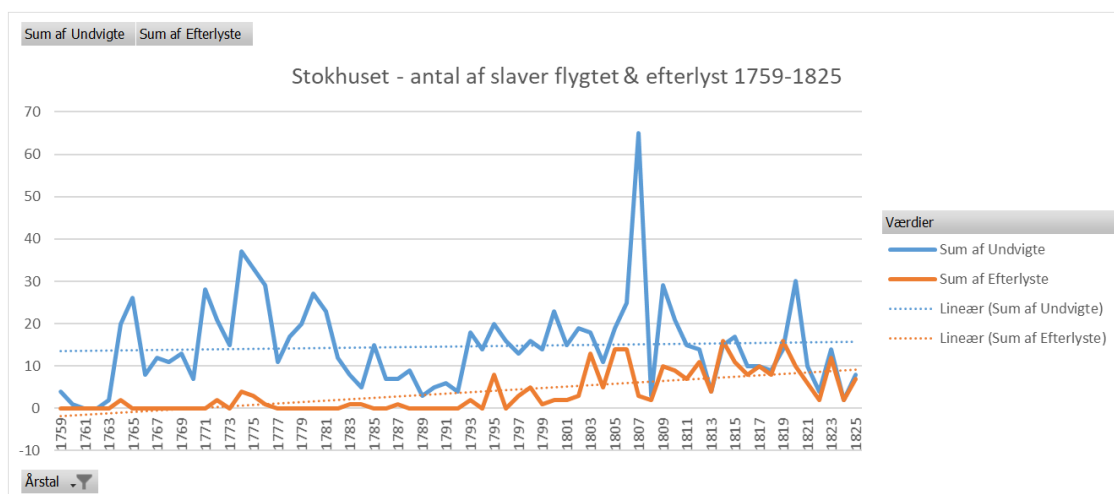
Når man anskuer de fængsledes ordpar kan vi se elementer såsom erstatning af omkostninger og opbringerpenge. Kropsbeskrivelser ligger tæt op af påklædning, som viser, at arrestanter og TRF fanger alligevel influerer tvangsregimets totale sproglige sammensætning. Dog bærer netværket meget præg af fæstningsslaverne, som får deres egen klynge, og vi kan se, at disse oftest er bortrømmet under arbejde; en oplagt mulighed når de trods alt var lejet ud eller i et underbemandet opsyn.

Annoncerne fra fængslerne var i 00'erne stadig påvirket af arresthusene, og af Kronborg fæstning, som fortsatte med at avertere helt op i 1820'erne. Efter oprøret i Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset i 1817, som var en reaktion på de forringede levevilkår de seneste 20 år,²⁰² blev frykten for slaverne forstærket i Danmark, og man valgte at placere de særligt farlige fanger i et krudttårn i Grevens Bastion på kastellet.²⁰³ Der var kun en enkelt bortrømningsannonce herfra dateret til 1832.²⁰⁴

²⁰² Valentin (2022) s. 10

²⁰³ Ekelund & Nielsen (2005) s. 19

²⁰⁴ ibid s. 32-38

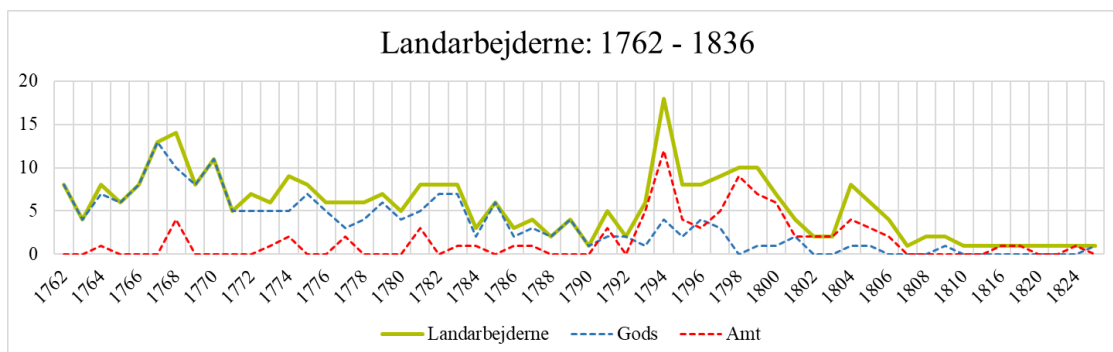
Figur 23: En graf som viser forskellen imellem efterlysninger af stokhusfanger og egentlige rømninger fra Stokhuset i perioden 1759 til 1825. Når vi ved hvor mange, som bortrømte har vi muligheden for at sammenligne de to frekvenser og få en mere afrundet konklusion.

De fængslede udgjorde en gruppe af bortrømte dependenter, som egentlig var meget divers i årene før 1800, med mange af efterlysningerne trykt af arresthuse og nogle enkelte annoncer fra Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset. Disse annoncer blev dog erstattet af annoncer på de farlige fæstningsslaver fra Kronborg fæstning og Stokhuset, som folket var bange for. Staten gjorde en indsats for at udfylde hullet imellem antal rømninger og antal efterlysninger indtil, at enhver rømning fra Stokhuset blev så spektakulær, at man efterlyste alle, og ikke mindst, skrev når de var fanget igen. Denne gruppe udgjorde en *social død* gruppe i samfundet hvor det eneste formål ved at avertere var at pågribe de bortløbne igen. Derfor holdte man også udførlige signalementsbøger for at kunne genkende lemmerne. Der tegner alligevel et klart skel imellem en efterlysningspraksis før og efter 1790 hvor tiden forud var domineret af arresthuse og tiden efter var domineret af Stokhuset.

5.3 Landarbejderne

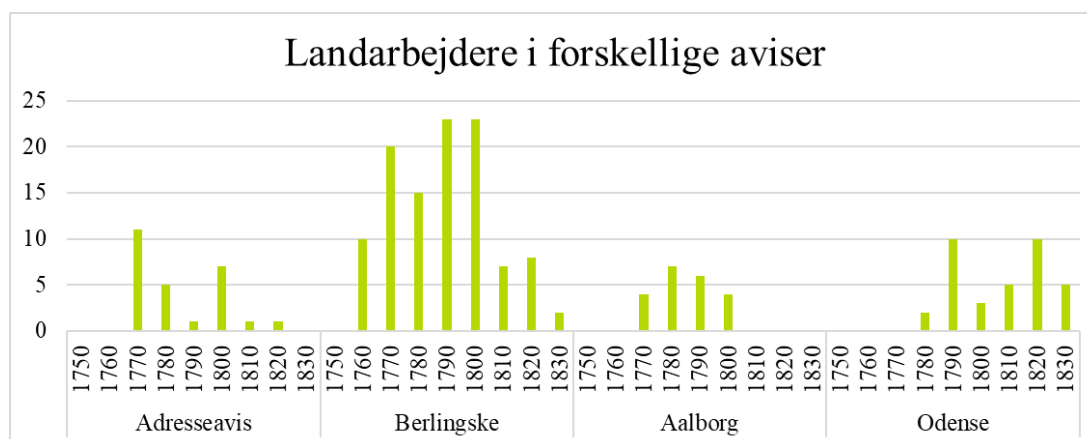
Vi ser hvordan avisen i sin første periode rummer et relativt stabilt antal af bortrømningsannoncer af landarbejderne. Disse annoncer havde en relativ væsentlig tilstedeværelse i 1760'erne, men siden 1768 tegner der en generel nedadgående kurve som tager ved i 1780'erne. Denne udvikling skal ses som en reaktion på, at flere aviser begynder at blive udgivet i provinsen, såsom adresseavisen i Odense, Aarhus, Ribe og sågar også Trondhjem samt andre steder i riget, og derfor blev de efterlyst her. Den kvalitative ændring i årene omkring 1790, var en betydelig forandring for denne samfundsgruppe. Netop den høje virkelyst til at efterlyse i 1790'erne var nok et forsøg fra amternes side til at fikse det problem godserne havde skabt, hvor sidstnævnte tilsyneladende ikke havde særlig godt styr på deres mandskab,

hvilket ses i de mange annoncer i 1790 hvor godsejerne efterlyste meget bredt efter alt deres mandskab, som både opholdte sig lovligt og ulovligt forskellige steder.

Figur 24: En frekvensgraf over landarbejderefterlysninger og to øvrige frekvenser med efterlysninger af godsejere og amtmænd. I tiden før 1792 var godsejerefterlysninger næsten lig hed landarbejderefterlysninger.

Godsejer Sehested fra Høgholm gods i Østjylland turde i 1768: næsten behaupte” at ”ingen proprietær noget år” kunne undgå at ”miste ved undvigelsen 4 á 5 personer”.²⁰⁹ Det har selvfølgelig ikke været éns hvert sted, og fordeler man de 158 efterlysninger fra 1762 til 1788 ud på de 108 godser, har vi en efterlysningsrate på 1,46 personer per gods, hvilket måske indiker, at langt fra alle blev efterlyst. Imodsætning til andre socialgrupper udgjorde Adresseavisen ikke majoriteten af samfundsgruppens efterlysninger på landsplan, og efterlysninger af bortløbne landarbejdere blev indrykket i aviser i hele landet.

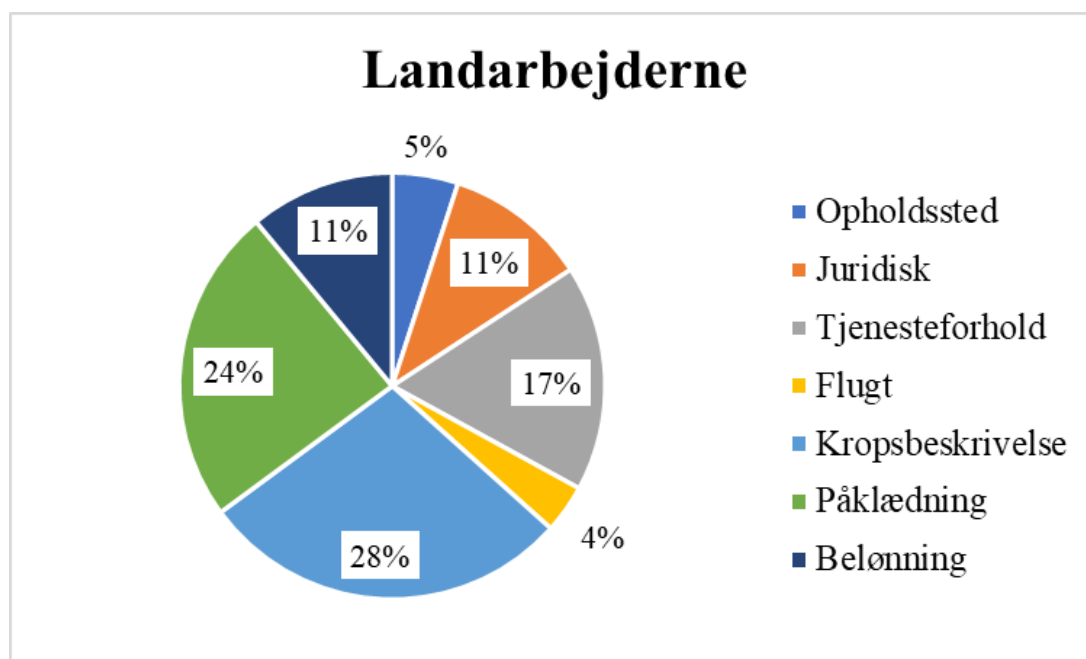
Figur 25: Landarbejderefterlysninger fordelt på de fire aviser, undersøgt i denne rapport. Hvad der tydelig ses er, at dette er et område hvor københavnervisen: Adresseavisen, ikke har samme succesrate. Dog bemærkes det også, at der er flere annoncer i Odense end i Aalborg, måske et resultat af Fyns relative lukkede tvangsnetværk imodsætning til Jylland?

Kommunitets-godserne og private proprietærer, virker til at have haft en væsentlig større social og økonomisk kapital end mange andre annoncører, da de ofte kunne forelægge lange

²⁰⁹ Løgstrup (1987) s. 177.

beskrivelser over deres bortløbne mandskabs forhold og bevægelser. Det ses blandt andet ved Niels Hansen, som tilhørte ”Bonden Jens Christensens-Læg i Gierløv”. Hhan var ”22 Aar gammel fød i Hallenslov”, og han havde ”en Broder [...] som afvigte Aar blev efterlyst ved Navn Søren Hansen, der havde givet sig til Dragoner ved det Schlesvigske Regiment, men blev reclaimeret og givet tilbage til Godset”. Vi ved at Niels Hansen ”skulle havde forblevet til Nye-Aar 1770, men den 1de Passato, efterat han den 13de foran havde ved Bonden Mads Olsens dumdristige Hielp bortført sin Kiste og Tøys, aldeles uden mindste Føye af sin Tieneste undvigte”.

Niels Hansens bror kender vi skam godt, for Søren Hansen, som var ”virkelig enroulleret og Eed svoren Land-Soldat” og ”gift i Høng her i Finderup Sogn, og som skal efter Beretning af hans Hustrue, for nogen Tid siden været dreven bort til Kiøbenhavn med nogle Faar han skulle have kiøbt.” Dog havde han ”ladet sig hverve Kiøbenhavn af Vagtmester Reuschel, og sidstleden 21 hujus er bragt til Corsøer af Dragon Conradt Hansen Frisch som har foreviist Pas at reyse til Escadronen i Aarhuus, og nogle Dage derefter passeret Beltet”. Ingen, hvad enten de ”haver huset, hælet, eller antaget” måtte holde ”ham under Protection” men skulle i stedet sende ”ham igien til sit Hiemhørende”.²¹⁰

Figur 26: En graf over de 20 hyppigste ordpar talt i kvantitet og fordelt i kategorier. Kropsbeskrivelser og påklædninger flyder meget i efterlysningerne af landarbejderne.

²¹⁰ B1 E-0265

Når godserne kunne have så gode beskrivelser af deres resevemandskab var det fordi de holdte lægdsrullerne hvor særligt kropsbygningen blev beskrevet, men godsejerne kunne trække på mange forskellige vidner til at beskrive påklædningen af de bortløbne.

Dog blev stavnsbåndet, som de to brødre var underlagt, kritiseret under landboreformerne²¹¹ og i 1788 blev stavnsbåndet løsnet (med virkning i 1800) hvor ansvaret med kontrollen af reverserullen og Sessionen tilfaldt amtmanden.²¹² Denne omfordeling af ansvar blev dengang opfattet som en positiv forandring,²¹³ også selvom flere godsejere fortsat efterlyste rømningsmænd som ”Lægds-Fuldmægtig” såsom S. D. Engell af ”Skioldenesholm pr. Ringsted” gjorde i 1820, blot nu i amtets navn.²¹⁴ Egentlig virker det til, at godsejerne var relativt ligeglade med at beskytte den almindelige samfundsro og orden, men snare var bange for den straf de selv kunne nyde hvis ikke de holdte styr på deres reservemandskab.²¹⁵ Således blev Ib Christensen af Kiølbyegaard gods efterlyst den 27. august i 1790²¹⁶ og Lars Christensen af Aalegård gods den 10. oktober 1790.²¹⁷ De blev efterlyst hver for sig, selvom de bevægede sig rundt sammen i Thy, en kendsgerning som begge annoncer nævnte. I det tilfælde handlede det om at yde så lidt som overhovedet muligt, så man kunne undgå en eventuel bøde.

Netop 1790 peger imod, at godserne har haft ringe tilsyn med rømningsmænd. I forbindelse med stavnsbåndets løsning, blev der indkaldt til ”Extra-Session” allesteds i landet, og dette galt også ”Elvedgaards Gods” hvis ”forhen tilhørende Mandskaber, som enten med eller uden Tilladelse opholde dem uden for Godset, og i Særdeleshed Jacob Friideriksen, født i Fuglelang, der for omtrent 6 Aar siden er undvigst Godset” skulle ”indfinde dem paa Godset og ved den allernaadigst anbefalede Extra-Session for Ruggaards Amt” melde sig.²¹⁸ Denne type af annonce var i alle de danske adresseaviser en almindelig i årene imellem 1789 til 1791, og peger imod godsernes yderst elendige evne til at holde styr på deres folk.

²¹¹ Bonderup (2011) s. 203-208

²¹² Petersen (2002) s. 63

²¹³ „Gjorde stavnsbåndets løsning i 1788 de danske bønder frie” – Danmarkshistorien.dk – sidst sidst 31-05-2022

www.danmarkshistorien.dk

²¹⁴ B3 X-206

²¹⁵ Stavnsbåndsforordningen, 4 februar 1733” pkt. 19

www.Danmarkshistorien.dk.

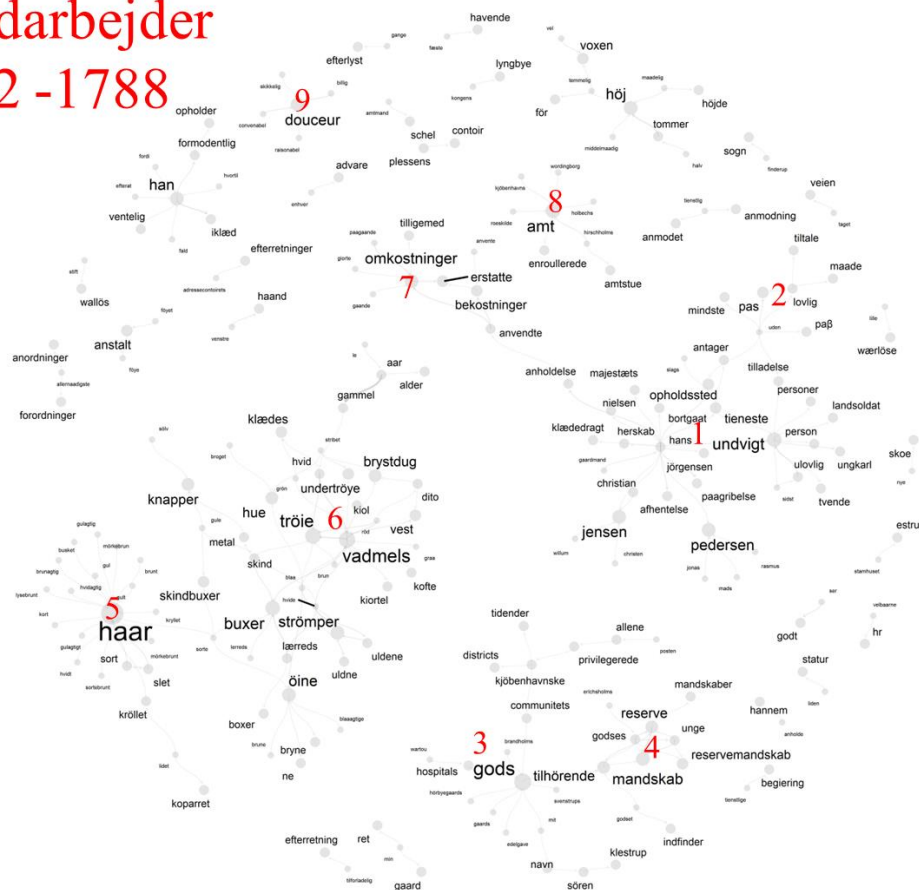
²¹⁶ B3 X-122

²¹⁷ B3 X-123

²¹⁸ B3 X-305

I tiden efter 1790 var det primært amtmændene som stod for efterlysningen. Her ses en markant strømlining hvor lægdsnummer, sogn og amt nævnes i annoncerne. Disse sproglige forandringer kan ses i de mest hyppige ordpar før og efter 1788. Før 1788 var 1 undvigelsen vigtig, det manglende pas, og det faktum, at personen tilhørte godsets reservemandskab, danner sine egne klynger. Amtet derimod udgør kun en lille del, imens kropsbygning og påklædning danner en betydelig klynge sammen.

Landarbejder 1762 -1788

Caption

Figur 27: Ordparnetværk over landarbejderefterlysninger fra 1762 til 1788

Ser man derimod på tiden efter 1788 er påklædning stadig vigtigt, og arbejdsforholdet som reserve er også vigtigt, men sogn og amt udgør nu en væsentlig større del, et resultat af stavnsbåndets løsning. Ligeledes synes omkostningernes godtgørelse at fylde mere. Disse ændringer fortæller os, at beskrivelser af kroppen og udseende forsvinder til fordel for mere juridiske udtryk, i kraft med at efterlysningsansvaret flyttes fra den private gods-ejer til den statsudpeget amtmand, men også, at flere elementer bevares såsom, såsom påklædning og kropsbeskrivelser, vigtige elementer i pågribelsesmålet.

rentekammeret, og som Karl Peder Pedersen har formuleret det, var amtmændene i større stil statens tjenere nu.²²¹

5.4 Delkonklusion, Statslige annoncer

Gennemgangen af de statslige og tilnærmelsesvis statslige gruppers bortrømningsannoncer viser en tydelig tendens væk fra det mere forkludrede *kongelige husstandssamfund* til større en *statslig administration* af landet, afspejlet i transformationen af annoncerens indhold, deres forfatter, og hvilke institutioner, som efterlyste. Der er en flydende grænse imellem det private og statslige, hvilket ses ved godsejerne og særligt sømændsefterlysningerne, hvor de sidste til tider blev trykt sammesteds uanset om de var statslige eller privathyrede matroser. I 1800'erne blev resterne fra tiden før 1790 – arresthusene og sømændene – udfaset på grund af politiets fortsatte fremkomst, både i hovedstaden, hvis jurisdiktion sømændene hørte under, og i provinsen, hvor by- og herredsfogederne fortsat fik en stærkere og mere effektiv politistyrke.²²² Derfor var det i den sene del af perioden kun de større institutioner, som havde deres egne jurisdiktioner, der fortsatte med at efterlyse.

5.5 Tjenestefolk, håndværkere og andre urbane mennesker

Byarbejderne og håndværkerne udgjorde størstedelen af *private annoncer* og dominerede efterlysningsfrekvensen fra 1775 til 1813 hvor de dværggjorte andre grupperinger som soldater, sømænd og fængslede. Den store tilstedeværelse har muligvis skyldtes de private husfædres manglende mulighed for at bruge andre midler end avisen, idet de ikke havde soldater til at gå patrulje, gevaldiger til at foretage anholdelse, eller samme brevkorrespondance til diverse regimenter, laug, eller hvem ellers det kunne hjælpe. Politiet eller inkquisitionen ville sjældent undersøge en kriminel sag, for slet ikke at tale om private sager angående kontraktbrud.²²³

Det var en meget pluralistisk gruppe, med husstande på 1 eller 10 personer (hvilket synes, at havde haft indflydelse på længden af annoncen),²²⁴ og i modsætning til de statslige annoncer, er der ikke den samme mulighed for at optegne disse grupper med brede penselstrøg. Jeg synes dog, at der tegner sig to væsentlige årsager til at bortløbe, nemlig flugten fra straf eller flugten fra gæld.

²²¹ Pedersen (1998) s. 311-312

²²² Pedersen (2014) s. 282-286

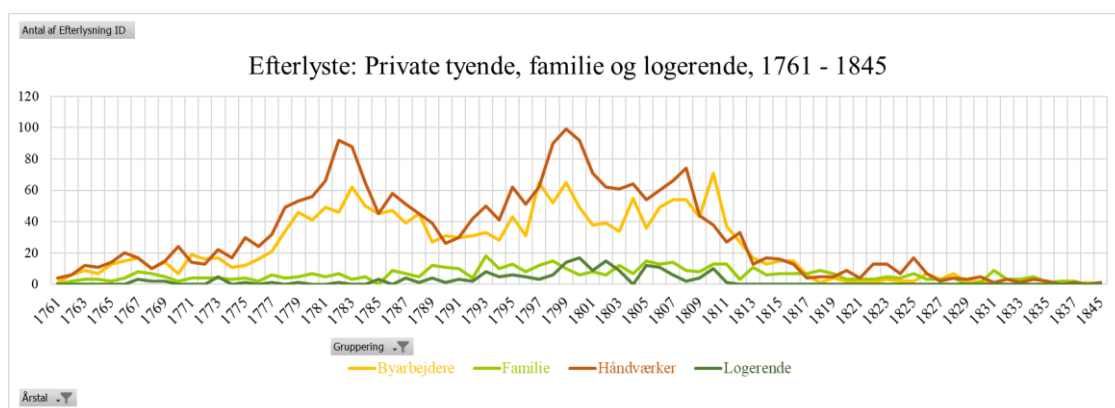
²²³ Pedersen (2018) s. 95

²²⁴ Birkemose (2021) s. 20

For denne gruppe kunne særlig frygten om at få hug fra forældrene eller husfaderen være årsag til at rømme, som det ses i denne artikel fra Adresseavisen i 1764:

Forleden gik et 6 Aars gl. Pigebarn i Grythytte Sogn i Sverrig bort fra sine Forældre, ventelig af Frygt for Hug, som ey fandtes førend 3de Dage efter liggende i Skoven med bare Fødder ligesom hun var bortgaaen; da man fandt hende var hun gandske kold og uden Følelse, men ved Varmer kom til sig selv igien og sagde hendes Spise havde i de 3de Dage været Bær, som hun havde fundet i Skoven.²²⁵

Hvad angår gæld, var det yderst skidt for arbejderne at skyldte deres husfader penge. Såfremt en arbejder havde sikret sig en ny stilling og ellers opsage sin nuværende rettidigt, kunne han eller hun indgå i en ny tjeneste ved skiftetid. Hvis de var i gæld, skulle de have deres husfaders tilladelse til at forlade tjenesten.²²⁶ Derfor endte nogen arbejdere i en form for *gælds-trældom* de ikke kunne komme ud af.²²⁷ Hvis man var heldig kunne ens nye arbejdsgiver betale gælden ud, som det skete for ”Niels Kilegrøn”.^{228,229} Det var dog langt fra normen.

Figur 29: Selvom, at vi kan inddrage logerende og familiemedlemmer er de stadig figurende i ringe omfang i forhold til byarbejderne og håndværkerne. Bortrømningsannoncer blev brugt i en hierarkisk stand, og de to mindre grupper levede ikke op til helt op til dette kriterium.

En undersøgelse af de mest hyppige ordpar blandt håndværkere før 1788 viser, at det hovedsageligt var et københavnsk fænomen at efterlyse bortrømte tyende. Juridiske argumenter såsom Utroskab hos arbejderne, var ofte en af årsagerne til rømningens forekomst, men ligger

²²⁵ Adresseavis d. 1764-11-02

²²⁶ Rasmussen (1985) s. 40-49

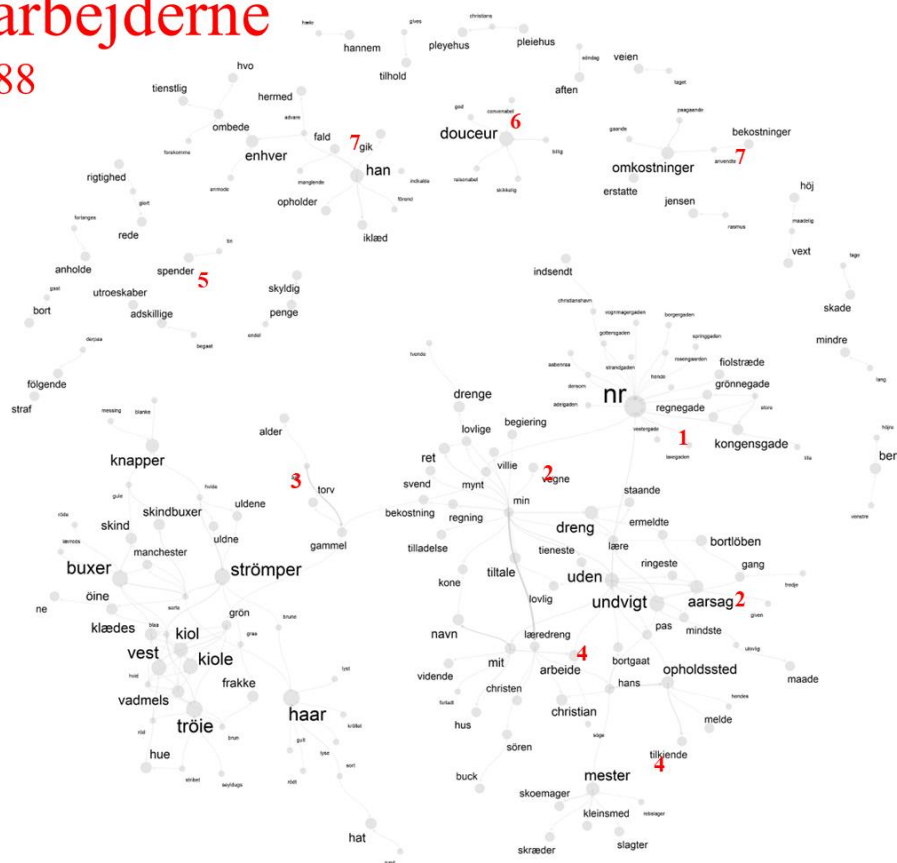
²²⁷ Eltis & Engerman (2011) s. 5

²²⁸ B2 B-1909

²²⁹ Adresseavisen d. 1800/06/12

sig tæt op af ”undvigt” og den generelle arbejdsbetegnelse, hvor læredreng fyldte meget. Påklædning er det letteste at beskrive denne gruppe ud fra da husfaderen ikke havde adgang til lignende registrer som andre grupper havde. Ligeledes ses husfaderens juridiktive magt, idet denne udlover både dusør og omkostninger godtgjorte.

Håndarbejderne 1761-1788

Caption

Figur 30: Et Bigram over håndværkerefterlysninger fra 1761 til 1788. Det er særligt værd at se, at ord som dusør, omkostninger erstattet, samt påklædning, arbejdsstilling og ulovligt undvigt den årsag fylder i dette netværk. I modsætning til senere findes ingen svende, men ordene dreng og mester optræder begge.

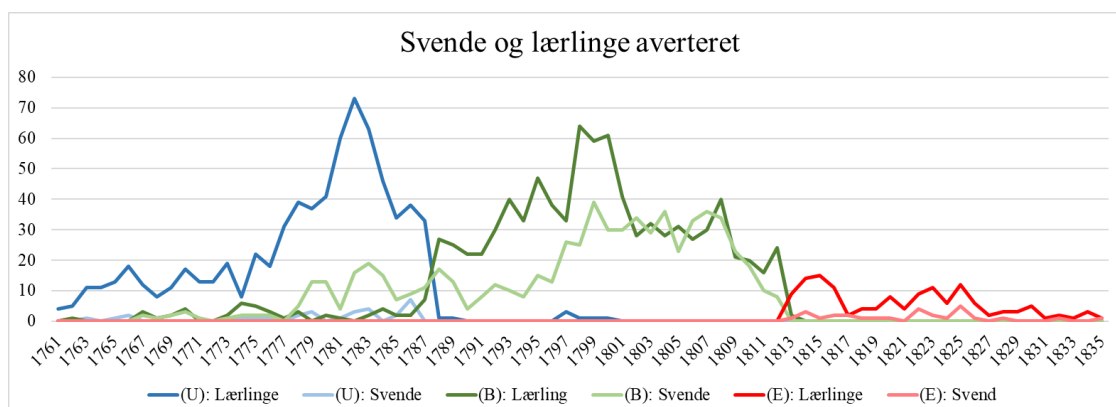
I 1788 skete et væsentligt skifte i brugen af bortrømningsannoncer. I et skift lignende det man senere så i politiretten i 1793 blev alle private annoncer flyttet over i en ny rubrik; *bekendtgørelser*, som rummede mange flere typer af avisannoncer end bortrømningsannoncer. Dette skifte kom i samme bølge som andre reformer, som kodificerede og strammede samfundet mere ind fra sædvanesamfund til retssamfund.²³⁰ Denne anden fase af annoncer bragte politiet i tættere samarbejde med adressekontoret og lovhåndhævelsen, hvilket medførte et

²³⁰ Stevnsborg (1981) s. 21-23

mindre fokus på det kriminelle aspekt i tyendes bortrømning, og mere fokus på juridiske forsvare. Dette juridiske forsvar var ikke forbeholdt bortrømningsannoncerne og fra tid til anden indrykkede andre annoncører lignende forsvar når de afskedigede tjenestefolk, som havde været ansat i lang tid, for at tydeliggøre, at de ikke længere var i deres tjeneste. Dette kan blandt andet ses hos Bodil Jensdatter, som ikke var bortrømt, men hvis fratrædelsesbekendtgørelser meget ligner en bortrømningsannonce:

”Da Pigen Boel, eller Bodel Jens Datter, som har tient i mit Huus omtrent 9 et halvt Aar, og siden Fredagen den 20 Octbr. d. A. ikke længer er i min Tieneste, saa advares herved alle og enhver, ikke at betro hende eller andre noget paa mit eller min Kones Navn, være sig enten Penge eller Vare, da intet i saa Fald af det betales, hvilket i Adressecomptoirs Efterretninger 3de Gange bekendtgøres. M. Ancherz Negoer-Chef.²³¹

På trods af disse forandringer, var 1790'erne de mest aktive annonceringsår i København. Annonceringsfrekvensen nåede sit klimaks i 1801 med 293 annoncer.

Figur 31: Antal af lærlinge og svende efterlyst i forskellige rubrikker. Bemærk, at ingen svende efterlyses i undvigt. I løbet af 1780'erne begynder svende dog at blive efterlyst i Bekendtgørelser, og i 1800'erne efterlyses de med samme frekvens som lærlinge.

Allerede før 1788 blev annoncer indrykket under bekendtgørelser, men dette var hyppigst familiemedlemmer eller bortrømte logerende, personer, der oftest havde en ligestillet status til deres efterlyser. I løbet af 1780'erne blev flere og flere tyende flyttet over i rubrikken og svende begyndte at blive efterlyst herunder. Selvom det burde indikere, at der skete en forøgede ligestilling imellem arbejdsgiver og arbejder, viser andre undersøgelser af Københavns politiret noget andet.

²³¹ B2 B-3524

I tiden op til politireformen af 1793, var det danske rige en stor husstand. Husstandens overhoved – kongen – skulle agere husfader og patriark for hele den danske befolkning og sløse de han i sit ansvar, ville husstanden falde sammen.²³² Imens statens udgjorde rigets største husstand, udgjorde den enkelte husstand på gadeplan statens mindste enhed²³³ og dette reciprocelle forhold gjorde, at imens landet kunne inddeles i militære og fængsels jurisdiktioner, var den enkelte husstand også en jurisdiktion. Birgit Løgstrup har skrevet bogen *Jord-drot og offentlig administrator* (1983), om godsejerens forhold under stavnsbåndet, og netop hendes titel understreger tydeligt denne todelthed som alle husstande havde, da loven ikke adskilte proprietærer fra hinanden om end disse var store godsejere eller selvejerbønder.²³⁴

Husfædrene havde et privat ansvar til at opretholde en god og sund *politi*, og derfor var kriminelle retssager **private retssager**, og en retssag, om end der var tale om bortrømning, tyveri eller manglende lønbetaling, krævede en anklager og en forsvarer, som skulle fremlægge sagen for retten. Dette *akkusatoriske princip* var normativt ledende for Danmark indtil 1796. Da det var politiets opgave siden 1754 at mægle i sager imellem husfader og tyende, var det også oplagt at forelægge eventuelle tvister herfor.²³⁵

Politikammerretten, hvor søgsmål imellem en husfader og et tyende kunne løses, var ikke sprunget ud af *positiv ret* (lovfæstet) men ud af sædvane, og var opstået for at håndtere småsager. For at løse sådanne tvister udførte politiet summarisk afgørelse hurtigt, en arbejdsproces som blev lovfæstet under Struensee-regeringen, men var ifølge politihistoriker Henrik Stevnsborg blot en stedfæstning af en tradition, som allerede eksisterede.²³⁶ Politikammerretten havde nemlig set et stigende antal sager fra 1756 til 1776 fra 262 til 685 sager, et tal som kun steg imod 1792, hvor antallet nåede 2.769 sager.²³⁷ Stevnsborg mener, at denne stigning, som i særdeleshed var tydelig fra 1787 til 1789 (1.514 til 2.766 sager) bør ses i tråd med politimester Flindts meget energiske opklaringsarbejde,²³⁸ og givet mandens energi, og hans kendskab til annoncesystemet fra hans tid som byfoged i Rudkøbing²³⁹, virker det naturligt, at politiet har været involveret i Adressekontorets arbejde og avisens opsætning, da han ændrede rubrikkerne i 1788.

²³² Østhus (2013) s. 177

²³³ Valentin (2022) s. 55

²³⁴ Jacobsen (2008) s. 64-68

²³⁵ Østhus (2013) s. 112 & 130

²³⁶ Stevnsborg (1981) s. 21-23

²³⁷ *ibid*) s. 28-29

²³⁸ *ibid*) s. 30

²³⁹ B3 X-053

I 1796 blev retssystemet ændret så kriminelle sager, som tidligere var løst under ud fra det *akkusatoriske princip*, nu blev løst ved det *inkvisitoriske princip*. Denne fremgang lagde her grundstenene for den senere *high policing* som understregede 1800-tallet. I det inkvisitoriske princip var dommeren forsvarer, anklager og domsmand, og var en aktiv detektiv i retssagen,²⁴⁰ der ellers foregik bag lukkede døre med summarisk domsafgivelse om muligt.²⁴¹ Samme princip havde hidtil virket i politiretten,²⁴² men efter 1793 ses en udvidet forudindtaget indstilling om, at tyende, anklaget i politiretten, var skyldige og skulle formænes til at tilstå.²⁴³ Selvom, at politiet egentlig skulle behandle civile og kriminelle sager forskelligt, tyder evidensen på, at de ikke altid formåede det.²⁴⁴ Denne forøgede ulighed gav husfædrene en fordel over deres tyende, og generelt ses derfor flere annoncer med svende og logerende i løbet 1790'erne. Generelt førte disse ændringer til, at politiretten blev mindre og mindre brugt i bortløbningsfejder og i 1840 faldt ikke en eneste dom i en sag imellem mester og tyende.²⁴⁵

Der var dog en væsentlig højere aktivitet i politiretten før 1793 hvor tjenestefolk udgjorde majoriteten af startede søgsmål imellem husfædre og tyende. I 1778 startede tjenestefolk 63 søgsmål imens husfædre startede 45. Der handlede det ofte om for arbejderen at vise, at de ikke var bleven betalt, at de var bleven slået for en ringe forseelse eller var blevet afskediget ulovligt. Husfædrene lagde sag an på grund af bortrømning, utroskab eller tyveri.²⁴⁶ Sum a summarum er, at 1770'erne og 1780'erne var en tid hvor husfædrene forsøgte at pågribe de bortløbne arbejdere, men blev udfordret i politiretten, imens de forsøgte at forsvare sig juridisk efter 1788, hvor politiretten tenderer til deres fordel.

Vi kan se det samme mønster vise sig i antallet af modsvar i avisen. Nogle gange, når annoncøren havde skrevet sit avertissement, valgte den bortløbne arbejder at skrive et modsvar i avisen som et juridisk forsvar på det sociale angreb de blev udsat for. Udover enkelte tilfælde i 1768 og 1821 lå alle modsvar i avisen imellem 1778 og 1811. Det harmoniserer med den generelle samfundsudvikling som skete i politiretten.

²⁴⁰ Pedersen (2012) s. 12

²⁴¹ *ibid* s. 9

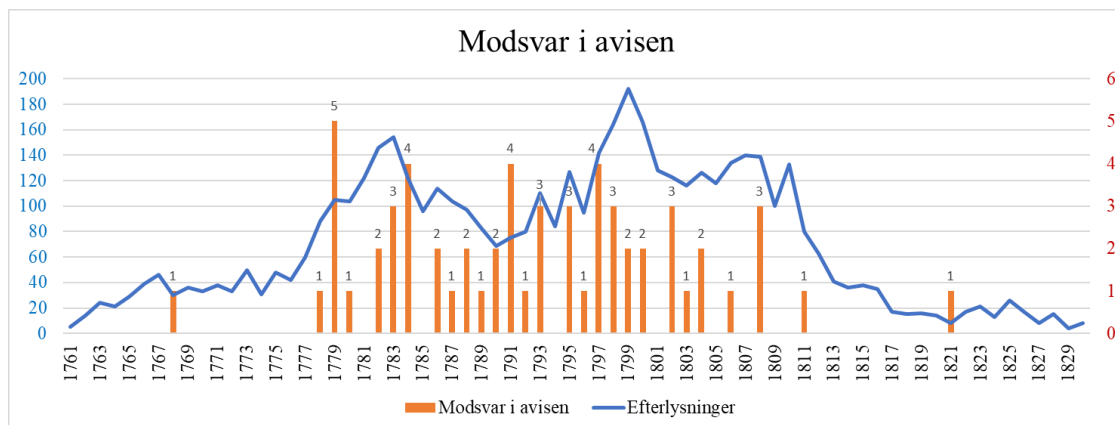
²⁴² *ibid* s. 5

²⁴³ *ibid* s. 14

²⁴⁴ Østhus (2013) s. 119

²⁴⁵ *ibid* s. 132

²⁴⁶ *ibid* s. 400

Figur 32: Den graf har to Y-asker, en blå for efterlysningsfrekvensen af private annoncer, og en orange for antallet af modsvar i avisen. Grafen viser en stigning af modsvar i avisen, som ganske vist er lille og ikke svarer til antallet af egentlige efterlysninger, men som optræder i den periode vi forventer den vil optræde.

De emner som blev taget op i disse modsvar var for eksempel overdrevet vold. Madam Gotschalk skrev på vegne af sin søn Salomon, at han var blevet ”slaaet for en ringe Forseelse i Professionen”.²⁴⁷ I samme flair forsvarede tømmerlærling Niels Sørensen sig i 1798 ved at skrive:

I Anledning af Tømmermester Jørgen Westes Avertissement i Adresseavisen No. 55 tiener til hans Efterretning og for at komme hans Hukommelse til Hielp, at jeg ikke har forladt hans Arbeide uden hans Vidende og skriftlige Tilladelse, da han sagde ikke at have mere Arbeide til mig, og derefter 2 gange paa min Tillspørgsel saa er det samme. I øvrigt meldes at jeg er at antrefte ved Husarkorpset paa Jægersborg, hvorved jeg er engageret, saafremt han formener at have nogen lovlig Tiltale til mig, hvortil jeg troer han er ubeføiet, da hæns skriftlige Tilladelse vel bør gielde og værre nok for mig. Niels Mathias Sørensen.²⁴⁸

Raadvad fabrik og Jens Andersen indledte sig også i et længere retsopgør i avisens spalter hvor førstnævnte fabrik valgte at efterlyste Andersen i 1786.²⁴⁹ Andersen, som aldeles mente, at han ikke var bortrømt, svarede igen, og mente bestemt ikke, at han skyldte penge til fabrikken, tværtimod bad han om at få ”hvad jeg endnu maatte have tilgode fra den Tid, jeg var ved Verket”.²⁵⁰ Raadvad var bestemt ikke enig med Andersen og truede med at sagen skulle løses ved dommerkendelse.²⁵¹

²⁴⁷ B1 E-3880

²⁴⁸ Adresseavisen d. 1798/03/07

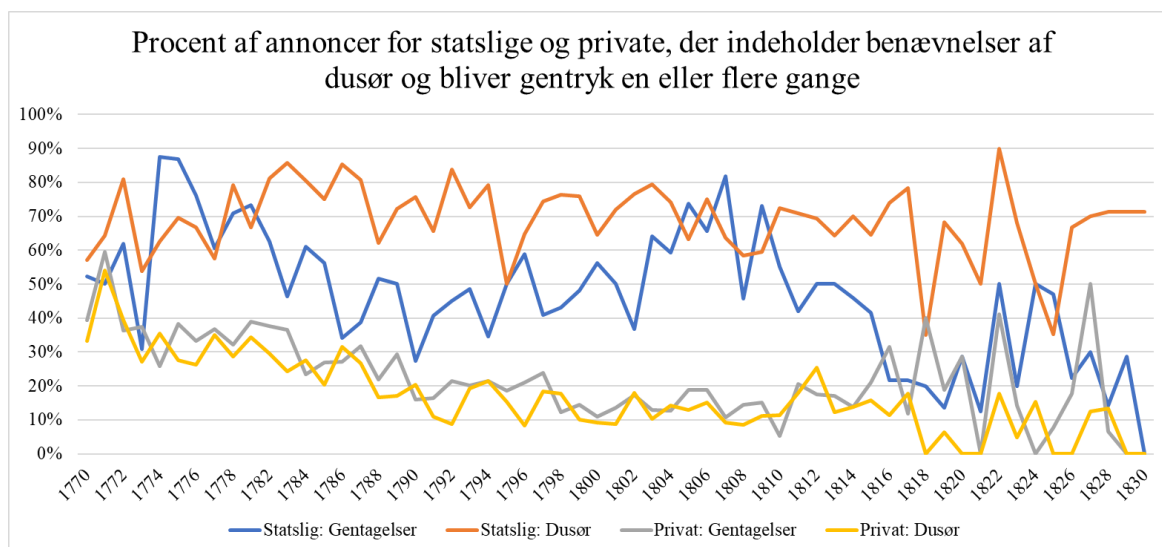
²⁴⁹ B1 E-2026

²⁵⁰ Adresseavisen d. 86/04/26

²⁵¹ Adresseavisen d. 86/05/26

Disse sager blev løst i politiretten hvilket vi kan se i opgøret imellem værftsejer Peter Appleby og rebersvend Lars Christensen i 1782 hvor Christensen bortløb fire gange i 1782 og til sidst blev beordret af politikammerretten til at betale ham en bøde på 129 Rdlr. som erstatning.²⁵²

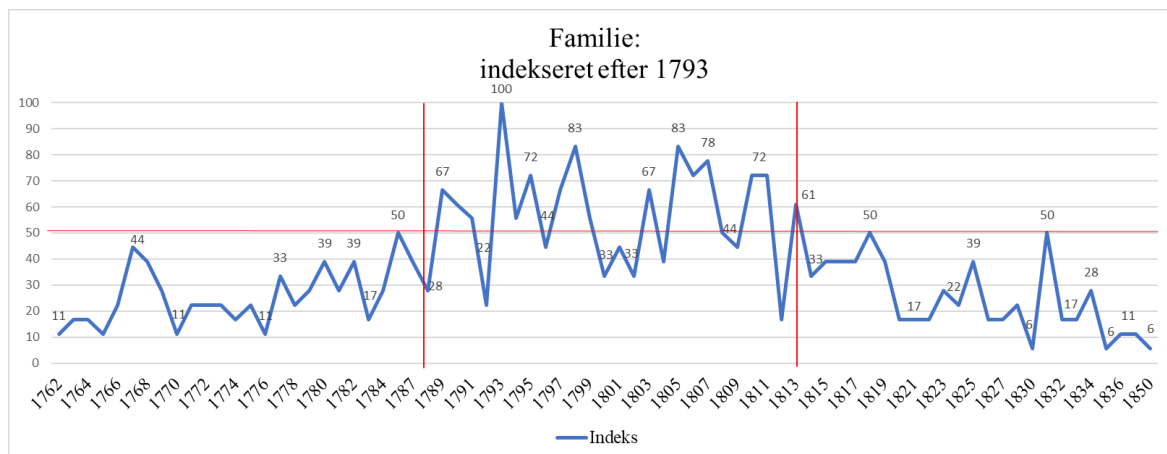
I forbindelse med det skiftende formål med annoncerne kan vi også se, at dusørløfte og genoptryk af avertissementerne generelt faldt henover 1780'erne, 90'erne og stagnerede i 00'erne. Jeg fortolker det som udtryk for, at den samme pågribelseslyst ikke var tilstede i denne tidsperiode.

Figur 33: I denne graf ser vi hvor mange annoncer som rummer en dusørbetegnelse eller som bliver gentrykt i avisen. Tilbage fra gammel tid blev karle oftest lysnet efter i kirken tre gange efter hinanden, og denne tradition blev oftest gentaget i Adresseavisen, hvor flere annoncer nævner, at de vil lade en person lyse tre postdage efter hinanden.

På grund af en effektiv stigende magt hos husfædrene til at avertere både lærlinge, tjenestefolk og svende, fordi de ofte fik medhold efter 1793, ser vi også en stigning i efterlysninger af familiemedlemmer og logerende. I samme tråd som de øvrige *private annoncer* havde disse familieannoncer sin mest fremtrædende periode fra 1788 til 1813.

²⁵² B2 B-0300

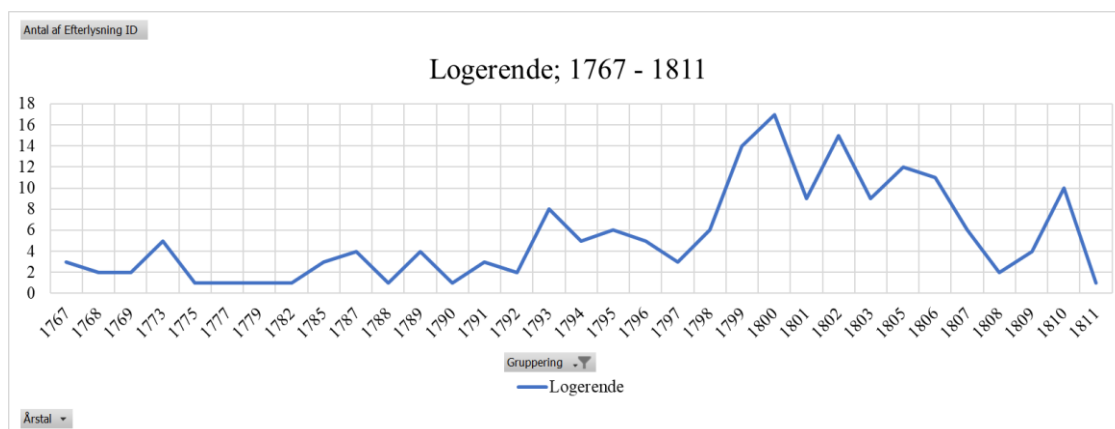
Figur 34: Jeg har indekseret grafen til 1793 fordi der i dette år var flest annoncer af familiemedlemmer. Der var aldrig særlig mange efterlysninger af familiemedlemmer, så ved at indeksere tallene, kan vi se hvordan de udvikler sig i forhold til hinanden og ikke nødvendigvis i forhold til hele tal.

Denne gruppe afspejlede en relativt stabil konstant i annoncerne, med kun et par ekstra annoncer i denne mellemliggende periode. Der var flere grunde til at efterlyse familiemedlemmer. En af de mest hyppige var årsager var mandens rømning fra sin familie og børn. Det var tilfældet i 1771 for Marie Waarsak og hendes ”Mand Lodvig Waahrsak” som var rømt fra ”hans Kone og hans umyndige fire Børn, gjort sig usynlig for os første Pinsie-Dag og ey har kundet opspurt ham siden.” Marie ”anmodes alle og enhver christelig Sindet som skulde vide noget om hans Opholdssted, at de for den barmhiertige Guds Skyld, vil lade mig det vide”.²⁵³

De logerende afspejlede om muligt den mest private socialgruppe. Gruppen var som sådan ikke i en arbejdsrelation, men mindede stadig om de øvrige *private grupper* idet den logerende stadig kunne stjæle eller komme i gæld til husfaderen. Derfor blev de også efterlyst. Da netop denne gruppe var nød til at retfærdiggøre et eventuelt opgør i politiretten, fyldte det juridiske meget i de genanvendelige fraser, ligeledes med at tyveri.²⁵⁴

²⁵³ B1 E-0450

²⁵⁴ B2 B-3578

Figur 35: En graf over antal logerende efterlyst i Adresseavisen. Før 1798 var der kun sporadiske efterlysninger af logerende, men ligesom svende optrådte de altid under Bekendtgørelser.

Logerende fulgte det samme mønster som de øvrige private annoncer, med en relativ flad eksistens indtil 1788 hvor antallet herefter voksede. Uforklarligt på stående fod fordobler mængden af annoncer i 00'erne for helt at forsvinde efter 1811 i de undersøgte rubrikker.

Der tegner sig et tydeligt udviklingsmønster blandt de private annoncer. Tiden op til 1788 var kendetegnet ved, at mange annoncer havde til formål at pågribe bortløbne arbejdere og fokuserede derfor på signalementerne i teksten. Efter politikammerrettens stigende aktivitet i midten af 1770'erne steg antallet af bortrømningsannoncer samtidig med at antallet af juridiske betegnelser steg i annoncerne. Efter 1788 skete et rubriksskifte, som egentlig betød, at man adskilte bortrømningsannoncerne i statslige og private annoncer, men effektivt ikke ændrede ved annoncerens hyppige brug, idet annoncerne nåede deres klimaks i antal i år 1800. Politiretten begyndte at votere mere i husfaderens favør, hvilket var i tråd med samtidig retsudvikling, og svende, logerende og familiemedlemmer, personer som husfaderen ikke i samme omfang havde været hævet over tidligere, begyndte at blive averteret mere flittigt.

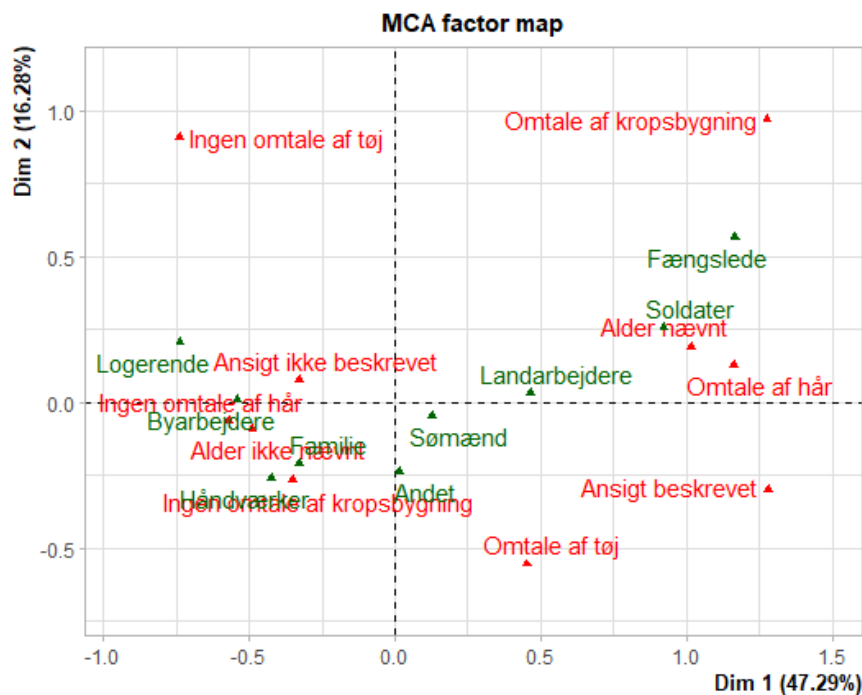
Det fremvoksende juridiske aspekt ses tydeligt når man sammenligner kvaliteten af annoncerne henover tid. Her ser man, at de private annoncer, imodsætning til de statslige, falder i kvalitet henover den undersøgte periode.

	Øjenfarve	Hårfarve	Udseende	Kropsbygr	Tommer	Påklædning
Statslig	61%	77%	45%	76%	44%	73%
Statslig_<1788	49%	74%	50%	74%	40%	79%
Statslig_<1830	70%	81%	43%	79%	48%	72%
Privat	6%	18%	17%	21%	1%	46%
Privat_<1788	7%	33%	28%	32%	2%	56%
Privat_<1830	4%	8%	10%	13%	1%	38%
Slavegjorte	9%	35%	37%	63%	8%	72%

Figur 36: Slavegjorte er taget med her for at demonstrere, at de faktisk var godt beskrevet som rømningsgruppe.

5.6 Delkonklusion, private og statslige

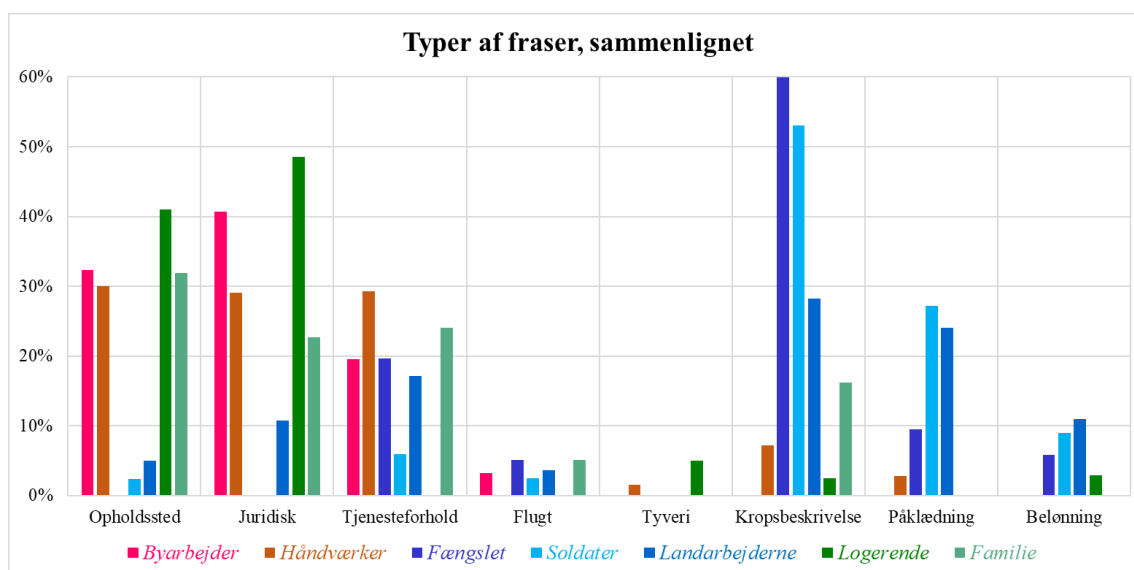
Denne analyse tegner nogle tydelige mønstre henover perioden. Der opstår tre overordnede perioder med inddelinger efter rubriksændringerne i 1788 og i 1813. Den første periode var kendetegnet ved højt incitament for private husfædre til at pågribe deres bortløbne tyende, hvilket førte til, at det primært var personer som stod tydeligt hierarkisk under dem, som blev efterlyst i tiden før 1780'erne. Karaktertræk som kunne huskes i hovedet såsom hårfarve og påklædning synes, at have fyldt mest. Imodsætning til byens husfædre havde godsejerne adgang til en stor baggrundsviden om de bortløbne og kunne forfatte meget lange avertissementer, om end de savnede en kende professionalisme. Arresthusene eksisterede imellem disse to, da de var meget lange, men savnede den præcision som slaverierne senere havde. Det var også en periode hvor sømænd blev efterlyst i stor stil ligesom soldater, hvor særligt den sidste gruppe havde nogle usømmelige forhold og derfor rømte i stor stil.

Figur 37: I denne faktoranalyse er der dannet to dimensioner baseret på tætheden af pågribelsesfaktorer såsom påklædning, ansigtsudseende, hårfarve, alder, og kropsbygning. Oveni disse dimensioner er samfundsgrupperne placeret i forhold til hvor de passer ind i grafen. Her kan vi se, at de private grupper særligt trækker i retningen af "-1.0" hvor der ikke er nogen beskrivelser, imens særligt fængslede er i den anden ende med højere detaljerighed.

Den anden tidsperiode efter 1788 så et forøget fokus på jurisdiktion, kodificering, og flittigere brug af annoncerne blandt statslige agenter. Det var også en periode hvor det retslige aspekt i annoncerne begyndte at fylde mere for private annoncer, som ikke længere havde den samme retslige jurisdiktion til at pågribe deres bortløbne arbejdere. Soldater og matroser

fortsatte som hidtidigt, men særligt bemærkelsesværdigt var fremkomsten af amtmændene og slaverierne, som havde det tilfælles, at de ligesom hæren, havde et meget professionelt og præcist sprog. Ligeledes begyndte husfædre at udvide deres averteringshorisont, idet flere og flere svende og logerende blev efterlyst, samtidig med at pågribelsen synes at fylde mindre og mindre. Det handlede nu om, at beskytte sig juridisk. Den fremvoksende forskel imellem statslige og private annoncer ses tydeligt nedenfor hvor de tyve mest hyppige ordpar fra hver samfundsgruppe er samlet, talt, kategoriseret og procentinddelt, så man kan se hvad annoncerne var fyldt med af temaer. Her kan man se hvordan diskursive emner fylder forskelligt.

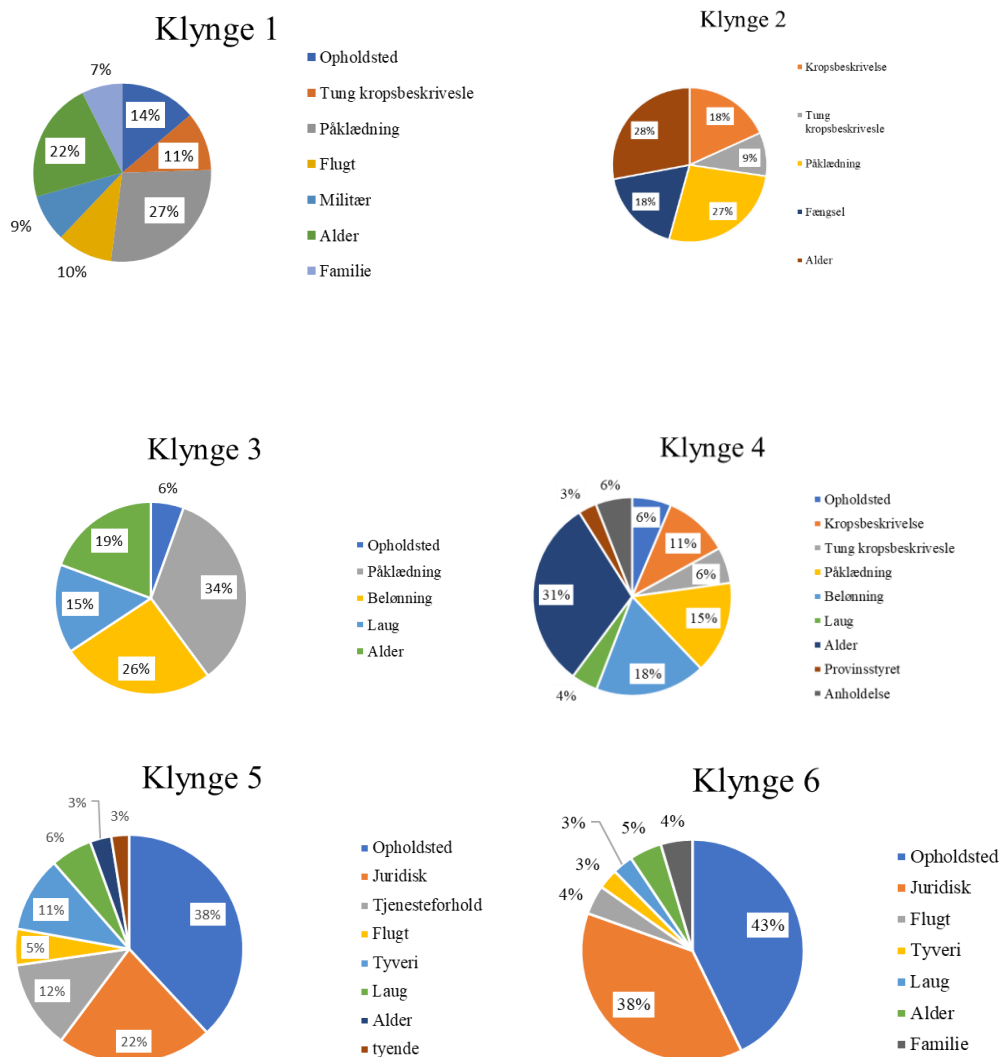

Figur 38: Denne graf viser, den kvantitative procentfordeling af de mest hyppige diskurstemaer i de forskellige samfundsgrupper. Her kan man se hvordan at der dannes to klynger hvor pågribelselementer særligt samler sig i højre side ved statslige annoncer, imens mere juridiske udtryk som tjenesteforhold, fraskrivelse af ansvar (juridisk) og opholdssted (adresser) er blandt de private annoncer til venstre. Hverken flugt eller tyveri synes at fylde særlig meget.

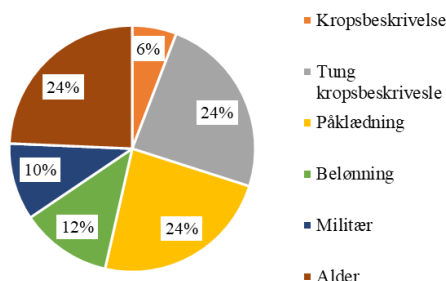
Denne forskellighed manifesterede sig i særdeleshed i den tredje periode efter 1813 hvor statslige annoncer overtog mediet imens private annoncer stort set forsvandt. Selvom det var i ringere omfang end tidligere var det nu soldater- og fængselsannoncer, der fyldte meget, og de private annoncer var helt udfaset.

Kapitel 6: Alternative computergeneret klynger

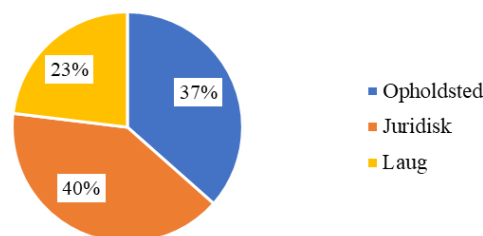
I nedenstående afsnit vil jeg gennemgå de ni klynger, som den usuberviserede computergenerede *Topic-modelling* har kategoriseret og samletannoncerne under. Formålet med dette kapitel er, at bruge denne metode til at finde nye mønstre i annonceringspraksissen, men også at be- eller afkræfte de resultat som kapitel 5 affødte. Til at hjælpe med at læse disse ni klynger har jeg både inddelt de tyve mest hyppige ordpars procentmæssige andel, inddelt efter hyppighed, i forskellige kategorier, som er fordelt i de grafer som umiddelbart optræder efter det her afsnit. Jeg har også brugt netværksanalyse af de mest hyppige sammenoptrædende ord, for at se hvilke diskursive netværk, der opstår i hver klynge. Afslutningsvist har jeg, for at forstå klyngerne bedre, lavet sekvensgrafer inddelt i år og i de historiske grupper, for at forstå hvilke annoncer som R studio har dannet de ni klynger ud fra.

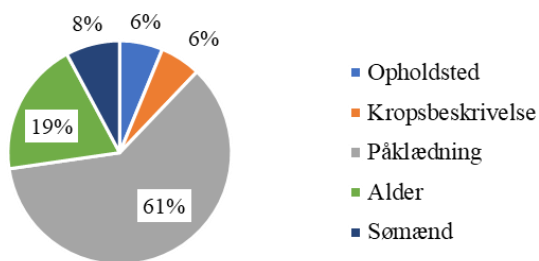
Klynge 7

Klynge 8

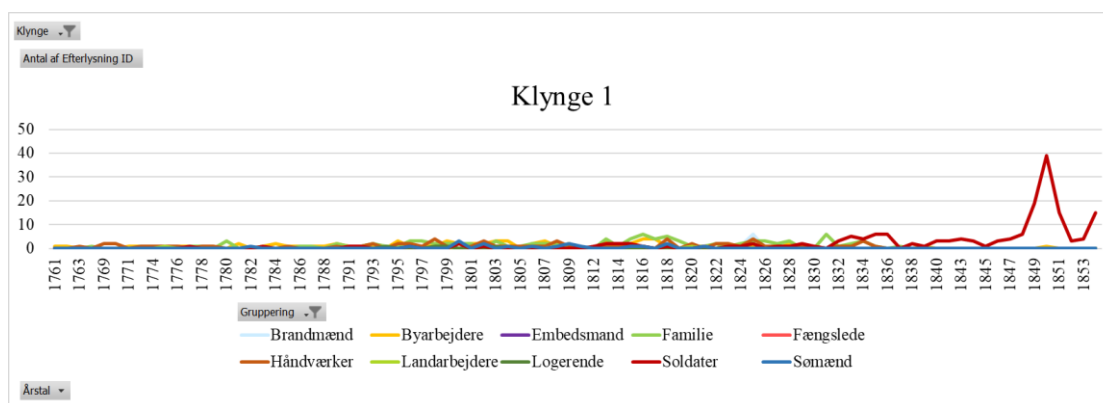

Klynge 9

Klynge 1 til 9: Disse grafer er lavet ved at tage de 20 mest hyppige ordpar, tælle antallet af disse par i hver klynge, og kategorisere dem. Disse kategorier er så talt sammen og fået tildelt deres procentfordeling. Opholdssted er eks. adresser, tung kropsbeskrivelse betyder, at man har talt i tommer, juridisk er udtryk som fraskriver ansvar, og de kategorier, som hedder laug eller sømænd er kategorier hvor sproget har knyttet sig særligt til sådanne grupper.

6. 1 Første klynge – De sene familie- og militærannoncer

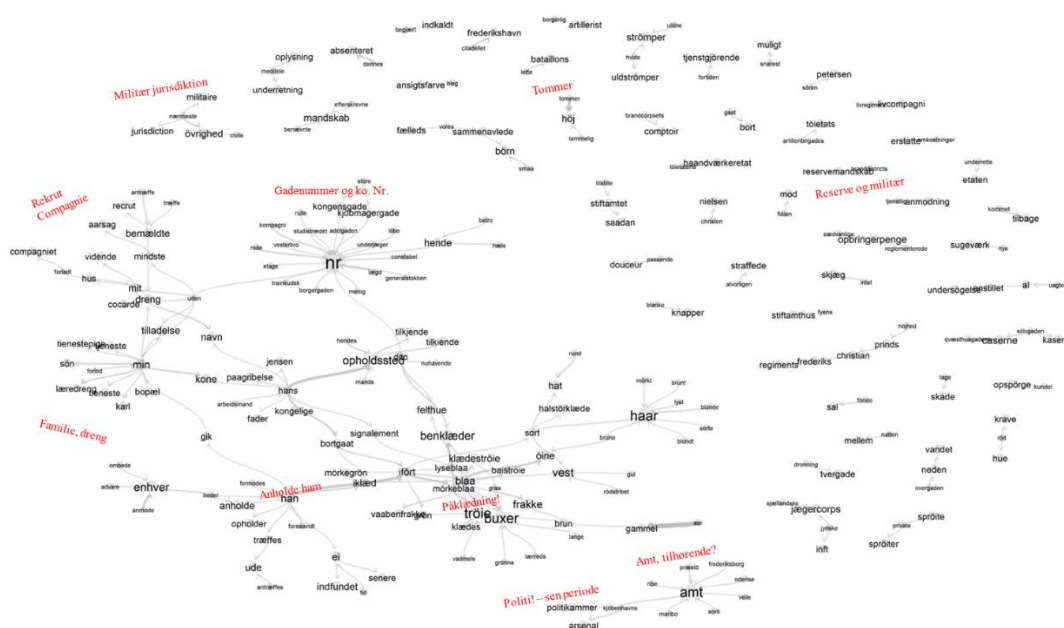

Figur 39: Klynge 1

Overraskende nok synes klynge 1 at være helt igennem fraværende indtil treårskrigen i 1848. Det understreges af klyngens sammensætning, som mest af alt er soldater (176) familie (106)

og brandmænd (11). Klyngen er næsten ikke figurende før treårskrigen hvor den når sit klimaks på 50 annoncer, men småtterier af annoncer er til stede imellem 1790 og 1850.

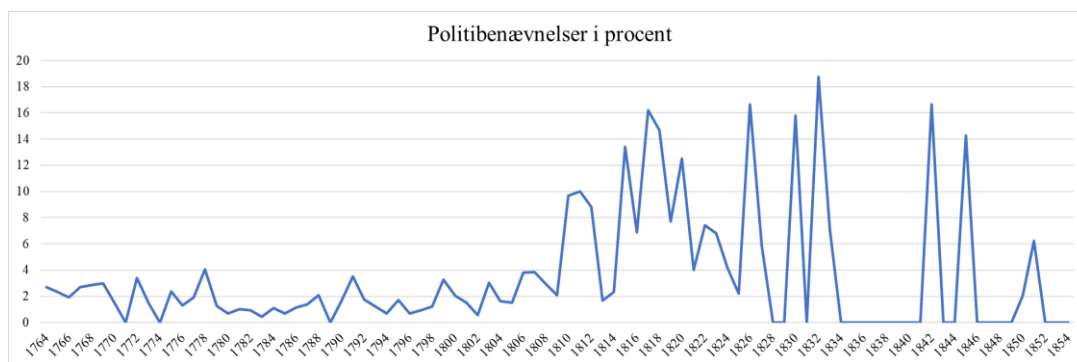
Klyngen synes at indeholde en lang række af forskellige ordpar, men ingen overordnede tematik synes at dominere klyngen. Emner såsom påklædning, familiens og soldaternes tøj, samt alderen på familiemedlemmer og soldaterne nævnes, idet disse er vigtige for identifikation af de bortløbne individer.

Hyppige ordpar i et specifikt cluster.

Figur 40: Klynge 1 bigram

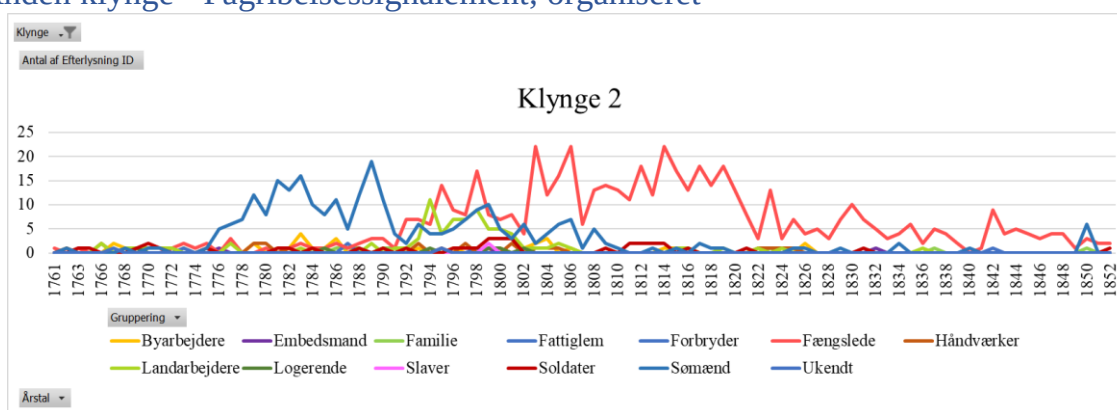
Bigram-analysen viser, at limen som binder klyngen sammen, i høj grad er militærudtryk. I påklædningen ses en lang række uniformtøj såsom en "felthue". Generelt fylder militærudtryk som rekrut, kompagni, reservemandskab og så videre endel i denne klynge. Andre ord som politi marker sig også, hvilket må være en indikation for klyngens annoncer, som mest er samlet i tiden efter 1813. Politibenævnelser var aldrig særligt hyppige, og nåede aldrig over 20% af annoncerne, men efter 1813, hvor annoncerne stort set forsvandt, svingede antallet af politibenævnelser meget, hvilket jeg fortolker som, at politiet var mere aktive i denne periode, fordi de bliver mere nævnt samtidig med at annoncerne forsvinder.

Figur 41: Politibenævnelser over tid. Den høje svingning efter 1808 indikere færre annoncer.

Som cementering for, at der her er tale om en klynge determineret efter de sene efterlysninger, ses også de 11 brandmandsannoncer. Disse har jeg ikke omtalt før, da de er blandt en af de mindre, ret overflødige grupper. Der er tale om ialt elleve efterlysninger fra 1824 til 1830, hvor "Mandskabet" i eksempelvis "4de Brandistrict" skulle "møde ved Mynstringen" ved deres brandsprøjte, idet København i 1820'erne var styret af et udskrevet brandkorps, som skulle møde ind i tilfælde af brand. I disse annoncer var brandmændene "udebleve og ei senere have været at opspørge"²⁵⁵ og blev derfor efterlyst i lange lister med numre, navn og profession. I 1827 blev 71 personer efterlyst af brandmajor West i en enkelt annonce.²⁵⁶

6.2 Anden klynge - Pågribelsessignalement; organiseret

Figur 42: Klynge 2

Anden Klynge synes at være domineret af et mere abstrakt koncept og jeg har døbt denne klynge *pågribelsessignalement*. Særligt tre grupper viser sig i denne klynge nemlig fængslede (541), sømænd (279) og landarbejdere (82) samt et fåtal af andre grupper såsom slavegjorte, forbrydere og embedsmænd. Påklædning, kropsbeskrivelser, alder og informationer

²⁵⁵ B1 E-4032

²⁵⁶ B1 E-4068

om tommehøjde er i centrum her, og der er tale om en høj detaljerigdom. Det forklarer også konjunkturen set ovenfor.

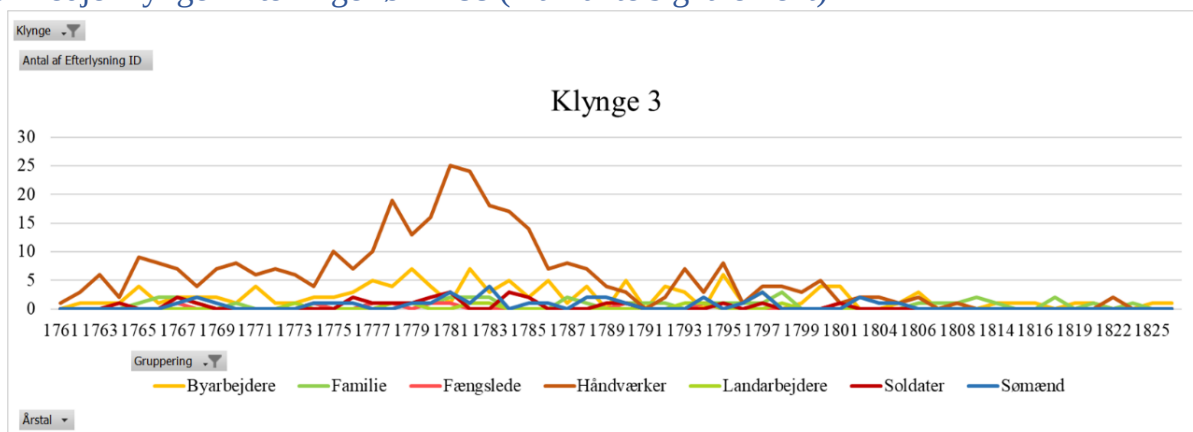
Fra 1790'erne overtog Stokhuset og Kronborg fæstning majoriteten af efterlysninger af fængslede. Det er dem vi ser ovenover. Disse institutioner holdte minutiøse beskrivelser af deres indsatte, og kunne levere en høj detaljerigdom om de bortløbne. Det var dog ikke kun Stokhuset og Kronborg, som var rig på detaljer. Flere sømandsefterlysninger delte benævnelsen af tommer og fod såsom efterlysningen af "en Mands Næger ved navn Catta" i 1776.²⁵⁷

Det er svært at finde særheder ved de sømænd, som er til stede i denne klynge. Egentlig synes de er at være meget mangfoldige, og de står i kontrast til klynge 9, som har sit fokus på svenske sømænd. I sidste tilfælde udgør svenske sømænd 35%, imens det i denne klynge kun udgør 3,9%. Det indikerer, at sømændene i vidt omfang mindede meget om de fængslede med en høj detaljerigdom på kropsbygning og udseende.

Imens sømænd udgør majoriteten af den første tredjedel af denne klynge kronologisk, og fængslede udgør den sidste tredjedel, eksisterede der i perioden 1782 til 1806 også en manifestation af landarbejdere i denne klynge. Landarbejderne havde altid en høj detaljerigdom, som jeg har vist tidligere, men deres tilstedeværelse i denne periode illustrerer amtets rolle i landarbejderefterlysningerne, som var mere strømlinet og professionelle opbygget end gods-ejerne, og derfor vel nok havde samme detaljerigdom om menneskes udseende, alder, påklædning og deslige, og fremlagt i samme systematiske måde, som de statslige store fængsler.

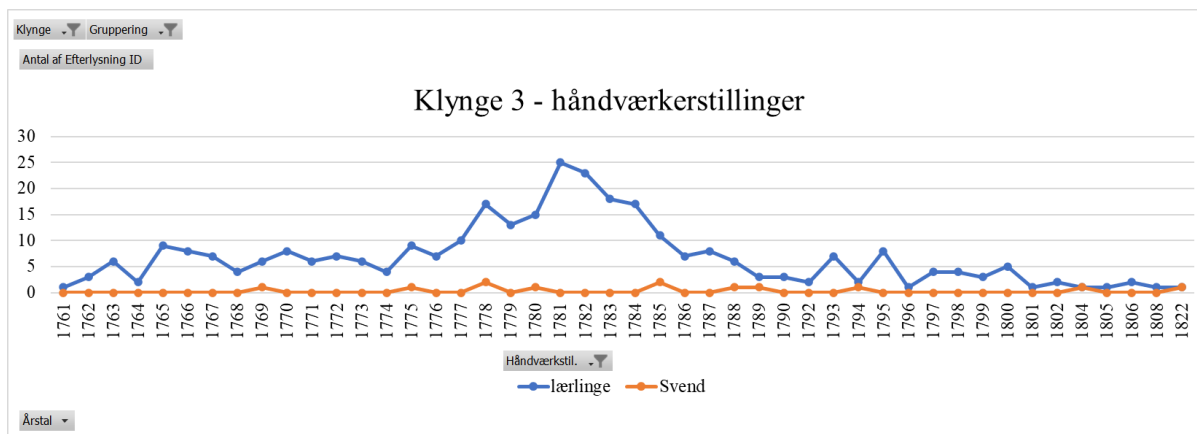
²⁵⁷ B1 E-0739

6.3 Tredje klynge - Læringe før 1788 (markante signalement)

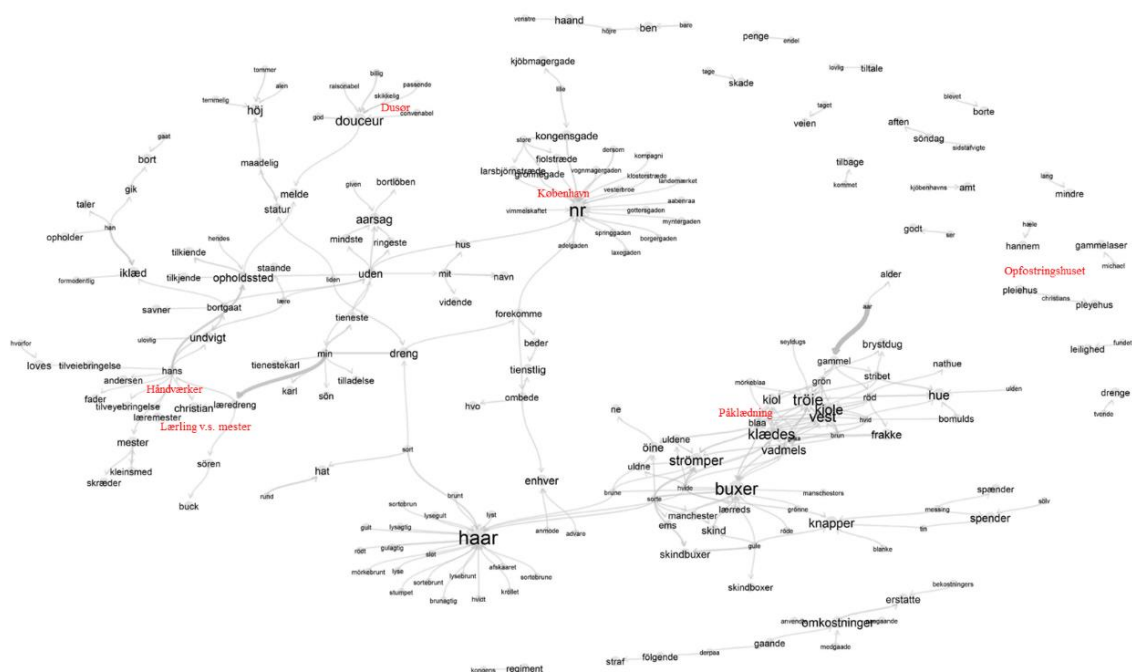
Figur 44: Klynge 3

Den tredje klynge synes primært at være dannet på baggrund af håndværkerefterlysninger i perioden før det store rubriksskifte i 1788. Da det er læringe før 1790 som primært udgør denne klynge er det også ordpar knyttet til lauget såsom ”læredreng” eller ”mester” som vi ser vægte tungt. Påklædning og alder, to elementer som mesteren havde kendskab til, er det væsentligste signalementstræk i disse annoncer, og fylder respektive 34% og 19% af alle ordpar. Dette peger imod, at disse tidlige håndværkerannoncer havde til formål at fange den bortløbne igen, understreget ved, at ordpar er knyttet til belønninger, dusører og omkostninger dækket, som sammen fylder 26%.

Figur 45: Læringe- og svendehåndværkere i klynge 3

Vi ser i netværket et fokus på håndværkerfag hvor eksempelvis klejnsmed- og skræddermestre står anført. Påklædning og hårfarve synes at fylde betydeligt, men også småjuridiske begreber som ”uden ringeste aarsag” sniger sig med i kredsløbet.

Hyppige ordpar i et specifikt cluster.

Figur 46: Klynge 3 bigram

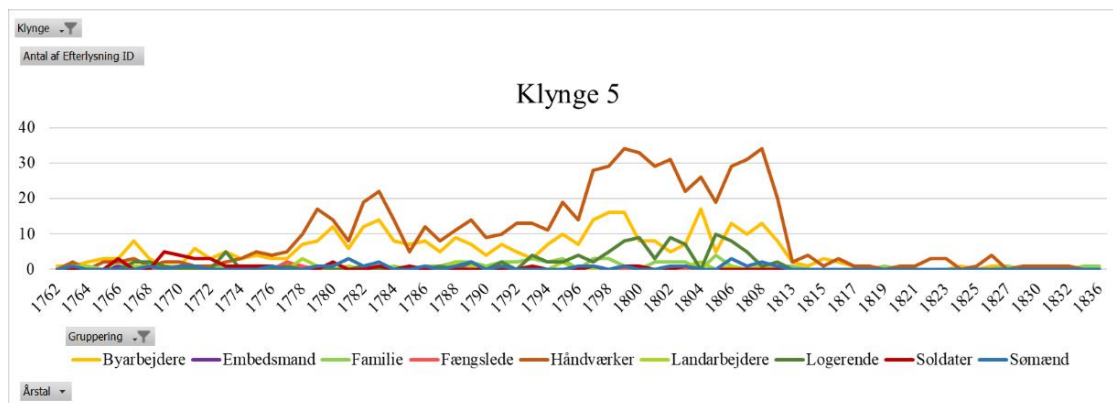
Dusør fylder lidt i netværket, på trods af belønningsløftet burde fylde 26% i *piegraph*-analysen, er udtrykket her en periferisk størrelse, og det må tænkes, at det diskursivt er lidt en blindgyde og ikke særligt oftest nævnes i relation til andre temaer i denne klynge emner. Som særligt bemærkelsesværdigt ses Opfostringshuset og Christians plejehus²⁵⁸ også i denne klynge, to institutioner som disse tidligere annoncører ofte fik lærlinge fra, eller bad pågriberen om at sende dem til. Institutionerne nævnes i 18% af alle annoncerne i denne klynge.

²⁵⁸ Eks B2 B-0528

Det er min vurdering at klynge fire i sin kerne repræsenterer *landarbejderne under godsejervældet*, men på grund af klyngens mangfoldighed, skal klyngen kunne rumme mere. Klynge fire handler derfor om den *patrinomiske husstandsorden* et fællestræk for den private

husfader i håndværksfaget og for godsejeren på landet. Det understreges også i netværket. Gods og militsreserven, samt læredreng, søn og deslige rummer sammen *ejendomsretten* over deres arbejdskraft. Pågribelse er vigtigt i denne diskurs, og vi ser derfor tøj, hårfarve, og dusør udfylde deres egne underklynger.

6.5 Femte klynge - Juridisk ligestillet; private

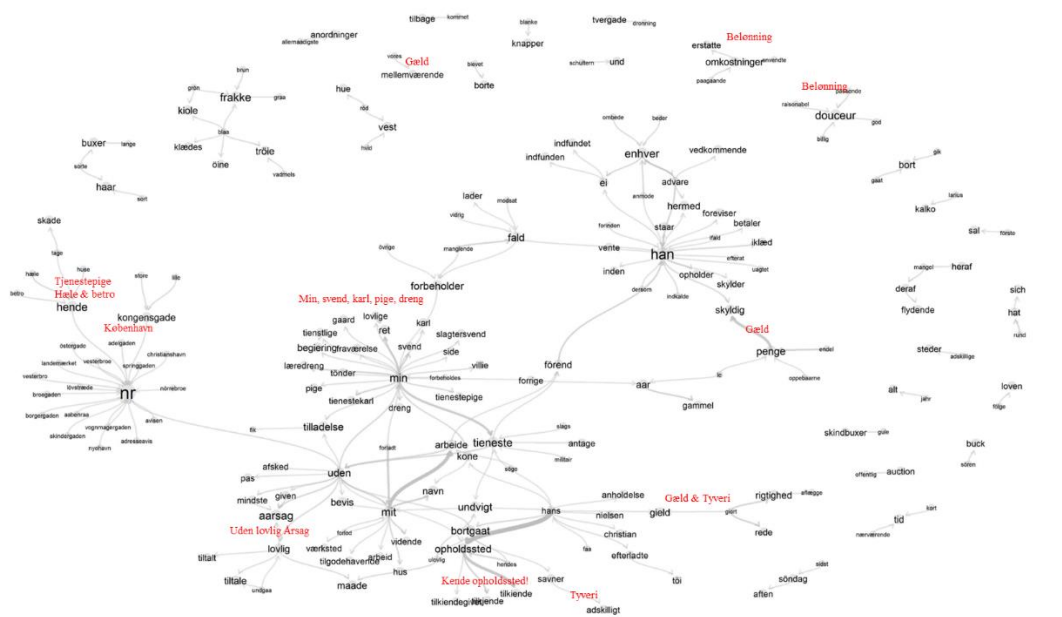
Figur 48: Klynge 5

Denne klynge er primært konstitueret af familiemedlemmer, byarbejdere og logerende. Denne klynge er dannet på baggrund af de juridiske efterlysninger, og der er tale om umiddelbare konflikter imellem *retsligt ligeværdige*. Denne klynge ligger tæt på klynge 6 og 8, men klynge 5 er særligt dirigeret af *svendeefterlysningerne i 1790'erne*. Svende var anderledes end andet tyende. De nød en særlig bevægelsesfrihed, eksempelvis når de gik på vals,²⁵⁹ eller skrev sig op i lauget.²⁶⁰ Håndværkerne og byarbejderne får et opsving i antal af annoncer efter forstærkningen af politikammerretten under Struensee-regeringen i starten af 1770'erne. Herefter stiger antallet kun stødt i løbet af 1780'erne, for til sidst at nå sit klimaks i 1790'erne hvor vi ved, at der var mange efterlysninger af logerende og af svende. Når håndværkere særligt stiger i denne slutfase, er det en manifestation af svendeefterlysningerne, som kommer frem i 80'erne og rodfæster sig i slutningen af 90'erne. Med rubrikskiftet i 1813 forsvinder disse juridiske efterlysninger hvilket vi også kan se i grafen.

²⁵⁹ Dybdahl & Dübeck (1983) s. 145-149

²⁶⁰ ibid s. 155

En kvantitativ analyse af bortrømningsannoncer i Københavns Adresseavis 1749 til 1854

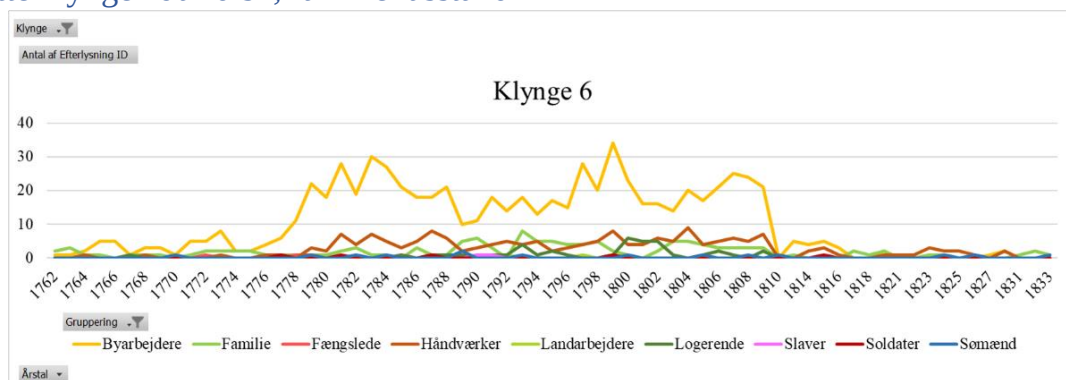

Hyppige ordpar i et specifikt cluster.

Figur 49: Klynge 5 bigram

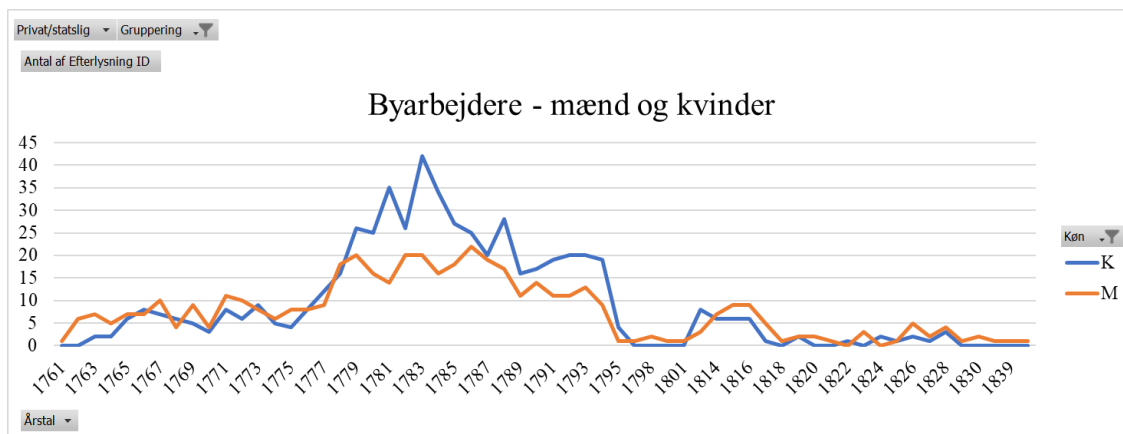
Ordpar om udseende, og andre pågribelsessignalemer, forefindes stort set ikke. Derimod ligger der vægt på tyveri og gæld, opholdsstedet, samt forbuddet mod at huse og hæle den bortløbne arbejder eller logerende. I netværket ses de samme vigtige underklynger udforme sig. Gæld og tyveri, belønning for at fange den bortløbne igen, samt "hans skyld" og "lovlig tiltale" er alle juridiske udtryk, som ses afspejlet her. Ligeledes forefindes alle de forventede grupper som svende, tjenestekarle og -piger samt drenge også i ovenanførte netværk. Det er en klynge bundet fast i København.

6.6 Sjette klynge - Juridisk; familiehusstand

Figur 59: Klynge 6

Denne klynge har stort set samme mønster som klynge 5, dog med bemærkelsesværdige forskelle. I stedet for at knytte sig op af erhvervsmæssigjuridiske annoncer imellem en

Figur 61: Genusfordelingen af mænd og kvinder i samfundsgruppen byarbejdere. Som den eneste gruppe i materialet er der flere kvinder end mænd efterlyst.

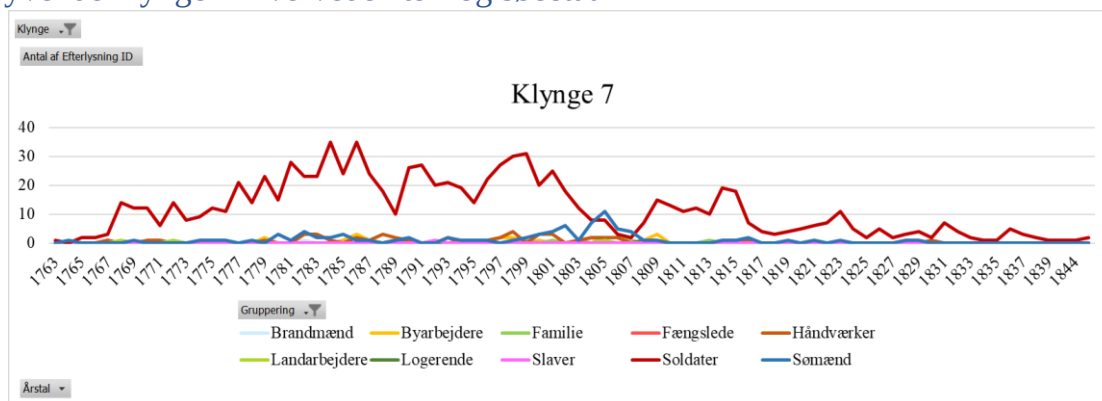
Det er særligt bemærkelsesværdigt, at byarbejdere som gruppe generelt daler allerede efter 1789 og svinder helt ind ved år 1800. Her udmærker byarbejderne sig fra håndværkerne som vedbliver at have en høj frekvens indtil 1813. En mulig forklaringsårsag, som skal testes, kunne være, at en af grundene til at rubrikken skiftes i 1788 er fordi, man i det borgerlige samfund er træt af en høj kvindelig bortrømningsfrekvens, og man er træt af de retsopgør, som kommer i avisen og i politiretten. Det er muligt, at frekvensen falder på grund af en tidlig politiindblanding i forholdet imellem husfader og tyende. Det har jo egentlig altid været politirettens opgave, men en udvidet politikontrol med tyende kunne forklare hvorfor gruppen svinder ind ti år før de øvrige private grupper.

I netværket over hyppige ordpar ser vi også udtryk som skudsmål og skiftetid, generelle udtryk, som knytter sig til byarbejderne, og som var vigtige dokumenter for tyendet at have på sig.²⁶¹ Tyende måtte ikke antages uden retmæssig afskedseddél, og dette behov ses i flere annoncer.²⁶² Husfaderen meldte ofte, at de sad på skudsmålet og såfremt tyendet havde et på sig var det falsk, derved fortælle læseren, at arbejderne bevægede sig rundt ulovligt. Selvom, at annoncerne i denne klynge falder allerede i 1800'erne, var der et kort opsving imellem 1713 til 1817.

²⁶¹ Løgstrup (1987) s. 29-33

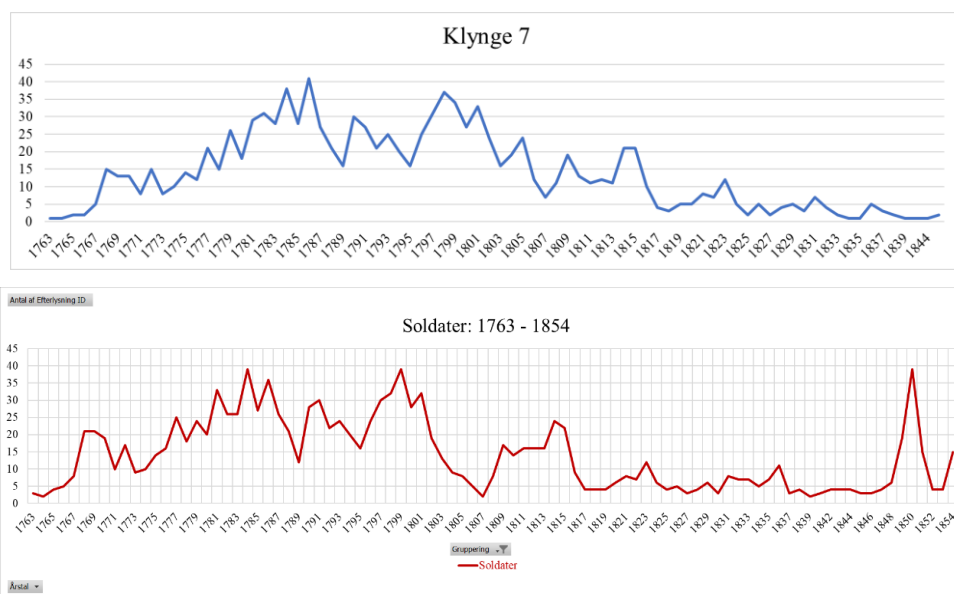
²⁶² B2 B-0534

6.7 Syvende klynge – Hvervede hær- og søetat

Figur 62: Klynge 7

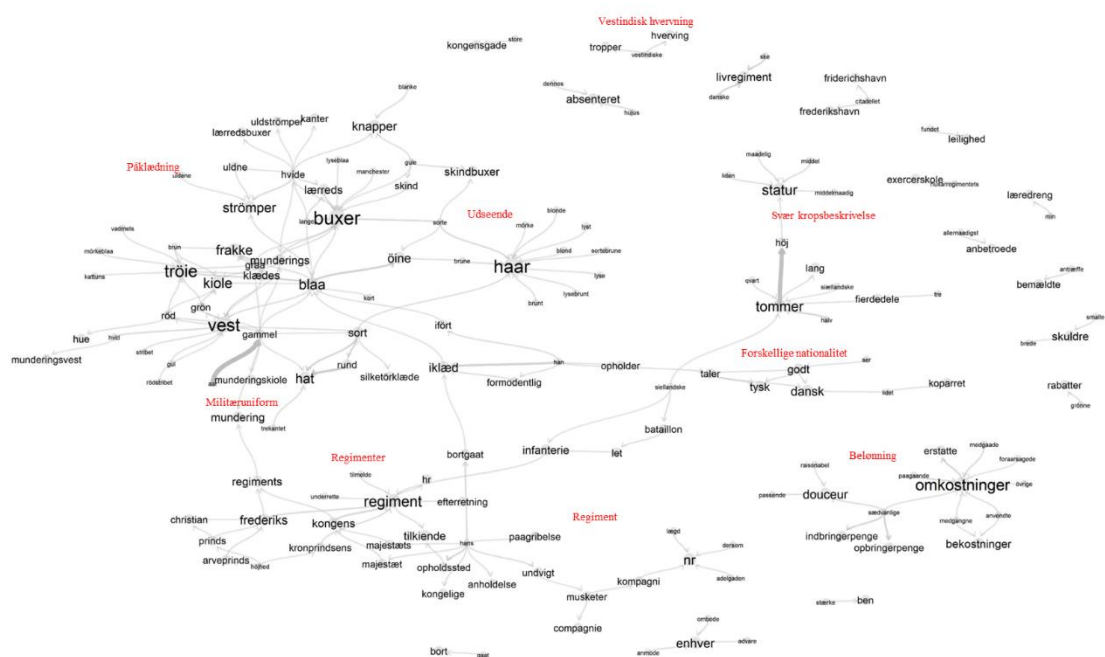
Den syvende klynge synes at være en kombination af soldater og sømænd, med soldaterne som den umiddelbart primære kontributør. Denne klynge står i kontrast til klynge 1, som også var udformet af soldater, dog med et særligt fokus på soldaterannoncer meget sent i perioden efter 1820. Her synes klynge syv at samle både hvervede og udskrevne soldater i samme klynge, primært for den tidlige periode fra 1767 til 1799, men også fra 1809 til 1816. Ligheden imellem samfundsgruppen *soldater* og klynge 7 er meget slående, hvilket er evident fra nedenstående to grafer.

Figur 63: Klynge 7 og soldaterfrekvensen sammenlignet. Bemærk de slående ligheder med forskelle i 1840 og 1807.

De sømænd som er til stede i klynge syv udgør kun sømænd fra 1800-1809, og det er der en god forklaring på. I disse år var der udrustet og stationeret statslige matroser i tjeneste som

marine soldater. Marinesoldaterne var landbaseret, ligesom de hvervede og udskrevne soldater, og i løbet af 1790'erne og 00'erne skulle hærens regimenter afstå soldater til marine korpset og regimentet,²⁶³ derfor har denne underdeling af *sømænd* egentlig en ret stærk tilknytning til landetaten.

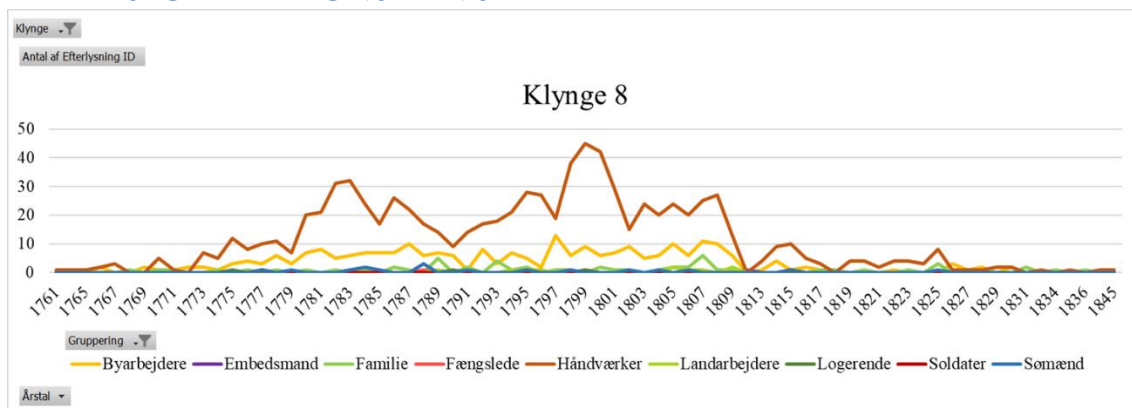
Hyppige ordpar i et specifikt cluster.

Figur 64: Klynge 7 bigram

Netværket over hyppige ordpar viser, at den tunge kropsbeskrivelse i form af tommer, samt påklædning og alder (vigtige pågribelsesfaktorer) fylder meget ved denne gruppe. På den måde minder den igen om klynge 1. Ligeledes synes militæriske udtryk såsom *regiment*, *kompagni*, og *mundering* at være til stede i netværket. Vi ser også de hvervede soldateters baggrund manifestere sig i forskellige sprog, da der både kan tales tysk og dansk. Ikke kun højden i tommer er nævnt men forskellige kropsstaturer såsom ”mådelig” og ”liden” ligger sig op af kropsbeskrivelserne. Påklædning, særligt som beskrivelse af uniformen, fylder væsentligt. Interessant er enkelte regiments benævnelse såsom den vestindiske hvervning men også danske og norske livregimenter, som stod bag mange soldaterefterlysninger.

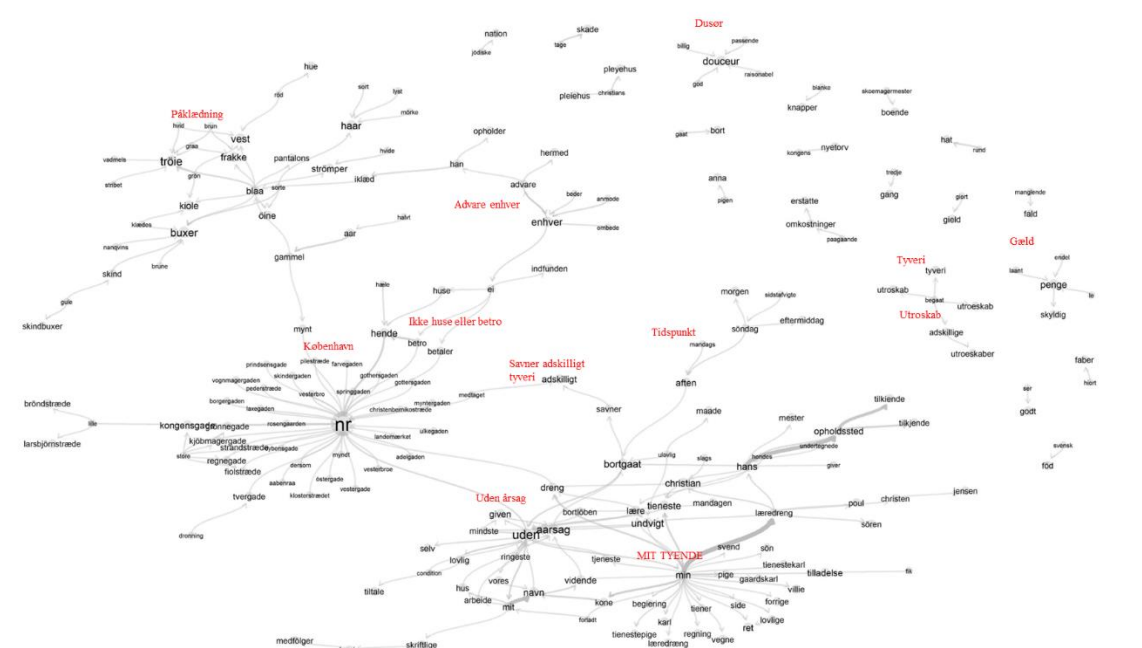
263 B1 E-2789

6.8 Ottende klynge – Lærlinge(tyende) juridisk

Figur 65: Klynge 8

Den ottende klynge er sammenkoblet af håndværkere, familie og byarbejdere, og indeholder ligesom klynge 5 primært mange håndværkere, men ligesom klynge 6, er det uden svende. Klynge 8 er derfor kontrasten til klynge 3 med håndværkerlærlinge før 1788. Disse lærlinge efter 1788 adskiller sig meget fra deres tidligere udgaver ved generelt at have et forøget fokus på de juridiske elementer og en undertoning af pågribelseselementerne.

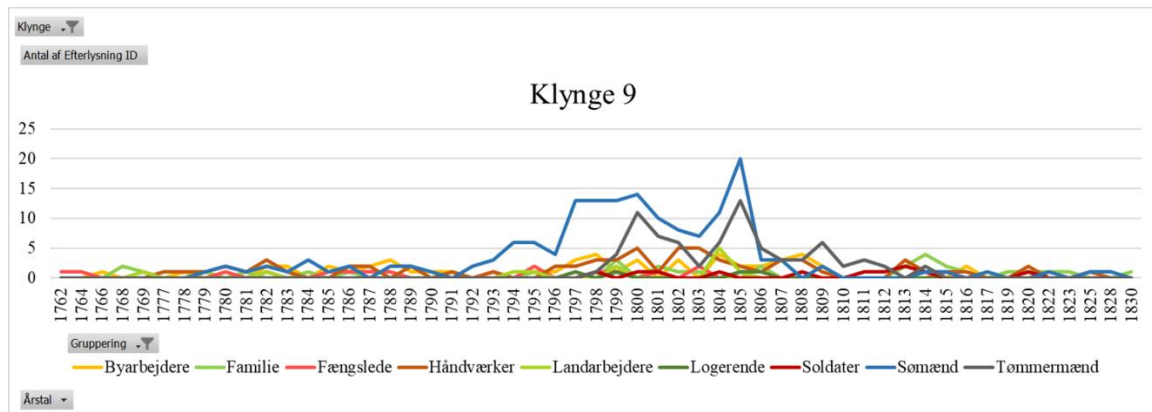
Hyppige ordpar i et specifikt cluster.

Figur 66: Klynge 8 bigram

Der er dog ikke tale om en kopi af klynge 5! Svendene er ude af billedet og "Min Lærdreng" er i centrum. Samtidig er påklædning, også tilstede, hvilket det ikke var i klynge 5. Det er

min vurdering, at klynge 5 repræsenterede de juridiskeannoncør indenfor særligt håndværkerstanden, imens klynge 8 er en kontinuering af klynge 3, men fordi tiden efter 1788 generelt var præget af dårligere pågribelsesfaktorer og mere fokus på juridisk fraskrivelse smitter denne diskurs af på pågribelsesannoncerne også.

6.9 Klynge 9 - Matroser & Tømmermænd

Figur 67: Klynge 9

Den niende klynge synes at samle sømænd og tømmermænd sammen, en beslutning som stærkt understøttes af, at tømmermændene blot er medlemmer af søetaten der gør arbejde i landet. Sømændene har selvfølgelig været tilstede i højt antal før, særligt i forbindelse med klynge 2 hvor de var med til at konstituere en klynge for en statslig organisatorisk diskurs. Imodsætning til dé sømænd til stede i klynge 2 synes sømændene her at 1) trække flere annoncer fra sømændene senere i perioden fra 1790'erne frem, og 2) indeholder en del af de svenske efterlysninger, og 3) har et netværk af ordpar, som er bundet meget mere op i en sømandsdiskurs.

byarbejdere, logerende, familie og håndværkere, synes at sætte en overgangsperiode imellem første og anden fase i 1770'erne og 80'erne i tiden efter politikammerrettens udvidet aktivitet. Her stiger antallet af tjenestepiger, svende, og juridisk terminologi i disse annoncer. De juridiske elementer, som først får rodfasthed i 70'erne hos tjenestefolkene, ses gentaget i 80'erne hos lærlinge, og hos svende i 90'erne. Alle disse forsvinder brat i 1813, derved indikere en ny periode herefter.

Der ses også andre tidsdelinger end dem jeg har påpeget. Sømænd kan tilsyneladende opdeles i mæglerperioden og svenskerperioden med 1790 som en slags *tynd skillelinje* og selvom mæglerne stadig flittigt går igen i 1790'erne og 00'erne synes svenske sømænd at dominere denne periode. Et lignende skel findes i landarbejderne, men sågar også soldaterne, hvor det ikke er hvervede/udskrevne i 1802, som gør skellet, men i stedet indførelse af værnepligt i 1848.

Hvad angår de private grupper kan disse generelt inddeles i annoncer, som på den ene side har til formål at pågribe den bortløbne og på den anden side har til formål at juridisk fraskrive ethvert ansvar over den bortløbne. Hvad angår de første sker der et lignende skel i 1788 hvor den induktive metode har adskilt håndværkerne med dette formål i to separate klynger (K3 & K8) simpelthen fordi, pågribelsesannoncerne stadig bliver påvirket diskursivt af de stigende juridiske annoncer, som blomstrer omkring dem. Disse juridiske annoncer adskilles i familietætte og formelle klynger, hvor førstnævnte er sammensatte af tyende og familie, og sidstnævnte indeholder flere svende og logerende.

Landarbejderne adskilles også i godser og amter, hvor vi ser godser særligt tilstede i K4 – den patrimonale klynge, imens amter falder i K2 – klyngen for generel statslig diskurs. Dette stemmer fint overens med samtidig samfundsudvikling, hvor samfundet generelt strømlines i 1790'erne og fremad, og den mere private godsejer erstattes af en mere statslig (og militærisk) amtmand med tættere tilknytning til soldater- og storkhusefterlysninger. Samme gør sig gyldig for efterlysningerne af fængslede, hvor arresthusene også sætter sig i K4, imens fæstningerne i K2, også tidsdelt med år 1800 som en *blød skillelinje*.

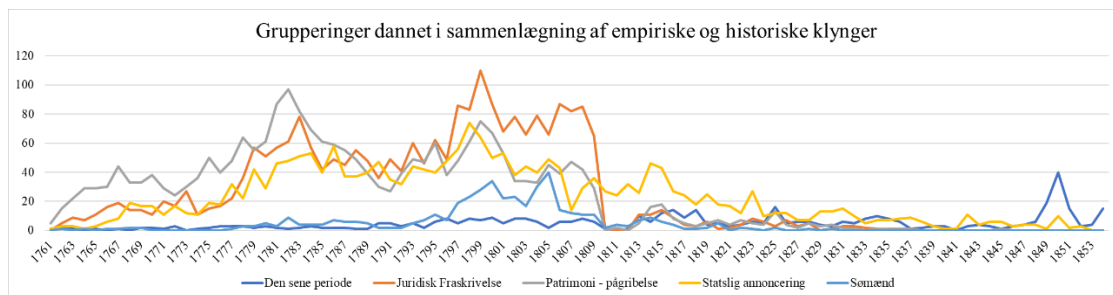
Sømændene deler sig op i tre klynger, hvor K2 repræsenterer den udførlige benævnelse af numre, orden, dusør og kropsbeskrivelser, som de tidlige matrosefterlysninger synes at have, en praksis som amterne og fæstningerne fortsætter. Sømændene er også placeret i K9 for koffardimatroses, og K7, hvor særligt marinesoldaterne optræder sammen med hærens efterlysninger på grund af deres ligheder. I K9 sammensættes tømmermænd og sømænd, en naturlig sammensætning, idet begge arbejdede for søetaten.

Generelt kan vi altså sige, at denne induktive undersøgelser bekræfter de resultater vi har opnået ved den tidligere gennemgang af de forskellige bortløbningsgrupper. Samfundsgrupperne kan ikke kun adskilles i vertikale grupper som synkront eksister side om side, men kan også opdeles i horisontale grupper, som samles diakront. Det viser, at nogen grupper indeholder mere pluralisme end andre, idet flere klynger dannes på baggrund af de private annoncer, et tegn på at disse ikke var sat i samme rigide systemer som de mere statslige annoncer var.

Tema	Klynge 1: Sen familie og militær	Klynge 2: Pågribelsessignale- ment; organiseret	Klynge 3: Lærlinge før 1788 (stærkt signalement)	Klynge 4: Patrinomisk (tung) ejerskab	Klynge 5: Juridisk ligestillet private	Klynge 6: Juridisk; familiehusstand	Klynge 7: Hverved hær- og søetat	Klynge 8: Lærlinge(tyende) signalement	Klynge 9: Matroser & Tømmermænd
Andet	19%	12%	8%	19%	10%	15%	6%	7%	11%
Byarbejdere	4%	2%	6%	5%	20%	42%	1%	15%	3%
Familie	22%	3%	8%	4%	12%	29%	2%	12%	7%
Fængslede	0%	84%	1%	9%	1%	1%	0%	0%	3%
Håndværker	3%	1%	13%	6%	29%	8%	2%	36%	3%
Landsarbejdere	1%	26%	3%	51%	8%	1%	1%	5%	4%
Logerende	3%	3%	1%	2%	59%	25%	2%	2%	3%
Soldater	14%	3%	2%	3%	2%	0%	74%	0%	1%
Sømænd	2%	37%	4%	5%	4%	2%	11%	2%	32%

Figur 69: I denne matrix kan man se hvor mange procent af de forskellige samfundsgrupper, som har udgjort annoncerne i hver klynge. Som man kan se har alle samfundsgrupper bidraget et par annoncer til alle klynger, derved vise, at annoncerne har meget tilfælles på tværs af samfundsgrupperne.

Nedenfor har jeg forsøgt at blande de to metoder sammen hvor klyngerne er kombineret indenfor de samme tematikker. Pågribelse fylder meget i 1780'erne og tiden forud, men overhales af den juridiske fraskrivelse, som først egentlig får overhånden i løbet af 1800'erne. Statslige efterlysninger er stagnerende hele vejen igennem og når man inddeler dem således, producerer staten faktisk flest efterlysninger i 1791, et brud med hvad den tidligere metode i kapitel 5 viste. Hvad man skal lægge i det er endnu uvist, udover at det naturligvis viser, at samfundet i den tidlige moderne periode var meget pluralistisk, og fremtidig forskning i denne tidsperiode bør søge at efterforske de horisontale linjer i samfundet, da menneskene synes at bevæge sig frit imellem samfundsgrupperne, der egentlig delte stor lighed.

Figur 70: De ni klynger inddelt i de overtemaer jeg synes at kunne læse ud af kapitel 6's analyseafsnit.

Kapitel 7 – Tvangzoner og -netværk

7.1 Tvangsgeografi

Øvrigheden formåede i samarbejde med de private annoncører at skabe et rum omkring København som kastede et tvangsnet over hovedstaden og lokalområdet. Sådan et rum nåede så vidt om Adresseavisen gjorde, og dets proportioner kan måles og identificeres i avisens spalter. I det næste analyseafsnit vil jeg demonstrere og analysere proportionerne for denne tvangsgeografi og sammenholde den med nedslag fra Berlingske tidende, Odense Adresseavis, og Aalborg Stiftstidende i årene 1750 til 1830. Vi skal ikke anskue disse zoner med København som centrum og provinsen som perifer, men snarere som overlappende efterlysningscentre forskellige steder i Danmark.²⁶⁵

Der var normativt en meget udførlig paskontrol i Danmark-Norge i 1700- og 1800-tallet, men det var ikke alle tider, at den slog helt igennem. Således måtte man oftest advare færgesteder, at vogte imod rømningsmænd, da disse flaskehalse udgjorde vigtige knudepunkter for flugten væk fra Sjælland.²⁶⁶ Passene man skulle bruge for at komme nogen steder kunne let forfalskes,²⁶⁷ og i et særligt tilfælde fra Sverige formåede en kvinde ved navn Annika i 1774 at gå næsten 500km fra Stockholm til Helsingborg uden at blive opdaget, en virkelighed vi genkender i Danmark.²⁶⁸ Således brokkede regimentchef C. F. v. Wolffsgeit sig over, at ”ingen paa Landet spørger slige Folk om Pas”.²⁶⁹ Paskontrollen var derfor sporadisk, og i et særligt tilfælde hvor en bondekarl flygtede fra Lolland til Langeland og derfra til Fyn for at komme til Ærø og videre til Holsten blev først stoppet da han ville fra Fyn til Ærø, derved vise, at mange ikke havde spurgt ham om papirer forinden.²⁷⁰

²⁶⁵ Thornton (2018) s. 152

²⁶⁶ B1 E-0323

²⁶⁷ B1 E-0336

²⁶⁸ Naumans (2020) s. 135

²⁶⁹ B1 E-1568

²⁷⁰ B3 X-293

Tvangsgeografien som udgjorde en zone omkring København synes dog at have virket til en vis grad. Det var ikke helt ualmindeligt, at man i diverse byer rundt om i landet fremlyste folk, som dukkede op uden papirerne på sig. Eksempelvis kom der engang en sort dreng til Mørkhøj lige udenfor København som gav anledning til at hans ejer blev efterlyst i avisen,²⁷¹ for ikke at nævne nogle fiskere, som ankom til Nibe med deres båd og straks blev arresteret fordi de ikke kunne redegøre for hvem de var.²⁷² Denne tvangsgeografi var opretholdt af den interne og til tider synlige kommunikation i netværket. Da fæstningsslaven fra Kronborg fæstning Matthias Steinvandt bortrømte skrev fæstningen til politiet for at få dem til at efterlyse Steinvandt i avisen.²⁷³ Det gjorde de, og en rum tid efter var der nogen nær Køge, som var sikrer på, at de havde spottet ham, og derfor arresteret en løsgænger. Det var ikke Steinvandt, og han blev først pågrebet et år senere i Hamborg under militærrekruttering, men det viser, at disse i Køge havde læst avisen.²⁷⁴

Området imellem København, Roskilde og Helsingør udgjorde altså en særlig sikkerzone hvor skibene langs kysten skulle fratages deres åre når de lå til bedding, og en prop skulle tages ud af bunden.²⁷⁵ Der var ligeledes mange regimenter i området, og hæren og flåden patruljerede sammen Øresundet for at undgå flugt til Sverige.²⁷⁶ Når man derfor havde en mistanke om, at folk var eller bevægede sig imod København, plejede man at efterlyse dem der udfra den opfattelse, at de nok opholdte sig der.

Netværket tæt på København synes måske næsten at have været for effektivt! Dusøren som blev lovet i avisen kunne være meget tillokkende for lokalbefolkningen, som måske ikke altid læste avisen, men som havde kendskab til dette fænomen.²⁷⁷ Således blev ”Musqueteer Ole Gundersen” som var ”gaaet ud i Skoven for at plukke nöder [...] dog uden Pas eller Tilladelse, [...] anholdt af nogle Bönder som tvang ham til at gaae med til deres Hiem”. Han blev ”afhendt imod opbringer-Pængenes erlæggelse” men var af ”samme Bönder” blevet ”saa uforskammet [...] behandlet og slaet, som alle hans paahavende Klæder, der er fuld af blod udviiser, [...] at hand maaske vil blive gandske utienstrygtig.” Manden havde dog ikke deseret for han havde:

²⁷¹ B2 B-1642

²⁷² B3 X-232

²⁷³ B1 E-2486

²⁷⁴ Generalauditøren, auditøren for Kronborg fæstning: Slavesager 7, 1698-1795

²⁷⁵ Adresseavisen d. 05-08-1793

²⁷⁶ Petersen (2002) 141-144

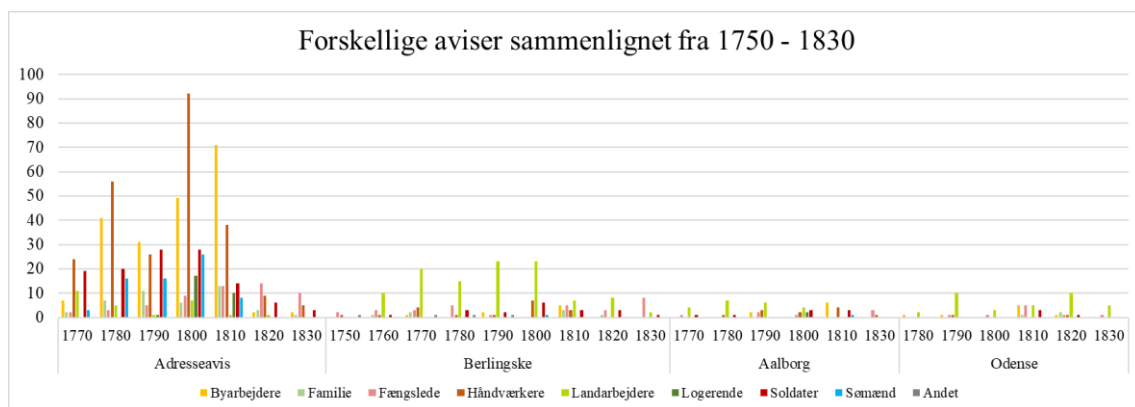
²⁷⁷ Heinsen (2021A) s. 73-77

”tient Kongen nu udi 24 Aar og er 56 Aar gammel, hvilken Alder den allerdommeste [dum-
meste] Bonde maate kunde tage i betragtning og paaskiönne, at hand ikke havde i sinde at
bvilde desertere, men maae alleene have andholdt ham for at fortjene disse ommeldte
pænge”²⁷⁸

Ideen om dette *tvangsrum* nåede langt videre end til Helsingør ses da en tysk greve v. Münster efterlyste ”Snedkersvend Lorenz fød i Helsingør” som nu boede i ”Vestphalen”, i Københavns adresseavis fordi man tænkte ”at han skulde ophodle sig i Danmark”.²⁷⁹ Den senere politimester af København, men tidligere byfoged i Rudkøbing Flindt, brugte også Berlingske tidende til at efterlyste en arrestant i 1770²⁸⁰ og agerede senere mellemmand for efterlysningen af nævnte Steinvandt for Kronborg fæstning.

7.2 De provinsielle aviser i sammenligning med København

Bortrømningsannoncer var ikke eksklusive til Københavns Adresseavis, men som man kan læse ud fra nedenstående graf, så var det tydeligt den med flest annoncer i. Det var også den med det mest pluralistiske tvangsregime da de øvrige aviser hovedsageligt stod for efterlysninger af landarbejdere. Ligesom med annoncerne udgjorde aviserne dog sammenfildrede singulariteter og deres kontrolzoner overlappede hinanden på forskellige måder.

Figur 71: Det ses hvordan Adresseavisen i København både havde flere annoncer og en meget højere pluralisme af annoncer end de øvrige provinsaviser havde.

På trods af, at aviserne blev trykt forskellige steder i landet, ses særligt tre generelle tendenser at forme sig diskursivt og tematisk i aviserne på tværs af udgivelserne. Ekstra-sessionerne i 1788-1792 lagde et hårdt pres på godserne og amtmændene til at reetablere magten og

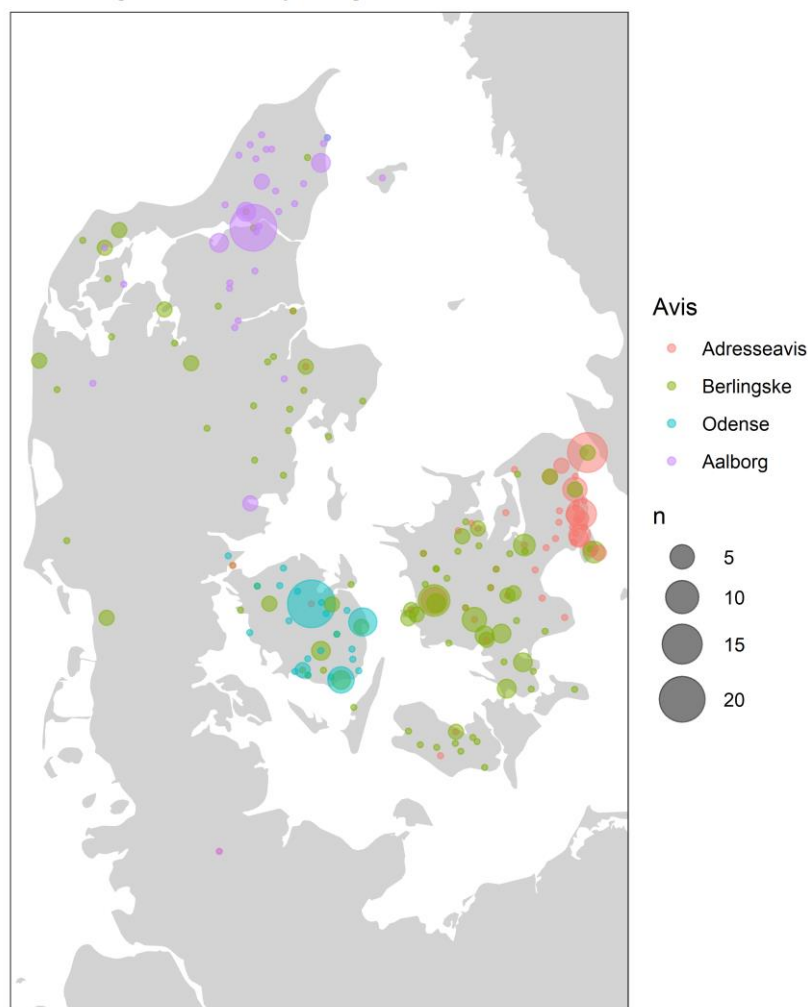
²⁷⁸ Rigsarkivet, Generalauditøren, Auditøren for Kronborg Fæstning, F. Sagsakter, 1, 1752–1801

²⁷⁹ B2 B-1014

²⁸⁰ B3 X-053

videregive ansvaret over denne gruppe af mennesker. Derfor ses der generelt en høj frekvens af landarbejdere efterlyst i 1790, i tråd med den som tidligere undersøgelser i denne rapport har vist. Provinsen fulgte også latent trop efter København. Håndværkere og byarbejdere ses efterlyst hyppigere i 1810 for alle tre lokale aviser, samme år med flest byarbejdere efterlyst i København, og dette understreger både den generelle kaotiske tilstand i hele landet under Englandskrigene, men peger også imod den generelle urbanisering, og et stigende brug af bortrømningsannoncer. Den samme frygt for fængslede spredte sig også til resten af landet, og den store efterlysning af røverbanden fra 1830 blev også trykt i flere af de provinsielle aviser, selvom det var kriminelle fra hele landet.²⁸¹

Aviser og deres efterlysningssteder, 1750 - 1830, uden København

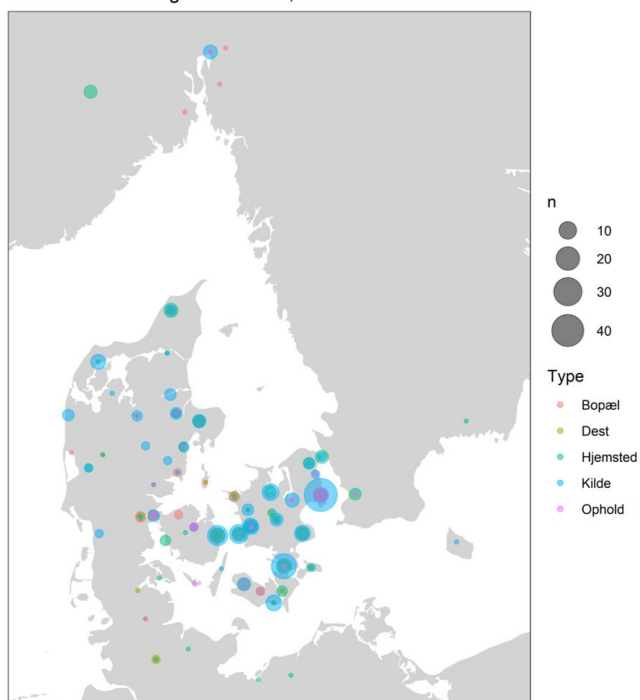

Figur 72: Kort over Danmark med kildested markeret efter avis. Kildestedet er der hvor kilden er signeret til. København er ekskluderet fra kortet og koncentrationen i området er altså andre steder nær Kbh.

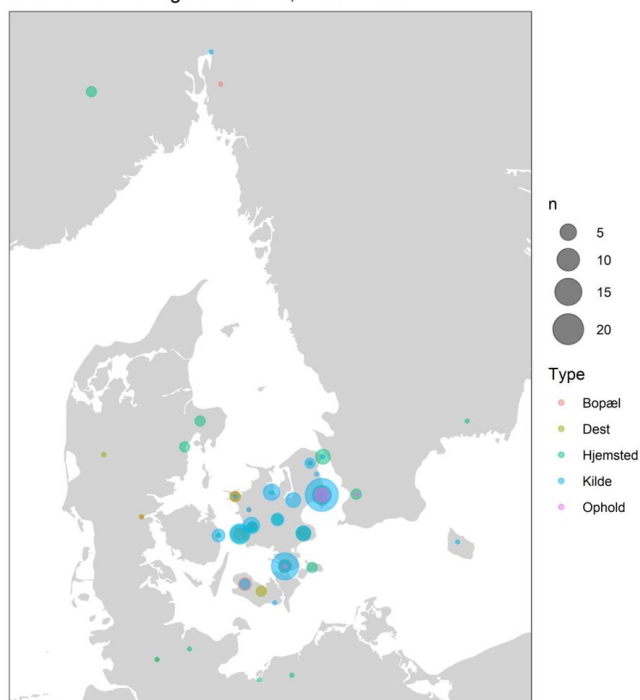
²⁸¹ B1 E-4131

Generelt viser dette kort, at bortrømningsannoncer i rå tal var et københavnsk fænomen, men givet en befolkning på 100.000 mennesker er det næsten naturligt. Alligevel synes hver avis at samle sig i zoner, med Adresseavisen i Nordøstsjælland, Odense adresseavis på Fyn, og Aalborg Stiftstidende i Vendsyssel og Himmerland (med interessante punkter i både Bergen²⁸² og Rendsborg).²⁸³ Men særligt Berlingske Tidende når vidt omkring i Sjælland, Lolland-Falster, nordlige Fyn, øst for den jyske højderyg og Limfjorden.

Stednavne i Berlingske Tidende, 1750 - 1830

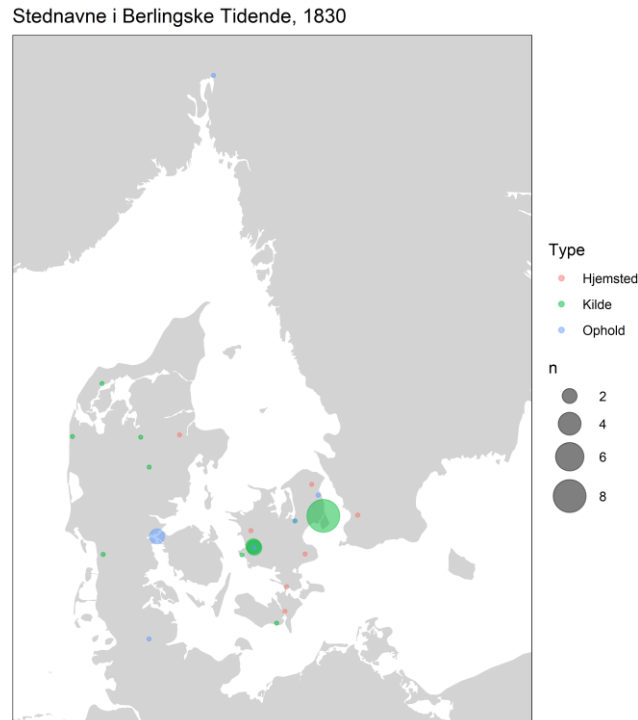
Stednavne i Berlingske Tidende, 1790 - 1830

Figur 73 (venstre), 74 (højre), og 75 (nedenunder): Disse tre kort viser kort over Danmark og det sydlige Norge for at vise forskellige stednavne nævnt i Berlingske Tidende. Stednavnene er fordelt på den bortløbnes bopæl, destination, hjemstavn, opholdssted og kildested. Generelt kan man se hvordan Berlingske tidende bliver koncentreret mere og mere i København. Kortene viser stednavne fra 1750 til 1790 (indførelsen af kundgørelsespligt) og igen fra 1790 til 1830. Derudover er 1830 også inkluderet for sin egen skyld.

²⁸² B3 X-265

²⁸³ B3 X-287

Midt- og Vestjylland, samt Slesvig synes at være fraværende fra materialet. Imens Vestjylland generelt var meget sparsomt beboet,²⁸⁴ forefandt der aviser fra både Ribe, Aarhus og Viborg i årene omkring 1800, og muligvis har der været trykt annoncer her.²⁸⁵ Når vi ser Berlingske sendt ud i Fyn, Østjylland og Limfjorden forestiller jeg mig, at det skyldes sammesteds integration i et videre dansk handelsmarked, hvor Aarhus handlede med blandt andet København,²⁸⁶ og Limfjorden handlede med sild i hele Norden.²⁸⁷ Generelt synes oprettelsen af Aalborg avis i 1770 og Odense Avis i 1780, at tage et pres fra Berlingske Tidendes skuldre, hvilket kan ses, at Berlingske Tidende tenderer imod flere averteringer fra Sjælland i stedet for resten af landet, og i 1830 synes avisen at være centreret omkring København og andre færgebyer.

En særlig interessant efterlysning i Berlingske Tidende var den af urtekræmmerdrengen ”Peter Lange” som blev efterlyst af ”Niels Kiær de Hemmer” boende i København. Lange var ikke efterlyst i Adresseavisen, selvom hans tilstedeværelse der ellers ville gøre det mere oplagt at efterlyse ham i dette rum. Men ”Efter Rygtet skal han være reist til Fridericia eller til Ødum ved Randers Kantene, hvor han skal være Familie” imens han var ”født i Feldballe i

²⁸⁴ ”Opdyrkningen af den jyske hede” – Lex.dk, sidst set 31-05-2022

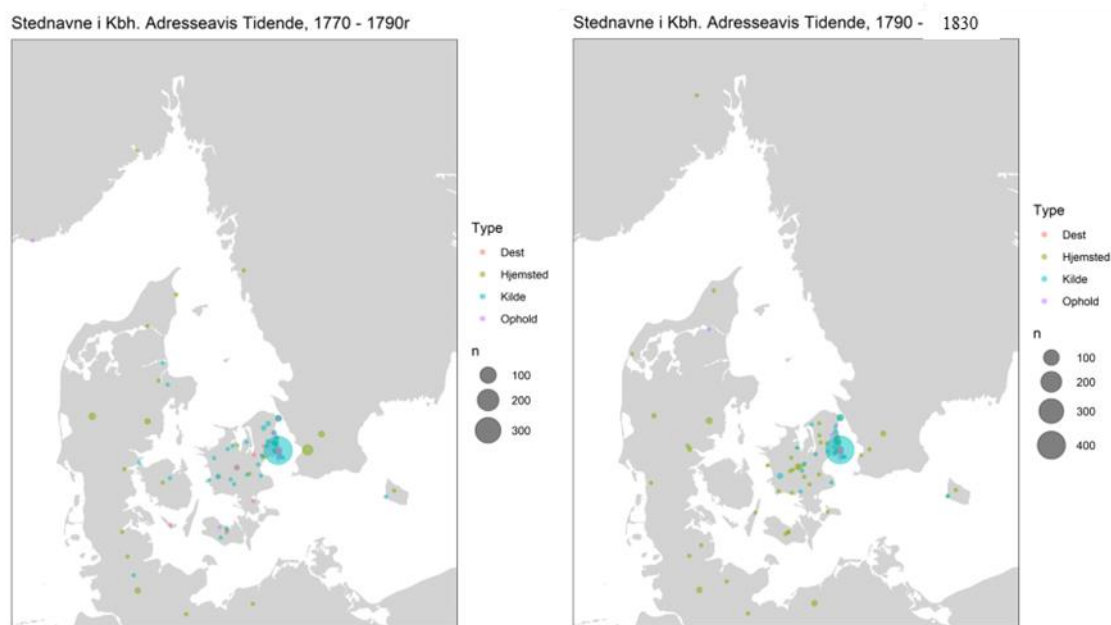
www.trap.lex.dk

²⁸⁵ Birkemose m.fl. (2019) s. 24-41

²⁸⁶ Adresseavisen d. 1768-10-14

²⁸⁷ Poulsen (2019) s. 34

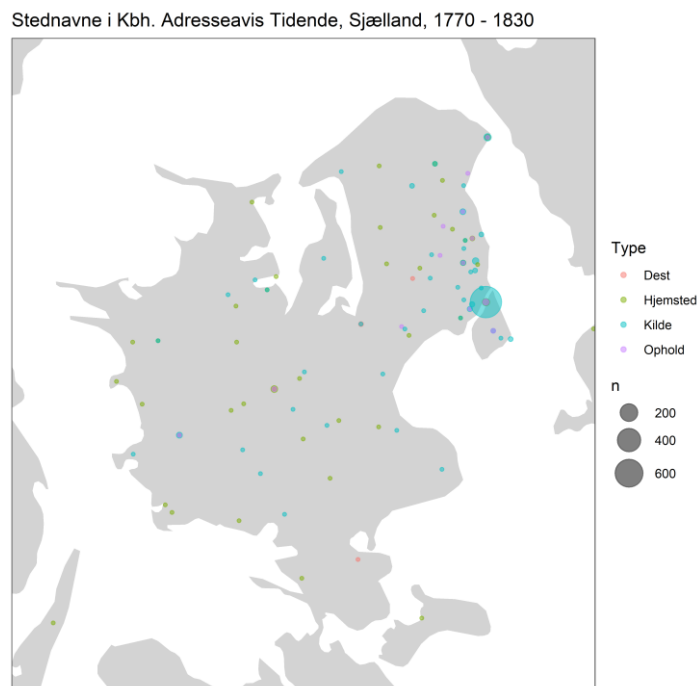
Jylland” placeret på Djurslands i nærheden af Aarhus, et område hvor Berlingske tidende nåede ud til.²⁸⁸ Da man da ikke forventede at Lange var i den københavnske tvangsgeografi, søgte man ham altså i en anden, selvom den første geografi var understøttet af en avis med en noget større tradition for bortrømningsannoncer.

Figur 76 & 77: Kort over forskellige stednavne nævnt i Københavns Adresseavis i to perioder fra 1770 til 1790 og fra 1790 til 1830.

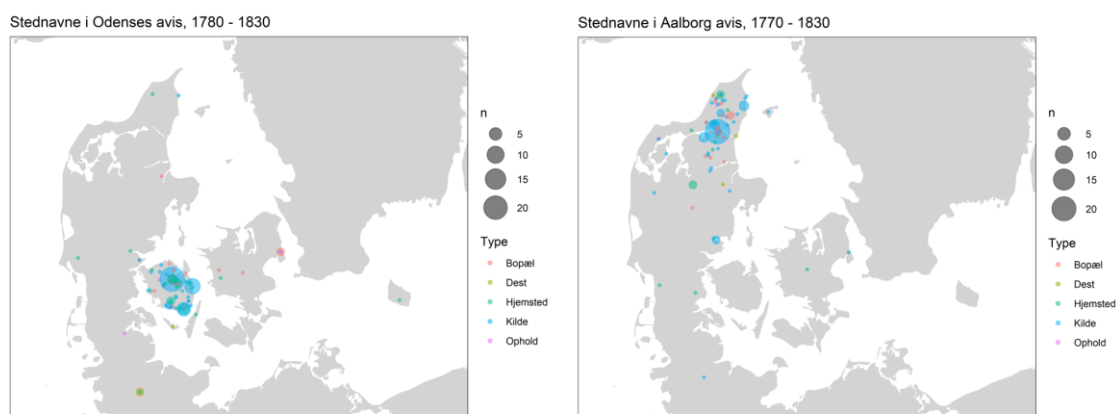
Adresseavisen derimod var allerede før 1790 en primært Sjællandsk avis, med et meget tydeligt fokus på København og dets omliggende område. Imodsætning til Berlingske eller de øvrige to lokale aviser, er der en høj grad af divergens imellem kildens sted og den bortrømtes fødested, som springer i alt fra Bøhmen, Altona, Holsten, Jylland, Norge, Amerika og Sverige, og derfor viser, at vi her har at gøre med en international storby. Hjemstavnene synes dog at flytte til fordel for danske stednavne fra 1790 til 1830, formentlig et resultat af det generelle fald i sømandsefterlysninger og en nationalisering af hæren.

²⁸⁸ Adresseavisen d. 1767-02-23

Figur 78: Kort over stednavne på Sjælland i Københavns Adresseavis fra 1770 til 1830.

Kikker vi derimod på hele perioden fra 1770 til 1830 for kun Sjælland ser vi, at hjemstavne for de bortrømte spredt sig ud på hele øen, men særligt opholdssted samler sig i København, og området imellem Helsingør og København. Destinationer er enten København, som folk søgte imod og derfor blev efterlyst samme sted, eller i forskellige retninger væk fra København f.eks. imod Sverige via Helsingør eller Smørum, eller mod Fyn via Roskilde, og Slagelse, eller til Tyskland á Præstø og Ærøskøbing. De steder, som vælger at efterlyse, er i høj grad Sorø amt i provinsen og ellers generelt *kystruten* i Nordøstsjælland.

Figur 79 & 80: Kort over stednavne i Odense og Aalborg Stiftstidende.

Hvad angår Odense og Aalborg, synes disse to at koncentrere sig meget mere om deres lokalområder, forståeligt givet avisernes noget mindre omfang end både Berlingske og

Adresseavisen. Hver avis har samtidig deres egne særpræg. Odense avis dominerer Fyn, et relativt lukket kredsløb, med det fortificerede Fredericia mod vest og Nyborg fæstning (med sine egne fæstningsslaver) mod øst. Den mest tænkelige vej væk har været igennem øhavet mod syd, en flugtvej som jeg ikke har det store kendskab til. I forbindelse med områder udenfor Fyn kan vi se at destinationer som Ærø eller Holsten netop figurer,²⁸⁹ og ligeledes er Flensborg nævnt som opholdssted.²⁹⁰ Enkelte bortløbne søgte lovligt eller ulovligt arbejde på Sjælland, en naturlig magnet for fynboer på vejen imod København.²⁹¹ Bornholm optræder også i materialet, men dette var en ”grove Morder” ved navn ”Carl Friderich Barsved” som var blevet efterlyst per ordre af ”det Kongel. Danske Cancellie”, som sjældent valgte at lade folk efterlyse og der derfor sært, at annoncen ikke findes i Berlingske tidende eller i Adresseavisen. Det indiker måske at Fyn har været en del af et Syddansk kontrolnetværk?

Imodsætning til Odense avis, figurerer Sjælland eller København nærmest ikke i Aalborg avisen, et tegn på at hovedstaden måske var lidt for langt væk for nordjyderne. Størstedelen af stednavne er koncentreret nord for Limfjorden eller i Himmerland. Den mest logiske flugtvej ud af Jylland var naturligvis Tyskland, som eksempelvis deserterede soldater stationeret i Jylland let flygtede til,²⁹² et fænomen vi også ser i efterlysningen af arrestanten fra ”Schannderborg Slot” som ved ”hielp af andre skarnagtige Mennesker, efter al Formodning fra andre fremmede Egne” havde bortrømt arresten og da han talte det ”Holsteenske Maal” tænkte man, at han taget ”Flugten ad Holstein, eller over Hetting til Holland”.²⁹³ Hvad der virker mest interessant er korrelationerne og modsigelserne til Birgit Løgstrup kort over bondekarlens bevægelsesmønstre, hvor karlene netop søgte mod København.²⁹⁴ Det er muligt, at bortrømte karle og lovligt mobile karle, havde forskellige bevægelsesmønstre.

Den tvangzone og -geografi vi kan genkende fra København ses nogenlunde genspejlet i provinsen. Folk blev ofte efterlyst ved deres hjemstavn eller ved det sted de søgte hen, og disse annoncer skabte et rum hvori avisens læsere var bevidste om, at bortrømte mennesker kunne optræde. Disses tilstedeværelse i avisen skabte en tradition og et miljø for at holde opsyn med fremmede mennesker og aflevere dem tilbage imod en dusør, men ligeledes var sådan en belønning og sådan et system nødvendigt, for mange steder sølede kontrollen hen og var ikke

²⁸⁹ B3 X-293

²⁹⁰ B3 X-303

²⁹¹ B3 X-299

²⁹² Petersen (2002) 145

²⁹³ B3 X-023

²⁹⁴ Løgstrup (1987) s. 175

kun arbitrer, men til tider ikke eksisterende. Generelt blev disse kontrolzoner mindre og mere koncentreret over tid og fulgte samme udviklings- og fokuspåbuds som både ses i 1790, 1810 og 1830 for København.

Folk som bortrømte ville ofte søge væk fra den kontrolzone de var i. I Jylland betød det, at turen gik mod Tyskland via Slesvig, imens man i Fyn ser tre veje via Nyborg til Sjælland, Middelfart til Jylland og Ærø til Holsten. På Sjælland lå Sverige tæt på, men dette område var stærkt kontrolleret, og folk måtte søge mod Fyn eller Lolland-Falster. Særligt sidstnævnte synes at have indgået i den fynske kontrolzone også, da flere fra Lolland efterlyses i Odense når de flygter over Langeland. Generelt bør yderligere nedslag og flere aviser inkluderes, særligt for at kortlægge Jylland og hertugdømmerne, da disse på stående fod står mere ukendt hen. Den generelle foragt for Vestjylland i 1700-tallet gør det ikke lettere at dokumentere de eventuelle sorte tal fra området.

Kapitel 8 Afrunding: hvorfor forsvandt bortrømningsannoncer?

Blomstringen af annoncesystemet i de sidste 30 år af det 18. århundrede viser, at man mente i samtiden, at dette system virkede – eller i hvert fald, at man ikke havde noget bedre, - men på trods af dette faldt antallet af annoncer alligevel i det 19. århundrede, og for nogle grupper, ret pludseligt. Det får os til at stille spørgsmålet: hvorfor forsvandt bortrømningsannoncerne?

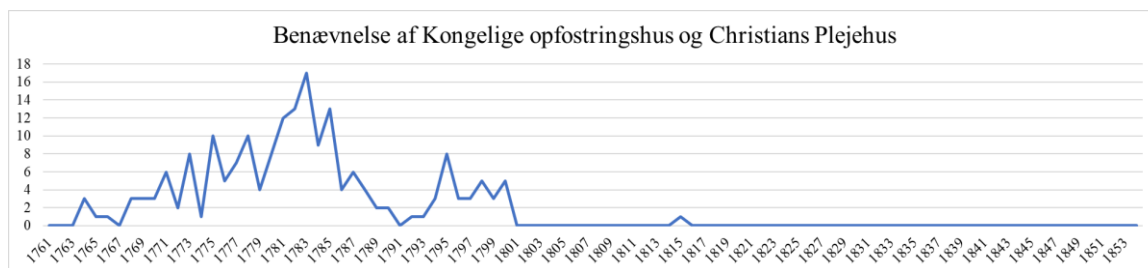
Hvad angår de statslige annoncer kan forsvindingen let forklares ud fra den givne udvikling indenfor militær-, politi-, og fængselshistorie. Forklaringen til faldet i de statslige annoncer skal hentes til dels i forbedringen af forholdene men også i opblomstringen af en bedre politivirksomhed og forøget statskontrol over Danmark i 1800-tallet, men også en skiftende social orden i samfundet.

Politiets udvikling fulgte naturligvis den udvikling samfundet gennemgik. Jeg har allerede tidligere henvist til hvordan politikammerretten ændrede sig i løbet af 1770'erne, 80'erne og 90'erne på de facetter som involverede deres ændrende syn på tyende. Det var også en periode hvor man gik fra et akkusatorisk retsprincip til et inkvisitivt.

I 1793 blev der gennemført en politireform som i første omgang ikke synes, at havde været i politimesterens favør. I denne periode aflagde staten en lang række sædvaner og reformerede sig efter datidens nyere sikke. Foruden politiet nu skulle bære uniform²⁹⁵ blev politiretten også bestemt ved *positiv lov*, og et dommerpanel af tre dommere, med politimesteren som præsident, blev indrettet. Dette var egentlig en indskrænkning af politiets myndighed, men

²⁹⁵ Pedersen (2014) s. 43

det var også en kodificering af retssystemet, som ganske vist giver illusionen at alle var mere lige, men egentlig begyndte politiretten at votere i husfaderens favør. Tilgængæld var husstanden ikke længere en jurisdiktion, som man blandt andet kan se, at lærlinge ikke længere skulle sendes til opfostringshuset efter pågribelse.

Figur 81: Graf over benævnelser af Opfostringshuset og Kong Christians Plejehus. Grafen indeholder de annoncer hvor husfaderen har bedt læserne om at aflevere drengen til institutionerne eller de har en læredreng som er kommet fra en af institutionerne.

Med den nye politimester Hans Haagen, indtrædelse i 1800 ses også den første bortrømningsannonce fra politiet optræde på forsiden af avisen,²⁹⁶ og generelt var der tale om en reformivrig politimester, som overtog paskontrollen i 1801, og så politistyrken vokse.²⁹⁷ Ved hans fratrædelse i 1809 fik politimesteren lovmæssig hjemmel til at dømme i bestemte sager udenom de øvrige to dommere i politiretten.²⁹⁸ I samme år fik Adresseavisen nye ejere, de Manthey familien, som var udpeget til at være statslig redaktør på Berlingske Tidende, og da privilegiet skulle fornyes, kom Adresseavisen under skærpet opsyn af politiet, som nu måtte indrykke gratis.

I 1810'erne skete der mange betydelige ændringer i politiet, som er med til at forklare annoncernes pludselig fald i 1813. Politiets indflydelse fortsatte med at stige drastisk og politimester Bagger fik i december 1812 opsynspligt med til- og afgangslister til København, et register til at holde opsyn med alle fremmede, som kom til København samt hvor folk var henne i København.²⁹⁹ Et brugbart instrument, for kriminaliteten i København var steget til usagte højder under Englandskrigene, og politiet måtte erfare, at folk sjældent tog kontakt til dem hvad angik tyverier eller hælerier.³⁰⁰ Karl Peder Pedersen har vurderet, at denne tendens til ikke at gå til politiet eksisterede fordi, straffende simpelthen var for høje, og en social affektion – social retfærdighedsfornemmelse – gjorde, at husfædre ikke anmeldte de kriminelle. Der gik derfor et vidt reformivrigt projekt i gang, hvor ikke kun straffeudmålingen blev

²⁹⁶ B2 B-2012

²⁹⁷ Pedersen (2017) s. 241

²⁹⁸ Stevnsborg (1981) s. 15

²⁹⁹ Pedersen (2014) s. 125

³⁰⁰ Pedersen (2013) s. 121-123

diskuteret, men også anvendeligheden af spioner³⁰¹ og allerede i 1816 blev der gennemført reformer, som tilgodeså befolkningens ønsker.³⁰²

Selvom, at folk muligvis synes at strafferammen var for hård, var der nok også flere årsager til, at folk ikke gik til politiet. Generelt indrykkede folk tyveriannoncer i avisen, en praksis som var indlært igennem en repetitive tradition. Mange efterlysninger på både mennesker og stjålet genstande fandtes i avisen, og selvom, at annoncevolumen faldt efter 1813, betegnede H. C. Andersen stadig Adressekontoret som det næstmest oplagte sted at eftersøge forsvundne ting i 1838.³⁰³ Det tog altså noget tid før denne tradition udfasede, selvom øvrigheden var mentalt klar til at komme videre.

Politiet påtog sig da en meget reformivrig periode og udskilte de sidste rester af selvtægtsamfundet som de juridiske og pågribelsesbetonede annoncer repræsenterede. Politiet, som Hanne Østhus har formuleret det, underminerede husstandens juridiktive magt,³⁰⁴ og i april 1813 blev politiet endnu engang reformeret hvad angår retten til at arrestere, en reform som kom halvanden måned efter rubrikskiftet i marts, og en halv måned efter, at private annoncer igen optrådte sammen med statslige annoncer. J. C. A. Kolderup Rosenvinge skriver herom i 1828:

”Til Politiets executive Myndighed hører væsentlig: 1. Ret til at anholde og arrestere Personer og Gods. – Politirettens Assessorer i Kjøbenhavn, Politiaassistenter, Kystpolitiets District-commissærer og alle underordnede Betjente have allene Ret til at anholde, men ikke til at arrestere i det Ords strængere Betydning [...] Arrest kan i Kjøbenhavn alene decreteres af Politidirecteuren, Vicepolitidirecteuren og Politirettens Justitiarius, Pl[akat] 4 Apr. 1809 §. 6 og 9, jvfr. Reskr. 27 Apr. 1813 [...]. Undertiden maa Politiet requirere Arresten af andre Autoriteter [...] ligesom og Politiet undertiden maa iværksætte Arrest efter andre Autoriteters Requisition [...] ang. De ved Sø- og Landmilitse-Sessionerne Udeblevne...”³⁰⁵

Ikke nok med, at det fra 1813 kun var politiet som måtte anholde (derved underminere alle de annoncer, som anmodede om anholdelse...) overtog politiet det politimæssige ansvar over fattigvæsenet i 1813 også,³⁰⁶ og indrettede København i nye politidistrikter i 1815,³⁰⁷ og to år

³⁰¹ Pedersen (2013) s. 126

³⁰² *ibid* s. 138

³⁰³ Andersen, H. C.: *Lykkens Galocher* (1838)

³⁰⁴ Østhus (2013) s. 202

³⁰⁵ Stevnsborg (1981) s. 21-22

³⁰⁶ Pedersen (2014) s. 44

³⁰⁷ *ibid* s. 112

efter blev området imellem København, Stevns og Helsingør inddelt i 40 kystpolitidistrikter, derved **væsentligt forøge** opsynet med den mest synlige flugtvej ud af landet mod Sverige.³⁰⁸ Denne forøgede politikontrol manifesterede sig ikke kun i 1810'erne, og i 1821 blev politiret til et universitetsfag.³⁰⁹ Den tidligere familiehussstand, som havde udgjort sin egen jurisdiktion og ansvarsområde, blev mere og mere opløst til fordel for mere liberale tanker – en kendsgerning vist ved, at søgsmål imellem mester og tyende angående betaling af hospitalsindlæggelse steg i 1825 hvor husfædrene nægtede at betale grundet de ikke mente, at det var deres ansvar.³¹⁰ I perioden efter 1820 fortsatte politiets kontrol med at vokse og da engelske myndigheder i 1839 skrev 81 spørgsmål til det danske politi, skrev sidstnævnte et svar tilbage angående undvigelse. I en kort opsummering kunne politiet fremlægge en formularlignede efterlysningspraksis, hvor man havde taget højde for hvor man først skulle opsøge en efterlyst person, og hvor den slags personer oftest ville søge ly henne. Deres navne og signalementer skulle skrives op i en bog, som alle ansatte kunne kikke i, og der skulle skrives ud til alle politikredse eller andre øvrigheder, som man mistænkte, at personen søgte imod. De slog hårdt fast, at man ikke skulle bruge annoncer i avisen, medmindre det var absolut nødvendigt.³¹¹

Vi kan altså se, at imens statslige annoncer forsvinder på grund af en forøgede kontrol, sker det samme også i ved de private annoncer. Konflikten imellem to juridiske ligeværdige i politikammerretten gav anledning til, at tyende, som rømte både blev efterlyst for at pågribe dem (da de var anmelderens ansvar) men også, at man skulle kunne forsvare sig juridisk i retten. Med de samfundsændringer som forløb over den undersøgte periode, blev det juridiske mere og mere udfyldt, og flere grupper blev inkluderet fordi statens greb om samfundet synes at underminere husfaderens autoritet, men også at give ham mere dominans over hans tyende. I 1810'erne blev en lang række politi- og samfundsreformer gennemført, som helt og aldeles lagde bunden for, at bortrømningsannoncer ikke kun var redundante, men gik imod politiets unikke mandat til at anholde, og således blev politiet en form for *dominansbetjent* for at vedligeholde den borgerlige orden. Set i lyset af, at Adresseavisen var underlagt politiets skærpede oversyn, og at ejeren var tæt knyttet til øvrigheden, var det ikke sært, at Adresseavisen fulgte strømningerne i den herskende sociale orden.

³⁰⁸ Pedersen (2014) s. 117-120

³⁰⁹ Stevnsborg (1996) s. 5

³¹⁰ Østhus (2014) s. 160-161

³¹¹ Pedersen (2010) s. 263-268

Klynge 1 fra vores tidligere analyse bandt familiemedlemmer og soldater fra tiden efter 1813 sammen i én klynge. Selvom det virkede sært, giver det i lyset af ovenanførte mening. Soldater var en gruppe, som egentlig hidhørte den militære jurisdiktion, men som politiet kunne bistå med at arrestere. Disse havde væsentlig lettere ved at bortløbe end andre, og blev derfor stadig efterlyst. Familiemedlemmer udgjorde den sidste årsag til at efterlyse: social affektion, en årsag som stadig findes i dag når folk efterlyses i avisen, på Facebook eller på den nærliggende lygtepæle.

Politiet bevarede flere af de karaktertræk som avisen havde haft, men forbedrede det kommunikative netværk, forbedrede kontrollen ved færge- og paskontroller, samt spændte sikkerheden langs kysten endnu hårdere fast. Generelt blev de efterlysninger, som blev trykt, mere og mere lokaliseret, og alle disse tiltag pegede imod et mere kontrolleret Danmark. Hvor mange henvendelser politiet har fået om bortløbne tyende, og hvilke erfaringer de konkret tog med sig fra bortrømningsannoncernes brug i efterlysningskulturen, er et studium, som vi må foretage en anden gang.

Konklusion

De 8.000 postkort fra fortiden er nu gennemgået, sorteret, og skimmet så vi kan finde ud af hvilke, der skal hænge på køleskabslågen. I essensen var formålet egentlig, slet ikke at have en køleskabsdør men at ligge kortene i bunker så du, min læser, kunne få et overblik over deres rå mængde. Bordet er fyldt og der er stadig så mange kort – så mange historier – som stadig kan fortælles.

Bortrømningsannoncer kunne i den undersøgte periode fra 1759 til 1854 adskilles i to overordnede klynger; *private* og *statslige* avertissementer hvor den private gruppe hovedsageligt var konstitueret af byarbejdere, logerende, håndværkslærlinge og -svende, samt familiemedlemmer. De statslige avertissementer var soldater og fængslede. Andre grupper som sømænd og landarbejdere var fordelt i disse klynger efter hvem, som annoncerede dem.

Der var i alt tre vigtige årsager til at efterlyse. Den første var at pågribe den undvegne, en årsag som oftest fandtes der hvor der var høj dominans og lav fleksibilitet for arbejderen. Det var tydeligst ved Stokhusfængslet hvor de indsatte deciderede var socialt døde igennem brændemærkning. Det var mindre tydeligt ved private efterlysninger hvor husfaderen havde lav dominans og arbejderen høj fleksibilitet. Den bortløbnes farlighed, tyveri og gæld til husfader samt frygten for bøder, synes at have haft betydning for, om personen blev averteret. Selvom private avertissementer, som havde til formål at anholde undvegne arbejder, opstod der i 1770'erne en situation hvor, særligt tjenestepiger, mødte deres husfader i civile søgsmål i politiretten. Denne ligestilling imellem husfader og tyende affødte mange flere annoncer i løbet af 1780'erne som havde helt nye formål.

De private annoncer som dukkede op i løbet af 1780'erne var annoncer hvor husfaderen ønskede at fraskrive sig juridisk ansvar for deres undvegnes handlinger. Efter politireformen i 1793 og 1796 hvor retsvæsenet omlagde sig efter det inkvisitive retsprincip, dukkede flere indlogerende, svende og familiemedlemmer op i annoncerne fordi husfaderen med samme reformer fik mere magt i politiretten. Avisen gennemgik en lignende ændring til politiet i 1788 hvor den adskilte alle annoncer i bekendtgørelser og undvigte, i private, og statslige annoncer, ligesom politiet adskilte søgsmål i civile og kriminelle.

Hvad angår andre grupper udgjorde 1790'erne også en ændring for disse. Godsejernes lange, klodsede men detaljerige avertissementer blev afløst af amtmændenes mere præcise avertissementer. Arresthusene, som var lange, men som sjældent havde særlig mange beskrivelser på de undvegne, blev erstattet af slaverierne, som førte minutiøse beskrivelser over de indsatte. Denne udvikling var en generel tendens imod forøget professionalisering og udstødning af private annoncer fra genren.

Gruppen soldater og sømænd gennemgik også udviklinger, men sømænd lignede de statslige annoncer i deres udformning, før de sidstnævnte kom frem i stigende antal i 1790'erne. Ved at være samlet under få mæglere som annoncører allerede i 1770'erne, havde sømændene et sprog som mindede om det militæriske. I løbet af 1800'erne fik man en så effektiv kontrol over København ved politiets udvidede kontrol, at der stort set ikke blev efterlyst nogen sømænd efter 1813. Soldater var en gruppe som ikke ændrede sig før reformen i 1802, hvor den nationale hær trådte ind. Et forøget fokus på nationalisme, bedre leveforhold og tjenestetid, samt stærkere politi, synes at havde fjernet militærannoncerne, og det tydeligste skel i denne gruppe, kom imellem soldaterannoncer før 1848 og efter 1848.

Kort over efterlysningssteder viser, at folk oftest søgt ud af kontrolzonen hvis stedet blev nævnt. Ligeledes blev folk efterlyst der hvor man antog de søgte hen, der hvor de var blevet set, eller der hvor de boede henne. Kontrollen med pas og papirer var meget dårlig i provinsen, så den høje dusør på særligt statslige annoncer var med til at incentivere folk nær København til at bidrage voldsomt til håndhævelsen af loven; måske for voldsomt nogle gange.

Tiderne skiftede meget efter 1813 som en kulmination på en generel politiudvikling siden 1793 hvor politiet havde fået mere og mere indflydelse, tilsyneladende også på Adresseavisen, og gennemførte en række reformer i 1810'erne, som egentlig gjorde det selvtægtselement som annoncerne var mere eller mindre ulovligt. Praksissen fortsatte dog, men private annoncer faldt til et gnomisk niveau i forhold til deres tidligere frekvens. Fængslerne begyndte at holde signalementer og fra 1840'erne var det kun dem og hæren som stod tilbage som annoncører, fordi de udgjorde deres egne jurisdiktioner. Politiet overtog rollen som juristbetjent for den civile sfære og derved opløstes alle de små jurisdiktioner, som hver husstand havde udført. Politiet skrev i 1839 et langt brev til det engelske politi hvor de beviste, at de havde kodificeret og inkorporeret en ny tradition igennem en ny repetition, hvor det var dem, som stod for arrestation og tilfangetagelse af undvegne personer. De skrev her, at de helst ikke indrykke annoncer i avisen, da det var sjusket og alarmerede den bortløbne.

De bortløbne individer og deres socialgrupper var i sandhed forviklede singulariteter, som alle fulgte de samme udviklinger og strømninger. Denne undersøgelse af det horisontale fænomen *efterlysning i avisen* har vist hvordan sådan et fænomen tilpassede sig, blomstrede og sidenhen forsvandt under skiftende sociale ordener og deres behov. Det var et middel, som mest var udtryk for en jurisdiktions magtudøvelse, og bandt det danske tvangsregime sammen, og har vist ligheder imellem efterlysninger af familiemedlemmer og soldater og imellem godsejere og håndværkerhusfædre. Det tidlige moderne samfund var ligeså forviklet som vores i dag, hvor viden cirkulerede i kommunikationsnetværk og influerede alting og ingenting

samtidig. Bortrømningsannoncer var en banal vidensdeling, og er en historie som fortæller en hidtidig ufortalt fortælling om bortløbne og efterlyste mennesker, som deres egen social-gruppe, i det tidlige moderne Danmark.

Litteraturliste

Albech, M. P.: *Historiske, politiske og statistiske Efterretninger om Kjøbenhavns Adressecomptoir*. København: Forfatterens Forlag (1841)

Apenes, Georg og Tore Dyrhaug. *Tyttebærkrigen; det norske felttog i Sverige 1788*. Oslo: Aschehoug (1988)

Aydelotte, William: "Quantification in History" i *Quantitative History* redigeret af Don Rowney, og James Graham. Homewood: The Dorsey Press (1969)

Balbi, Gabriele, and Paolo Magaudda: *A History of Digital Media; An Intermedia and Global Perspective*. Routledge (2018)

Birkemose, Anders, Brian Brogaard, Johannes Frederiksen, Johannes Nielsen og Martin Nielsen: *Kongelige alene privilegerede efterlysninger; Avisefterlysninger af illegal mobilitet i Danmark og Dansk Vestindien 1850-1850*. Aalborg universitet, projektrapport i modul 9: moderne periode (2018)

Birkemose, Anders & Johannes Nielsen: *Ingen maa Huse eller Hæle dem; En kvantitativ undersøgelse af efterlysningskulturen i Københavns Adresseavis 1759-1854*. Aalborg universitet: Bachelorprojekt (2019)

Birkemose, Anders: *Skal vi linke bortrømningsannoncer og folketællinger? En undersøgelse af de bortrømte arbejderes sociale netværk i 1787 og 1801 og deres annoncørs økonomi*. Aalborg universitet, projektrapport i Modul K (2021)

Blom, Astrid: „Vom Adressbüro zum Intelligenzblatt; Ein Beitrag zur Genese der Wissensgesellschaft“ i *Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte* 8 (2006)

Blom, Astrid: „Offices of Intelligence and Expanding Social Spaces“ i *The Dissemination of News and the Emergence of Contemporaneity in Early Modern Europe* redigeret af Brendan Dooley. Cork: Routledge, (1. Udg. 2010) (2016)

Bly, Antonio: "Indubitable Sign; Reading silence as text in New England runaway slave advertisements" i *A Journal of Slave and Post-Slave Studies* 42:2. Routledge (2021)

Bonderup, Gerda, Helge Paludan, Erik Ulsig, Carsten Rasmussen, Erik Petersen, Henning Poulsen og Søren Rasmussen: *Danmarks historie i grundtræk* redigeret af Steen Busck og Henning Poulsen. Aarhus universitetsforlag (2002) 2. udgave, 4 oplag 2011

Bücher, Karl: "Das Intelligenzwesen" i *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 75:3 (1920)

Cerman, Markus: "Serfdom and slavery in European history since the Middle Ages; Identifying common aspects for future research. Contribution to the final round table" i *Serfdom and slavery in European economy 11th-18th centuries*. (2013)

Costa, Tom: "What can we learn from a digital database of runaway slave advertisements?" i *International Social Science Review* 76:1. International Honor Society in Social Sciences (2001)

Dybdahl, Vagn og Inger Dübeck: *Håndværkets kulturhistorie; Håndværket og statsmagten* bd. 3 *Perioden 1700-1862*. København: Håndværksrådets Forlag (1983)

Eltis, David og Stanley L. Engerman: "Dependence, servility, and coerced labor in time and space" i *the Cambridge world history of slavery* 3 bd 1420-1804. Cambridge: Cambridge University press (2011)

Fifield, Rebeca: "Had on When She Went Away...; Expanding the Usefulness of Garment Data in American Runaway Advertisements 1750-90 through Database Analysis" i *Textile History* 42:1. Routledge (2011)

le Glaunec, Jean-Pierre: "'Writing" the Runaways; Descriptions, Inscriptions and Narrations I the Runaway Slave "Advertisements" of Le Moniteur de la Louisiane, 1802-1814" i *L'Amerique; des colonies aux republiques* 39:1. Cahiers Charles V Université Paris (2005)

Graham, Shawn, Ian Milligan og Scott Weingart: *Exploring big historical data; The Historian's Macroscope*. London: Imperial college press (2016)

Heinsen, Johan: "Maritime Cultures of Crime, 1600 to 1800" i *Cultural histories of crime in Denmark, 1500-2000* redigeret af Tyge Krogh, Louise Kallestrup, og Claus Christensen. Routledge (2017)

Heinsen, Johan: "Ind og ud af slaverierne; Den dansk-norske stats straffearbejdere i tidligt moderne tid." i *Arbejderhistorie* 22:1. Universitetsforlaget (2018.A)

Heinsen, Johan: "Straffefanger på fri fod i 1700-tallets Sjælland" i *Siden Saxo; Magasin for dansk historie* 4:34. Syddansk Universitetsforlag (2018.B)

Heinsen, Johan: "Det første fængsel" i *100 Danmarkshistorier* 7. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag (2018C)

Heinsen, Johan og Aske Brock: "Digitale socialhistorier" i *TEMP* (2019)

Heinsen, Johan: "Stemme og flugt; Tvangsgeografier i koloni og metropol" i *Globale og postkoloniale perspektiver på dansk kolonihistorie* redigeret af Søren Rud og Søren Ivarsson. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag (2021A)

Heinsen, Johan: "Penal Slavery in Early Modern Scandinavia" i *Journal of Global Slavery* 6. Brill (2021B)

Holm, Edvard: *Danmark-Norges udenrigske historie under den franske revolution og Napoleons krige fra 1791 til 1807*, 2 bd. København: Forlaget af G. E. C. Gad (1875)

Horstbøll, Henrik, Ulrik Langen og Frederik Stjernfelt: *Grov Konfækt; Tre vilde år med trykkefrihed 1770-73*. Forfatterne og Gyldendal (2020)

Jacobsen, Anette: *Husbondret; Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*. København: Museum Tusculanums Forlag (2008)

Jarlbrink, Johan og Pelle Snickars: "Cultural heritage as digital noise; nineteenth century newspapers in the digital archive" i *Journal of Documentation* 73:5. Emerald (2017)

Kamp, Jeanette: "Between Agency and Force; The Dynamics of Desertion in a Military Labour Market, Frankfurt am Main" i *Desertion in the Early Modern World; a Comparative History* redigeret af Matthias v. Rossum og Jeanette Kamp. Bloomsbury (2016)

Krogh, Tyge: "Staten og de besiddelsesløse på landet 1500-1800" i *Odense University Studies in History and Social Sciences* 105. Odense: Odense universitetsforlag (1987)

Krogh, Tyge: *Oplysningstiden og det magiske; Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*. Viborg: NBC (2000)

Krogh, Tyge: "Tyven" i *Nattens Gerninger* redigeret af Poul Duedahl og Ulrik Langen. Gads Forlag (2015)

Lemercier, Claire og Claire Zalc: *Quantitative Methods in the humanities; An introduction*, overs. Arthur Goldhammer. University of Virginia press (2019)

v. d. Linden, Marcel: „Dissecting Coerced Labor" i *On Coerced Labor; Work and Compulsion after Chattel Slavery* redigeret af Marcel v. d. Linden & Magaly R. García. Leiden: Brill (2016A)

v. d. Linden, Marcel: "Mass Exit; Who, Why, How?" i *Desertion in the Early Modern World; a Comparative History* redigeret af Matthias v. Rossum og Jeanette Kamp. Bloomsbury (2016B)

Lucassen, Leo og Lex v. Voss: "Introduction: Flight as Fight" i *A Global history of Runaways; Workers, Mobility, and Capitalism. 1660-1850* redigeret af Marcus Rediker, Titas Chakroborty og Matthias v. Rossum. Oakland: University of California Press (2019).

Løgstrup, Birgit: *Jorddrot og offentlig administrator; Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede*. København: G. E. C. Gads Forlag (1983)

Løgstrup, Birgit: *Bundet til jorden; Stavnsbåndet i praksis 1733-1788*. Landbohistorisk selskab (1987)

Middleton, Simon: "Runaway Rewards, and the Social History of Money" i *Early American Studies* 15:3. University of Pennsylvania Press (2017)

Moretti, Franco: *Distant Reading*. London: Verso (2013)

Mührmann-Lund, Jørgen: "Good order and the police; Policing in the towns and the countryside during Danish absolutism (1660-1800)" i *Scandinavian Journal of History*, 41:1. Routledge (2016)

Nauman, Sari: "You cannot pass; The Reception and Rejection of a Stranger in Helsingborg, 1744" i *Migrants and the Making of the Urban-Maritime World* redigeret af Christina Reimann og Martin Öhman. New York: Routledge (2020)

Nielsen, Lis og Palle Nielsen: *Danmarks værste Fængsel; om Krudttårnsfangerne i kastellet 1817-47*. København: Gyldendal (2005)

Petersen, Karsten: *Geworbne Krigskarle; Hvervede soldater i Danmark 1774-1803*. København: Museum Tusculanums forlag (2002).

Pedersen, Karl: *Enevældens amtmænd; Danske amtmænds rolle og funktion i enevældens forvaltning 1660-1848*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag (1998)

Pedersen, Karl: "Efterlyst i avisen" i *Fyens Stiftstidende* 17. juli 2003.

Pedersen, Karl: "Københavns politi 1839. Om 81 engelske spørgsmål til Københavns politi, og om de svar, der blev givet på dem" i *Danske Magazin indeholdende bidrag til den danske histories oplysning* bd. 51. København: Det kongelige danske selskab for Fædrelandets historie (2010)

Pedersen, Karl: *Straffeprocessen I enevældens Danmark; En introduction*. Syddansk universitet (2012)

Pedersen, Karl: "Den store tyveridebat 1813-17" i *Historisk Tidsskrift* 113 bd. København: Den danske historiske Forening (2013)

Pedersen, Karl: "The first Danish Secret Police, 1800 to 1848" i *Cultural histories of crime in Denmark, 1500-2000* redigeret af Tyge Krogh, Louise Kallestrup, og Claus Christensen. Routledge (2017)

Pedersen, Karl Peder: Inkvisitoren" i *Politi, magt og historie; Festskrift til Henrik Stevnsborg* redigeret af Peter Blume, Hille Vogt og Mette Volquartz København: Djøf Forlag (2018)

Poulsen, Bo: "Stormflod" i *100 Danmarkshistorier*. Aarhus: Aarhus universitetsforlag (2019)

Rasmussen, Edit: *Mester og Svend; Studier over københavnske tømrer- og murersvendenes lønproblemer og sociale forhold 1756-1800*. Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, Nr. 43, Universitetsforlaget i Aarhus (1985)

Rosenvinge, J. L. A.: *Grundrids af den danske Politiret; til Brug ved Forelæsninger*. København: Den Gyldendalske Boghandlings Forlag (1828)

v. Rossum Matthias: "Slavery and Its Transformations; Prolegomena for a Global and Comparative Research Agenda" i *Comparative Studies in Society and History* 63:3. Cambridge University Press (2021)

v. Schwarzkopf, Joachim: *Die Intelligenzblätterkunde für den nicht unterrichteten Privatmann*. Weimar: Gebrüder Gädick (1802)

Seerup, Joen: *Søetaten i 1700-tallet; Organisation, personel og dagligdag i 1700-tallets danske flåde*. Københavns universitet (2010)

Simonsen, Gunvor: "Racisme, slaveri og marked; Afrikanere i 1700-tallets København" i *Globale og postkoloniale perspektiver på dansk kolonihistorie* redigeret af Søren Rud og Søren Ivarsson. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag (2021)

Stevnsborg, Henrik: "For at fremme og opretholde den fuldkomne borgersikkerhed. Om oprettelsen af Københavns Politiret i 1793" i *Politihistorisk Selskab* årg. 1981 redigeret af Carl Redlich. Politihistorisk selskab (1981)

Stevnsborg, Henrik: "Politiet i 1800-tallet" i *Politihistorisk selskab* årg. 1996 redigeret af Flemming Munch. København: Politihistorisk selskab (1996)

Stevnsborg, Henrik: *Politi; 1682-2007*. Frederiksberg: Samfundslitteratur (2010)

Stolpe, P. M.: *Dagspressen i Danmark; Den Vilkaar og Personer indtil midten af det attende aarhundrede* bd 4. København: Samfundet til den danske literaturs fremme (1882)

Søllinge, Jette D. & Niels Thomsen: *De danske aviser 1634-1989* 1-2 bd. Odense: Dagspressens Fond (1991)

Tantner, Anton: *Adressbüros in der Habsburgmonarchie und in deutschen Territorien; Eine Vor-gechichte der Suchmaschine?* Wien: Institut für Geschichte (2008)

Tantner, Anton: *Die ersten Suchmaschinen; Adressbüros, Fragämter, Intelligenz-Comptoirs*. Berlin: Verlag Kalus Wagenbach (2015)

Thornton, John: "How Useful is the concept of Slaving zones? Some thoughts from the Experience of Dahomey and Kongo" i *Slaving zones; Cutlural identities, ideologies, and institutions in the evolution of global slavery* redigeret af Jeff Fynn-Paul og Damian Alan Pargas. Brill (2018)

Valentin, Emilie: *Feelings of Imprisonment; Experiences from the prison workhouse at Christianshavn, 1769-1800*. Aalborg: Aalborg University Press (2022)

Visby, C. H.: *Fald og Frelse, eller fem og tyve Aar, som ærlig, fri og lykkelig Borger i Nordamerica, egenhændige Optegnelser af en endnu Levende*. København: Forlaget af Universitetsbohändler Andr. Fred. Høst (1867).

de Vito, Chirstian: "History without Scale; the Micro-Spatial perspective" i *Past & Present* 242. Oxford University Press (2019)

de Vito, Christian, Juliane Schiel og Matthias v. Rossum: "From Bondage to Precariousness? New Perspectives on Labor and Social History" i *Journal of Social History* 54:2 Oxford University Press (2021): 644-662

Vogel-Jørgensen, T: *Berlingske Tidende gennem to Hundrede Aar* bd. 1. København: Berlingske forlag (1949)

v. Westen, Peter: *Adresse-Contoirers Natur, Oprindelse og Rettigheder, med en historisk Beretning om det Kiøbenhavnske Adresse-Contoirs Skiæbne og Fremgang, samt de øvrige oprettede Adresse-Contoirer i begge Rigerne, og endelig de politiske Tidenders Rettigheder og Privilegier*. Odense: Kongelige Privilegerede Adresse-Contoirs Bogtrykkerie (1780)

White, Shane: "The Allure of the Advertisement; Slave Runaways in and around New York City" i *Journal of the Early Republic* 40:4 Philadelphia: (2020): 611-633

Winnebeck, Julia, Ove Sutter, Adrian Hermann, Christoph Antweiler og Stephan Conermann: *On Asymmetrical Dependency*. Bonn: Bonn Center for Dependency and Slavery Studies (2021)

Wojtowicz, Richard og Billy G. Smith: "Advertisements for runaway slaves, indentured servants, and apprentices in the Pennsylvania Gazette, 1795-1796" i *Pennsylvania History; a Journal of Mid-Atlantic Studies* 54:1. Penn. State University Press (1987)

Østhus, Hanne: *Contested Authority; Master and servant in Copenhagen and Christiania 1750-1850*. Firenze: European University Institute (2013)

Gennem to Aarhundreder; Københavns Adressecomptoir 1706-1906. København: Adressekontoret (1906)

Rigsarkivet

Rigsarkivet: Adresse kontorets arkivkasse. – RAJ. nr. A-101

Rigsarkivet: Børnehuset på Christianshavn, Brevkopibog 1770-1780 s. 205

Rigsarkivet: Generalauditøren, auditøren for Kronborg fæstning: Slavesager 7, 1698-1795

Generalauditøren, auditøren for Kronborg fæstning: Slavesager 7, 1698-1795

Kongelige bibliotek

Københavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretninger (fork: Københavns Adresseavis)

De til Forsendelse med Posten alene privilegerede Kiøbenhavnske Tidender (fork: Berlingske Tidende)

Kongelig privilegerede Odense Adresse-Contoirs Efterretninger (fork: Odense Stiftstidende)

Nyttige og fornøylelige Jydske Efterretninger (fork: Aalborg Stiftstidende)